

ISSN 2617-5940

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗБІРНИК наукових праць

ДЕРЖАВНОГО ПОДАТКОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

№ 2 2022

Державний податковий університет

**Збірник наукових праць
Державного податкового університету**

УДК 33 + 657

Збірник наукових праць Державного податкового університету : електронне наукове видання (категорія Б) [Електронний ресурс] / гол. ред. Т. Паєнко; Державний податковий університет. 2022. № 2. Режим доступу: <https://dpu.edu.ua/zbirnyk-naukovykh-prats-derzhavnoho-podatkovoho-universytetu>. Заголовок з екрана.

Журнал розміщено в профільних міжнародних наукометричних базах даних, репозитаріях та пошукових системах:

- **Vernadsky National Library of Ukraine**
- **Google Academy**
- **Crossref**
- **The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)**
- **CiteFactor**
- **MIAR**
- **Open Academic Journals Index**
- **INFOBASEINDEX**
- **Turkish Education Index**

Затверджено Вченою радою Державного податкового університету (протокол № 6 від 24 листопада 2022 року)

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.
Рукописи рецензуються редакційною колегією та перевіряються в системі унікальності текстів «UNICHECK».
Зміни тексту та скорочення, що впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією за погодженням авторів.
У разі передруку матеріалів посилання на «Збірник наукових праць Державного податкового університету» обов'язкове.

Адреса редакції: вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна

E-mail: 32.10@dpu.edu.ua

Вебсайт (вебсторінки) наукового видання:

<https://dpu.edu.ua/zbirnyk-naukovykh-prats-derzhavnoho-podatkovoho-universytetu>

Редакційна колегія:

голова редколегії: Пасєнко Тетяна, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

відповідальний секретар:

Гордей Оксана, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

Склад редакційної колегії:

Барін Кумар Рой, PhD, Коледж Маулана Азад, Калькутта (Індія)

Бєдринєць Мирослава, кандидат економічних наук, доцент, Державний податковий університет (Україна)

Бєдіанашвілі Гіві, доктор економічних наук, Інститут досліджень економічних та соціальних проблем глобалізації Європейського університету Грузії (Грузія)

Бєлінська Лариса, доктор економічних наук, Вільнюський університет (Литва)

Бєреславська Олена, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

Білик Олена, доктор наук з державного управління, доцент, Національний університет «Львівська політехніка» (Україна)

Боссіо Флавіо, PhD, Parthenope Університет Неаполю (Італія)

Глонті Владімер, доктор наук, Державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Гулей Анатолій, доктор економічних наук, професор, Українська міжбанківська валютна біржа, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Гусятинський Микола, кандидат технічних наук, доцент, Державний податковий університет (Україна)

Дзюбінська Агнешка, PhD, Економічний університет у Катовицях (Польща)

Ед-Давалі Сліман, PhD, Національна школа комерції і менеджменту, Університет Chouaib Doukkali (Марокко)

Зєкірі Юзуф, PhD, Південно-східний європейський університет (Республіка Північна Македонія)

Коваленко Юлія, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

Кола Форцім, PhD, Університет Марліна Барлеті (Албанія)

Мартинєнко Валєнтина, доктор економічних наук, доцент, Державний податковий університет (Україна)

Маршалок Тарас, доктор економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Онишко Світлана, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

Петруці Рафаель, PhD, Віденський університет економіки і бізнесу (Австрія)

Проскура Катєрина, доктор економічних наук, професор, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (Україна)

Сагаян Мартін, PhD, Карунський технологічно-науковий інститут (Індія)

Слюсарєва Людмила, доктор економічних наук, доцент, Державний податковий університет (Україна)

Стежко Надія, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

Унінєць-Ходаківська Валєнтина, кандидат економічних наук, доцент, Державний податковий університет (Україна)

Хасан Рохайл, PhD, Технологічний університет PETRONAS (Малайзія)

Ховрак Інна, доктор економічних наук, доцент, Державний податковий університет (Україна)

Чуницька Ірина, доктор економічних наук, професор, Державний податковий університет (Україна)

Шимберова Іветта, PhD, Технологічний університет Брно (Чехія)

Язлок Борис, доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Які Анджеј, доктор наук, Краківський економічний університет (Польща)

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ДЕРЖАВНОГО ПОДАТКОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**Спеціальності: 051 «Економіка», 071 «Облік і оподаткування»,
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»,
073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг»,
281 «Публічне управління та адміністрування»**

Засновник та видавець

Державний податковий університет

Електронне наукове видання № 2, 2022

УДК 33 + 657

ЗМІСТ

Гордей О., Рябокін М., Новицька О., Котух Є., Козій Н. Особливості складання пропозицій до прогнозу бюджетів об'єднаних територіальних громад	6
Джалагонія Д., Папаскуа Ю., Тезіашвілі Л., Кучма О. Тенденції гармонізації податку на додану вартість до вимог ЄС у Грузії.....	39
Онишко С., Бєлін В. Актуалізація і динаміка розвитку деглобалізаційних процесів та їх впливу на формування економічної політики.....	66
Маршалок Т., Мискін Ю. Боргова політика України в умовах воєнного стану	81
Мельничук Г., Ткаченко В. Теоретико-методичні аспекти податкового планування на підприємстві	97
Лаговський В., Немировська О. Діджиталізація економіки як тенденція суспільного розвитку	117
Яценко І. Тренди розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг України в умовах системної дестабілізації.....	138
Ніжегородцев В., Петренко Л. Цифровий інструментарій кадрової складової системи економічної безпеки підприємства.....	155

CONTENTS

Hordei O., Ryabokin M., Novytska O., Kotukh E., Koziy N. Features of Compiling Proposals for Forecasting the Budgets of the United Territorial Communities.....	6
Jalagonia D., Papaskua I., Teziashvili L., Kuchma O. Trends in the Harmonization of Value Added Tax to EU Requirements in Georgia	39
Onyshko S., Belin V. Actualization and Development Dynamics of Deglobalization Processes and their Influence on the Formation of Economic Development	66
Marshalok T., Myskin Yu. Ukraine's Debt Policy under Martial Law	81
Melnychuk G., Tkachenko V. Theoretical and Methodological Aspects of Tax Planning at the Enterprise	97
Lagovskyi V., Nemirovska O. Digitalization of the Economy as a Trend of Social Development	117
Yatsenko I. The Development of Investment Financial Services Trends of Ukraine in Conditions of Systemic Destabilization.....	138
Petrenko L., Nizhegorodtsev V. Digital Toolkit of the Personnel Component of the Economic Security System of the Enterprise	155

УДК 336.57; 336.1.07

JEL H72, H73, H74, L86

DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.6-38

О. Гордей,

д-р екон. наук, професор, професор кафедри публічних фінансів

e-mail: ohordei@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6938-0548;

М. Рябокінь,

канд. екон. наук, доцент, в.о. декана факультету фінансів та цифрових технологій

e-mail: marina.riabokin@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6724-9498;

О. Новицька,

канд. екон. наук, доцент кафедри публічних фінансів

e-mail: elena.novickaia@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6451-7808;

Є. Котух,

канд. тех. наук, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем

e-mail: yevgenkotukh@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4997-620X;

Н. Козій,

канд. екон. наук, доцент, заступник декана факультету фінансів та цифрових технологій,

Державний податковий університет

e-mail: Globa.nataliya2103@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8230-2974

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ ПРОПОЗИЦІЙ ДО ПРОГНОЗУ БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Прогноз місцевого бюджету на відповідний рік проводиться щорічно відповідно до змін Бюджетного кодексу України. Попри активні процеси прогнозування 2021 року, у 2022 цей процес тимчасово призупинився через воєнний стан. Однак важливість дотримання усіх методичних рекомендацій щодо підготовки пропозицій до прогнозу місцевих бюджетів є необхідною передумовою проведення усіх етапів бюджетного процесу для забезпечення

потреб та інтересів усіх членів об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ).

Завдяки інформаційно-програмному комплексу (далі – ІПК) «Місцевий бюджет» ОТГ забезпечують реалізацію статті 75-1 Бюджетного кодексу України щодо впровадження середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні шляхом здійснення підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету. Розпочинається процес складання прогнозу з надання граничних показників головним розпорядникам коштів (далі – ГРК), тобто місцевий фінансовий орган повинен довести ліміти до своїх ГРК. У межах тих лімітів, які довів до ГРК місцевий фінансовий орган, може проводити складання пропозицій до прогнозу місцевого бюджету.

Автоматизація зазначеного процесу приводить до максимального врахування потреб громади під час розподілу орієнтовних граничних показників видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету на середньостроковий період.

Ключові слова: місцевий бюджет, ІПК «Місцевий бюджет», граничні показники видатків, об'єднана територіальна громада, головні розпорядники коштів, місцевий фінансовий орган, пропозиції до прогнозу.

O. Hordei,

*Dr. Econ. of Sciences, professor, professor of the
Department of Public Finance*

e-mail: ohordei@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6938-0548;

M. Riabokin,

*PhD, associate professor, Dean of the Faculty of Finance
and Digital Technologies*

e-mail: marina.riabokin@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6724-9498;

O. Novytska,

*PhD, associate professor of the Department of Public
Finance*

e-mail: elena.novickaja@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6451-7808;

Y. Kotukh,

PhD, Associate Professor Department of Computer And Information Technologies and Systems

e-mail: yevgenkotukh@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4997-620X;

N. Kozii,

PhD, Deputy Dean of the Faculty of Finance and Digital Technologies,

State Tax University

e-mail: Globa.nataliya2103@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-8230-2974

FEATURES OF COMPILING PROPOSALS FOR FORECASTING THE BUDGETS OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

The forecast of the local budget for the corresponding year is made annually, in accordance with the amendments to the Budget Code of Ukraine. Despite active forecasting processes in 2021, in 2022 this process was temporarily suspended due to martial law. However, the importance of following all methodological recommendations for the preparation of proposals for local budget forecasts is a necessary prerequisite for conducting all stages of the budget process to ensure the needs and interests of all members of the United Territorial Communities (UTC).

Thanks to the information and program complex (IPK) «Local Budget», UTC ensure the implementation of Article 75-1 of the Budget Code of Ukraine, regarding the implementation of medium-term budget planning at the local level through the preparation of proposals for the local budget forecast. The process of drawing up a forecast for the provision of limit indicators to the main managers of funds begins, that is, the local financial body must bring the limits to its main managers of funds (MMF). Within the limits that the local financial body has submitted to the MMF, it can prepare proposals for the local budget forecast.

The automation of the specified process leads to the maximum consideration of the needs of the community in the distribution of estimated marginal indicators of local budget expenditures and the provision of loans from the local budget for the medium-term period.

Key words: Local Budget, IPK «Local Budget», Limit Indicators of Expenditures, United Territorial Community, Main Managers of Funds, Local Financial Authority, Proposals to the Forecast.

Постановка проблеми. Україна задекларувала напрям бюджетного планування відповідно до найкращих практик провідних країн світу 2019 року під час ухвалення Закону України № 2646-VIII «Про запровадження середньострокового бюджетного планування» [1]. Трирічне бюджетне планування на місцевому рівні. Це зумовило необхідність надання практичної допомоги місцевим фінансовим органам під час підготовки проєктів рішень про місцеві бюджети, починаючи з 2020 року, та прогнозів місцевих бюджетів на 2020–2022 роки. Ключовими акторами в оптимізаційному процесі середньострокового бюджетного планування, крім Міністерства фінансів України, виступила Асоціація міст України, розробили методичні рекомендації щодо складання 2019 року місцевих бюджетів на середньостроковий період. За результатами спільної роботи Мінфін України 29.03.2019 наказом № 130 затвердило зазначені Методичні рекомендації, які сприятимуть посиленню спроможності місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування в питаннях середньострокового бюджетного планування [2].

Основним документом середньострокового бюджетного планування є прогноз бюджету ОТГ, який обов'язково містить показники місцевого бюджету на середньостроковий період. Він є основою для складання проєкту місцевого бюджету. Прогноз бюджету складається щороку місцевими фінансовими органами спільно з іншими головними розпорядниками бюджетних коштів на три роки (плановий та два наступні).

Місцеві фінансові органи та головні розпорядники коштів відповідальні за розробку прогнозів місцевих бюджетів, а виконавчі органи місцевих рад відповідальні за їх схвалення. Для повноцінного охоплення усіх потреб ОТГ використовується ІПК «Місцевий бюджет», який призначений «для надання

практичної допомоги органам місцевого самоврядування щодо формування, виконанню бюджетів територіальних громад (сільських, селищних, міських) в умовах дії Бюджетного кодексу України» [3].

Врахування пропозицій до прогнозу дозволяє мінімізувати ризики неефективного використання фінансових ресурсів під час врахування індивідуальних та загальних пропозицій.

Методи дослідження. Основною методологічною основою для підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету є наказ Міністерства фінансів України від 23.06.2021 № 365 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету» [4]. Відповідно до ст. 3 зазначених рекомендацій визначено, що «орієнтовні граничні показники видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету на середньостроковий період головному розпоряднику бюджетних коштів та пропозиції до прогнозу місцевого бюджету рекомендується складати з використанням автоматизованої інформаційно-аналітичної системи за такими формами:

- 1) орієнтовні граничні показники видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету головному розпоряднику бюджетних коштів на 20__ – 20__ роки (далі – орієнтовні граничні показники) (додаток 1);
- 2) пропозиція до прогнозу місцевого бюджету на 20__ – 20__ роки загальна (Форма ПП-1) (далі – Форма ПП-1) (додаток 2);
- 3) пропозиція до прогнозу місцевого бюджету на 20__ – 20__ роки індивідуальна (Форма ПП-2) (далі – Форма ПП-2) (додаток 3);
- 4) пропозиція до прогнозу місцевого бюджету на 20__ – 20__ роки додаткова (Форма ПП-3) (далі – Форма ПП-3) (додаток 4)» [4, ст. 3].

Розглянемо практику складання пропозицій з використанням ПК «Місцевий бюджет» на прикладі Паланської ОТГ, оскільки цей процес є актуальним і на 2023 рік, незважаючи на воєнний стан у країні, під час складання прогнозів місцевих бюджетів, про що свідчить лист Мінфіну України «Про особливості складання проєктів місцевих бюджетів на 2023 рік» [5].

Виклад основного матеріалу. Початок складання прогнозу бюджету – це надання граничних показників видатків ГРК, тобто місцевий фінансовий орган повинен довести так звані ліміти до своїх ГРК. У доведених межах ГРК зобов'язаний скласти пропозиції до прогнозу місцевого бюджету. Використовуючи ПК «Місцевий бюджет» (рис. 1), головні розпорядники коштів створюють бюджетні пропозиції, застосовуючи середньострокове планування.

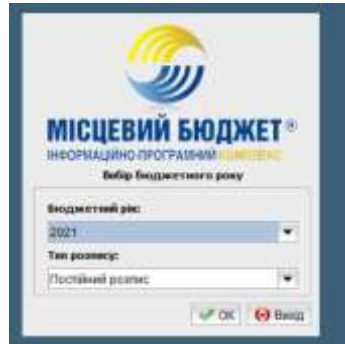

Рис. 1. Інтерфейс ПК «Місцевий бюджет»

Розглянемо практику складання пропозицій до прогнозу бюджетів об'єднаних територіальних громад. У пункті меню «Звіти» є закладка «Бюджетні пропозиції на 2023–2025 роки», використовуємо вкладку «Орієнтовні граничні показники» (рис. 2).

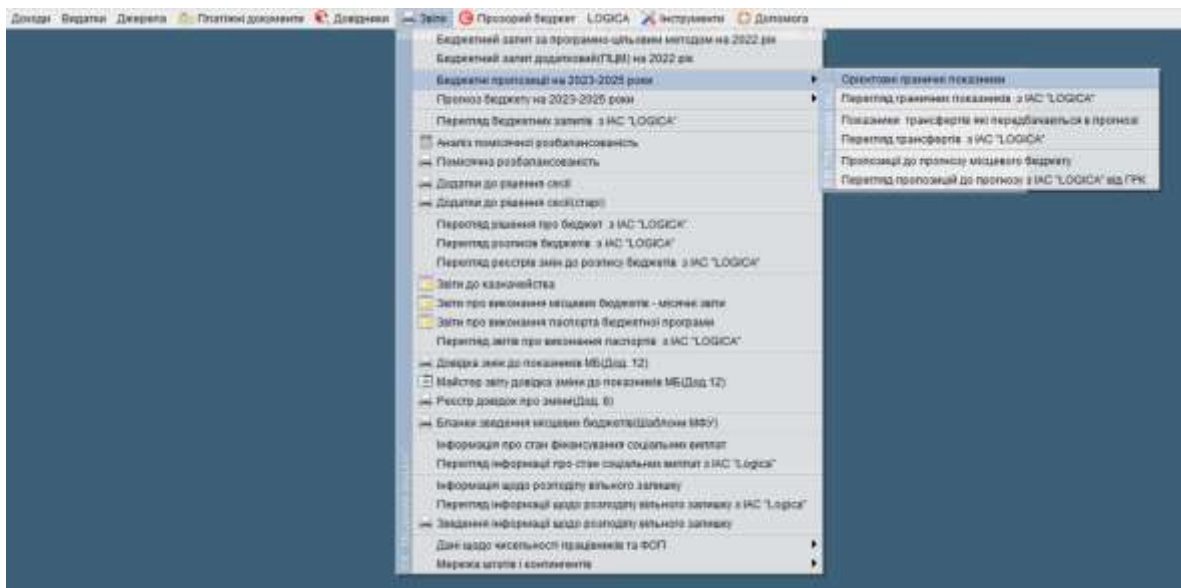

Рис. 2. Бюджетні пропозиції в ПК «Місцевий бюджет»

Переходимо і бачимо, що відповідний місцевий фінансовий орган (МФО) створив орієнтовні граничні показники для своїх головних

розпорядників коштів відповідно до форми, яку затвердив Мінфін України. Відтак створюються орієнтовні граничні показники видатків місцевого бюджету за головним розпорядником (рис. 3).

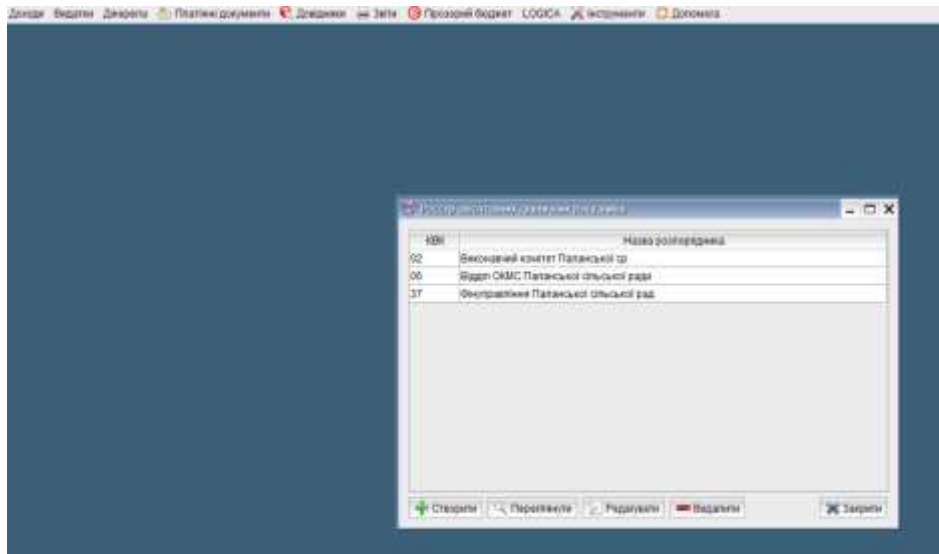

Рис. 3. Граничні показники видатків місцевого бюджету за головним розпорядником

Більш детально розглянемо відділ освіти, культури, молоді і спорту (КВК 06), кликнувши на цьому рядку. Бачимо форму граничних показників, яку затвердив Мінфін у розрізі інформації. Щоб побачити у стандартному вигляді, необхідно натиснути кнопку «Перевірка». Якщо помилок не виявлено (1), натиснути «Зберегти» (2) і потім активізується кнопка «Друкувати» (рис. 4).

Після цього побачимо стандартну форму (рис. 5). Розріз інформації містить: показники за загальним фондом, за спеціальним фондом, і якщо є видатки загального фонду коштом міжбюджетних цільових трансфертів, вони обов'язково розписуються у відповідній формі – рядочок міжбюджетні трансферти (у нашому випадку це – освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам).

Назва операції	КВК	Позначка (трансферти зок. фонд; надпрямий спец. фонд)	2022 рік(роки)			2023 рік(роки)			2024 рік(роки)		
			Загальний фонд	Спеціальний фонд	разом	Загальний фонд	Спеціальний фонд	разом	Загальний фонд	Спеціальний фонд	разом
1	06	1 Загальний фонд (усього)	100 004 166	0	100 004 166	119 582 700	0	119 582 700	123 485 000	0	123 485 000
2	06	9 Спеціальний фонд (окремі)	0	1 200 000	1 200 000	0	1 400 000	1 400 000	0	1 000 000	1 000 000
3	06	250 10 100 Плата за освіту, що надається бюджетними установами	0	900 000	900 000	0	1 000 000	1 000 000	0	1 200 000	1 200 000
4	06	41033300 Оплата службовців з державного бюджету місцевим Б.	50 884 806	0	50 884 806	55 738 600	0	55 738 600	59 511 100	0	59 511 100

Рис. 4. Граничні показники відділу освіти, культури, молоді і спорту (КВК 06)

Відповідно, доводяться головному розпоряднику граничні показники видатків, які він може провести у певних роках, тобто бачимо план 2022 р. і на 2023 та 2024 роки наше середньострокове бюджетне планування.

**Орієнтовні граничні показники
видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету
головному розпоряднику бюджетних коштів
на 2022 - 2024 роки**

Відділ освіти, культури, молоді та спорту Палемонівського району

Код	Примітка (трансферти зок. фонд)	2022 рік(роки)	2023 рік(роки)	2024 рік(роки)
01	Усі види трансфертів з окремим зазначенням	100 004 166	119 582 700	123 485 000
02	Загальний фонд, у тому числі на розвиток	100 004 166	119 582 700	123 485 000
03	спеціальні фонди (окремі)	0	1 400 000	1 000 000
04	Оплата службовців з державного бюджету місцевим бюджетом	50 884 806	55 738 600	59 511 100
05	Спеціальний фонд, у тому числі на розвиток	0	1 400 000	1 000 000
06	Плата за освіту, що надається бюджетними установами з окремим зазначенням	0	1 000 000	1 200 000
07	Усі види трансфертів з окремим зазначенням	0	0	0

Рис. 5. Друкована форма орієнтовних граничних показників видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету головному розпоряднику бюджетних коштів

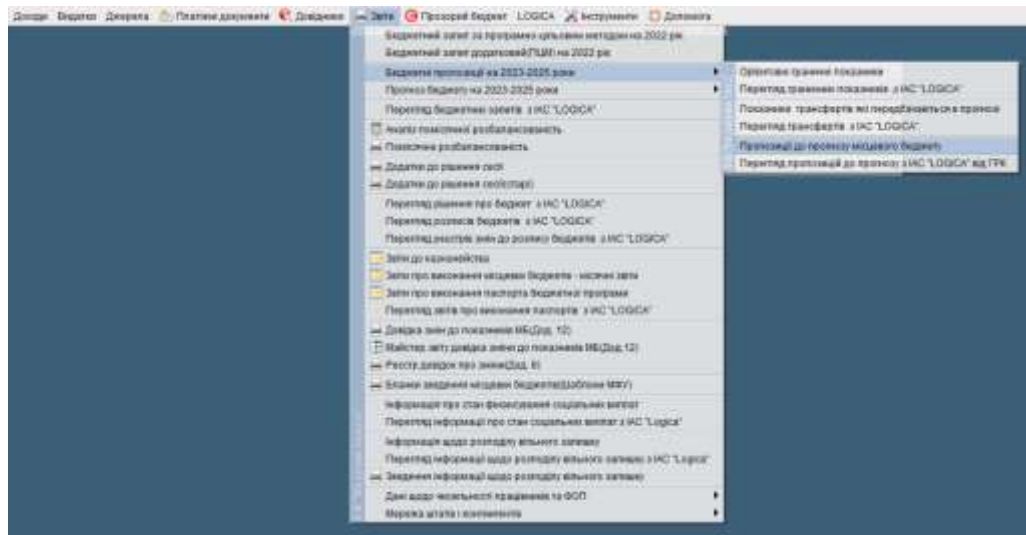

Рис. 9. Пропозиції до прогнозу місцевого бюджету

Користувачі зазвичай починають з індивідуальних пропозицій, хоча в теорії необхідно починати із загальних (за законодавством пропонують розпочинати із загального бюджету, а потім розшифровувати). Програма LOGICA передбачає створення пропозицій до бюджету відповідно до законодавства України.

Створимо загальну форму пропозицій до прогнозу (Форму ПП-1). Натискаємо «Звіти», далі переходимо до «Бюджетні пропозиції на 2022–2024 роки» й обираємо «Пропозиції до прогнозу місцевого бюджету». На екрані з'являється Реєстр пропозицій до прогнозу.

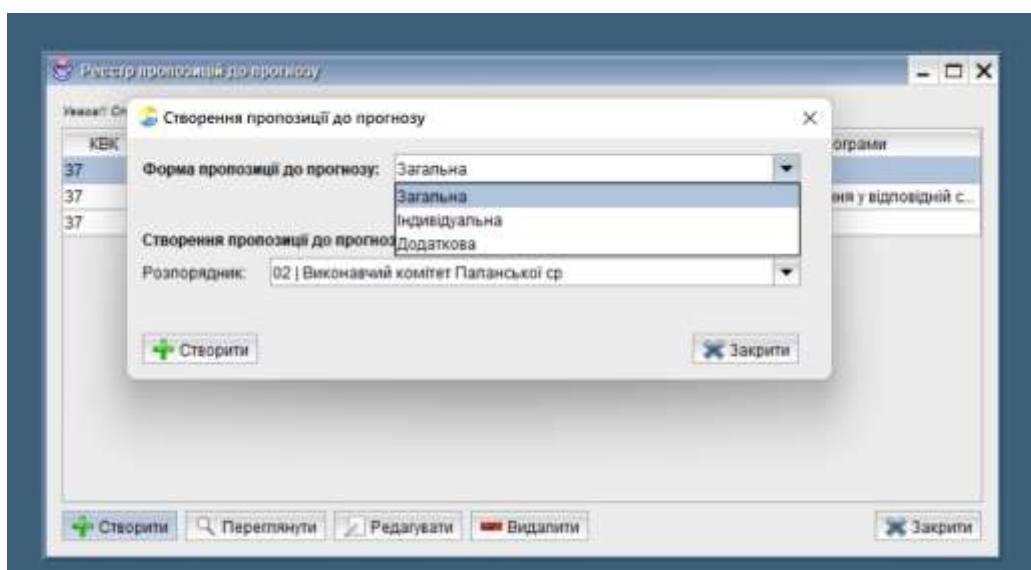

Рис. 10. Види бюджетних пропозицій до прогнозу: загальна, індивідуальна і додаткова

Далі натискаємо «Створити», після чого на екрані з'являється вікно, у якому обираємо форму пропозицій до прогнозу «Загальна» та розпорядника, наприклад 02 виконавчий комітет Паланської сільської ради. Знову натискаємо «Створити» і на екрані з'являється форма ПП-1.

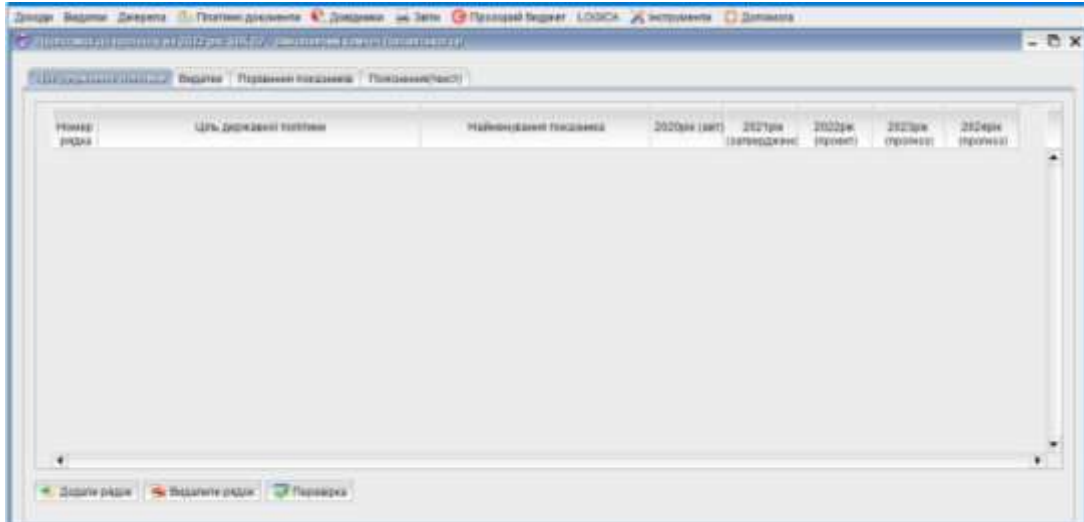

Рис. 11. Форма ПП-1

Пам'ятаємо, що стовпчики «Ціль державної політики» та «Найменування показника» підтягується з довідника вкладки «Довідники». Після заповнення усіх вкладок варто натиснути кнопку «Зберегти», після чого кнопка «Друкувати» стане активною і натискання якої буде сформовано для друку Форми ПП-1.

Усі закладки у цій формі, а саме: «Цілі державної політики», «Видатки», «Порівняння показників», «Пояснення» – мають бути заповнені відповідно до Додатку 2 Методичних рекомендацій щодо здійснення підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету [4].

Нагадаємо, що загальна Форма ПП-1 призначена для наведення інформації про досягнення цілей державної політики за рахунок коштів загального та спеціального фондів у межах орієнтовних граничних показників на середньостроковий період, доведених фінорганом та розрахованих головним розпорядником надходжень спеціального фонду. Інформація, що наводиться у Формі ПП-1, має повною мірою характеризувати діяльність головного розпорядника та охоплювати всі сфери, у яких він забезпечує

формування та/або реалізацію державної політики, висвітлювати найбільш суспільно значущі результати його діяльності та враховувати відповідні показники діяльності відповідальних виконавців бюджетних програм.

Наводиться перелік цілей державної політики у сферах діяльності, реалізацію яких забезпечує головний розпорядник коштів місцевого бюджету, зокрема таких, що висвітлюють врахування гендерного аспекту, а також показники їх досягнення за рахунок коштів загального та спеціального фондів разом.

У разі якщо на середньостроковий період не передбачаються цілі державної політики, досягнення яких здійснюється в межах бюджетних програм поточного бюджетного періоду та/або здійснювалося в межах бюджетних програм попереднього бюджетного періоду, такі цілі включаються окремим рядком із зазначенням показників їх досягнення на відповідні бюджетні періоди.

Не включаються окремим рядком цілі державної політики поточного та попереднього бюджетних періодів, які, по суті, є тотожними до цілей на середньостроковий період (змінено їх формулювання) і показники їх досягнення аналогічні показникам досягнення цілей на середньостроковий період.

Цілі державної політики мають:

– відповідати пріоритетним цілям, визначеним стратегічними і програмними документами, актами законодавства та іншими нормативно-правовими актами, планами діяльності головних розпорядників на середньостроковий період;

– спрямовуватись на досягнення певного результату;

– оцінюватися за допомогою показників досягнення цілей.

Цілі мають дати розуміння щодо кінцевого результату діяльності головного розпорядника у відповідній сфері або чітко визначати напрям руху змін, спрямованих на покращення ситуації або вирішення проблем у сфері діяльності.

Не допускаються під час визначення цілей такі формулювання, як «реалізація державної політики», «забезпечення діяльності», «виконання зобов'язань».

Далі необхідно створити індивідуальну форму пропозицій до прогнозу ПП-2. Форма ПП-2 призначена для наведення детальної інформації за кожною бюджетною програмою, що пропонуються до виконання у середньостроковому періоді. Вона заповнюється за кожною бюджетною програмою окремо. Інформація, що наводиться у Формі ПП-2, має узгоджуватися з інформацією, наведеною у Формі ПП-1.

У разі якщо повноваження на виконання функцій, завдань або надання послуг передано, відповідно до законодавства, від одного головного розпорядника до іншого, головний розпорядник, який включає до пропозиції прогнозу місцевого бюджету показники за відповідною бюджетною програмою на середньостроковий період, під час заповнення Форми ПП-2 наводить інформацію та показники бюджетної програми за попередні бюджетні періоди з урахуванням паспортів відповідної бюджетної програми та звітів про їх виконання, інших документів, оприлюднених або переданих в установленому законодавством порядку, забезпечуючи послідовність і сумісність цієї інформації та показників.

Характеристики бюджетної програми, що наводяться у Формі ПП-2, повинні мати зв'язок з цілями державної політики і показниками їх досягнення, наведеними у Формі ПП-1. Мета, завдання та напрями бюджетної програми визначаються відповідно до положень наказу Міністерства фінансів України від 26 серпня 2014 року № 836 «Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів» [6], зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10 вересня 2014 року за № 1104/25881. Відкриємо шляхом натискання кнопки «Редагувати» (рис. 12).

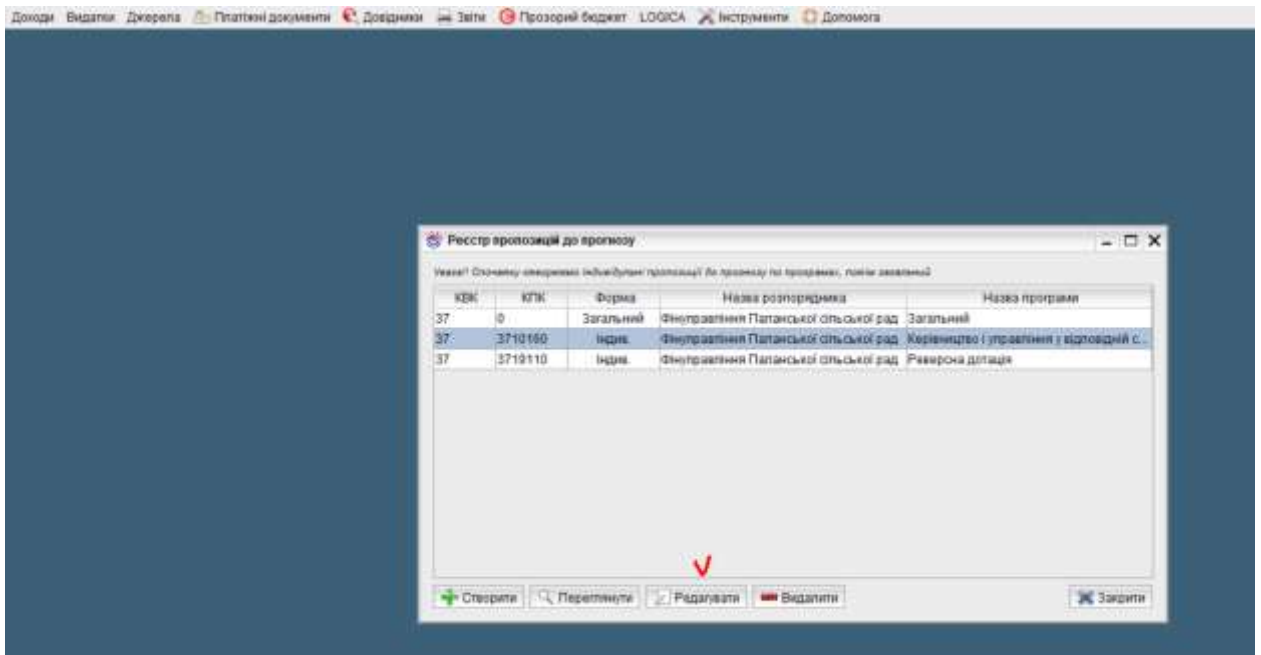

Рис. 12. Створення Форми ПП-2

Можемо побачити в існуючій формі, що індивідуальна пропозиція створюється відповідно до її розділів, тобто бачимо вкладки «Мета та підстави», «Надходження», «Видатки», «Трансферти», «Інвестиційні проекти», «Підстава надходжень (текст)» і «Контроль».

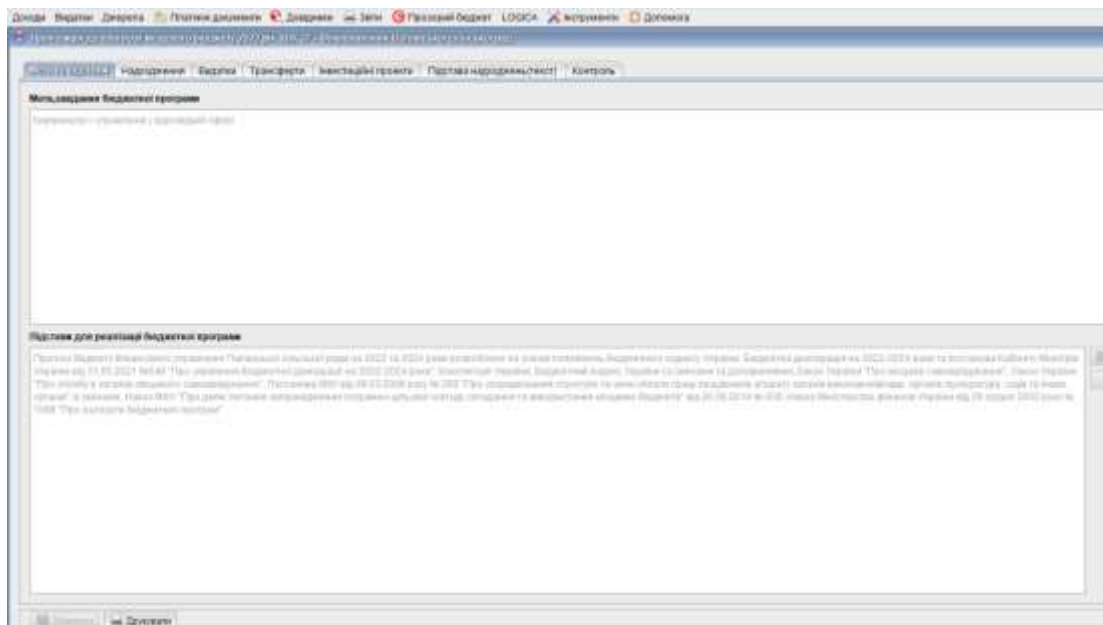

Рис. 13. Вкладки у Формі ПП-2

Надходження зазначаються відповідно до отриманих орієнтовних граничних показників, яке надало фінансове управління, можна в ручному режимі, можна в автоматичному його заповнювати, так само вказується за показниками, які присутні були в граничних показниках.

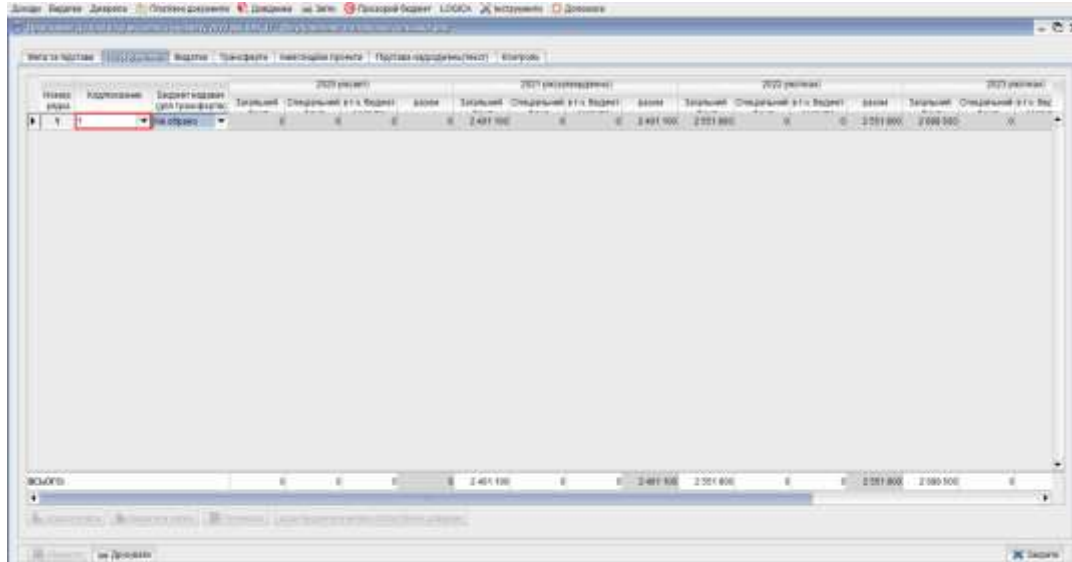

Рис. 14. Вкладка «Надходження» у Формі 3-2

Тобто 1 (Загальний фонд), якби була 9 (Спеціальний фонд) і за трансфертами, і за спеціальним фондом, які були доведені головним розпорядникам місцевими фінансовими органами. Вкладка «Видатки» (рис. 15).

№	Код	Назва	2021 рік				2022 рік (плановані)								
			Загальний фонд	Спеціальний фін. фонд	розвитку	разом	Загальний фонд	Спеціальний фін. фонд	розвитку	разом					
1	2710188	1	2111	0	0	0	1 850 000	0	0	1 850 000	3 007 823	0	0	3 007 823	2 114 588
2	2710188	1	2120	0	0	0	400 480	0	0	400 480	427 350	0	0	427 350	450 000
3	2710188	1	2210	0	0	0	20 580	0	0	20 580	30 360	0	0	30 360	34 360
4	2710188	1	2240	0	0	0	28 480	0	0	28 480	30 080	0	0	30 080	32 580
5	2710188	1	2250	0	0	0	3 000	0	0	3 000	3 280	0	0	3 280	3 850
6	2710188	1	2272	0	0	0	2 580	0	0	2 580	2 730	0	0	2 730	2 880
7	2710188	1	2273	0	0	0	24 380	0	0	24 380	28 280	0	0	28 280	27 824
8	2710188	1	2275	0	0	0	1 280	0	0	1 280	1 380	0	0	1 380	1 380
9	2710188	1	2300	0	0	0	3 080	0	0	3 080	2 280	0	0	2 280	2 076
10	2710188	2	2310	0	0	0	0 000	0	0	0 000	1 480	0	0	1 480	1 730
11	2710188	2	2240	0	0	0	11 680	0	0	11 680	12 680	0	0	12 680	13 581
ВСЬОГО			0	0	0	0	2 481 500	0	0	2 481 500	2 651 800	0	0	2 651 800	2 651 800

Рис. 15. Вкладка «Видатки» у Формі 3-2

Вкладка «Видатки» у Формі ПП-2 заповнюється, відповідно, в розрізі бюджетних програм головного розпорядника, напрямів використання і кодів економічної класифікації (далі – КЕКВ).

Особливість заповнення індивідуальних пропозицій (ПП-2) у формі прогнозу місцевого бюджету не передбачено таке поняття, як детальний розпис. Там є групуючі КЕКВ – це капітальні видатки й поточні видатки.

Примітка: для фінансових управлінь необхідна інформація полягає в тому, що головні розпорядники зазначили в пропозиціях за капітальними і поточними видатками.

Під час опису в системі LOGICA відбувається деталізація за кодами економічної класифікації для можливості здійснювати розширену аналітику показників, але в загальній формі для фінансових управлінь така деталізація відсутня. Натиснемо «Зберегти» і після натискання «Друкувати» виберемо вкладку «Пропозиції до прогнозу 2022 (розділ 6) видатки» (рис. 16).

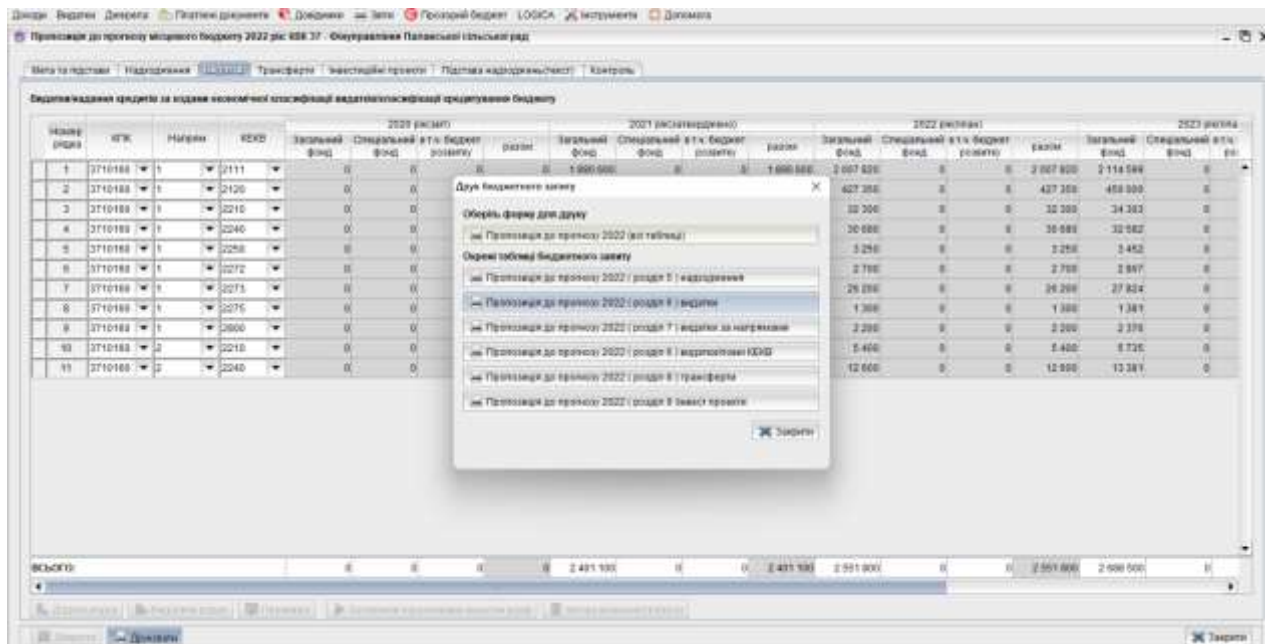

Рис. 16. Формування друкованої форми «Видатки» пропозицій до прогнозу

Офіційна форма прогнозу (рис. 17) передбачає те, що видатки заповнюються виключно за такої класифікації, як поточні видатки та капітальні видатки. Якщо видатки здійснюються виключно із загального

фонду, то це буде тільки КЕКВ 2000. У більшості місцевих бюджетів саме така ситуація.

А. Витрати за видами кредитів за видами економічної класифікації видатків бюджету / Класифікація кредитування бюджету:

А.1. Витрати за видами економічної класифікації видатків бюджету у 2022 - 2024 роках:

Вид економічної класифікації видатків бюджету	Найменування	2022 рік (млн)	2023 рік (млн)	2024 рік (млн)	2025 рік (млн)	2026 рік (млн)
0	1	2	3	4	5	6
2000	ВІСНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ у тому числі:	0	2 480 000	2 550 000	2 680 000	2 820 000
	загальний фонд	0	2 480 000	2 550 000	2 680 000	2 820 000
	спеціальний фонд з того числа	0	0	0	0	0
	інший ресурс	0	0	0	0	0
УСЛЮЖОК у тому числі:		0	2 480 000	2 550 000	2 680 000	2 820 000
	загальний фонд	0	2 480 000	2 550 000	2 680 000	2 820 000
	спеціальний фонд з того числа	0	0	0	0	0
	інший ресурс	0	0	0	0	0

А.1.2. Витрати кредитів за видами економічної класифікації видатків бюджету у 2022 - 2024 роках:

Вид економічної класифікації видатків бюджету	Найменування	2022 рік (млн)	2023 рік (млн)	2024 рік (млн)	2025 рік (млн)	2026 рік (млн)
0	1	2	3	4	5	6
0	УСЛЮЖОК					

Рис. 17. Друкована форма «Витратки» пропозицій до прогнозу

В обмінному файлі, якій направляється в LOGICA, передається інформація за повною економічною класифікацією, тобто заповнюється інформація і за КПК, і за напрямом використання коштів, і за кодами економічної класифікації. У LOGICA як у бюджетних запитах, так і у формі прогнозу присутні дві таблиці пропозиції (рис. 18).

Альтернативні таблиці «Витратків» пропозицій до прогнозу

Назва з/п	К/К	напрямок	К/К	2022 рік (млн)			2023 рік (млн)			2024 рік (млн)			2025 рік (млн)			
				загальний фонд	спеціальний фонд	інший ресурс	загальний фонд	спеціальний фонд	інший ресурс	загальний фонд	спеціальний фонд	інший ресурс	загальний фонд	спеціальний фонд	інший ресурс	
1	2713100	1	2111	0	0	0	1 880 000	0	0	1 900 000	2 007 800	0	0	2 007 800	2 114 500	0
2	2713100	1	2120	0	0	0	0	0	427 300	0	427 300	464 200	0	0	464 200	0
3	2713100	1	2212	0	0	0	0	0	30 300	0	30 300	34 300	0	0	34 300	0
4	2713100	1	2240	0	0	0	0	0	30 600	0	30 600	32 900	0	0	32 900	0
5	2713100	1	2260	0	0	0	0	0	2 250	0	2 250	2 450	0	0	2 450	0
6	2713100	1	2272	0	0	0	0	0	2 700	0	2 700	2 800	0	0	2 800	0
7	2713100	1	2273	0	0	0	0	0	28 200	0	28 200	27 620	0	0	27 620	0
8	2713100	1	2275	0	0	0	0	0	1 300	0	1 300	1 300	0	0	1 300	0
9	2713100	1	2680	0	0	0	0	0	2 300	0	2 300	2 370	0	0	2 370	0
10	2713100	2	2212	0	0	0	0	0	5 400	0	5 400	5 730	0	0	5 730	0
11	2713100	2	2243	0	0	0	0	0	12 900	0	12 900	13 200	0	0	13 200	0
ВСЬОГО:				0	0	0	2 487 100	0	0	2 487 100	2 551 000	0	0	2 551 000	2 680 500	0

Рис. 18. Альтернативні таблиці «Витратків» пропозицій до прогнозу

Заповнення форми «Видатки» відбувається так:

1) якщо це минулий період – на основі вже введеної інформації в систему, наприклад 2020 року, користувачі заповнюють форму, натиснувши кнопку «Заповнити показники минулих років» (рис. 21);

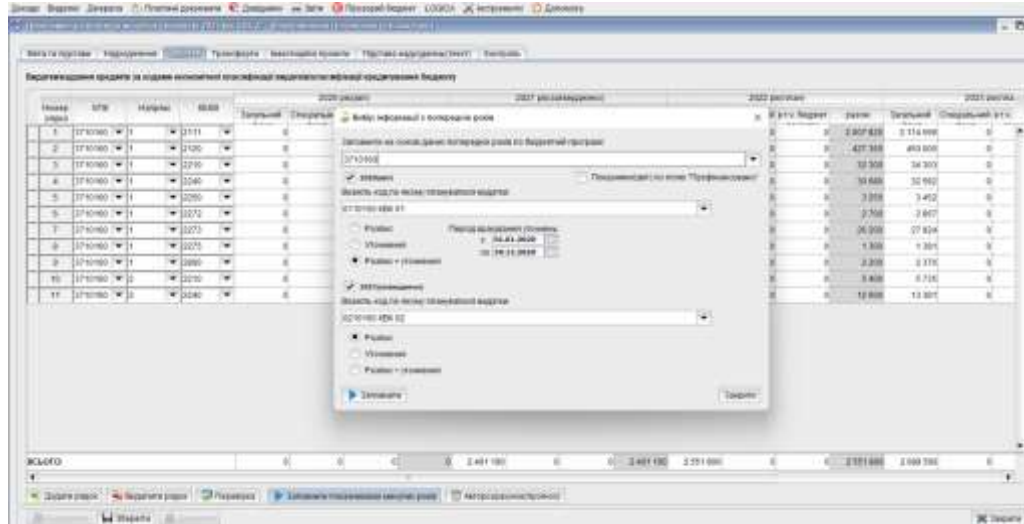

Рис. 21. Заповнення вкладки «Видатки» за показниками минулих періодів

2) можна заповнити автоматично, натиснувши кнопку «Авторозрахунок». Для розрахунку прогнозу відкривається вікно, де використовується форма, на основі якої проводиться заповнення 2023–2024 років, відповідно (рис. 22).

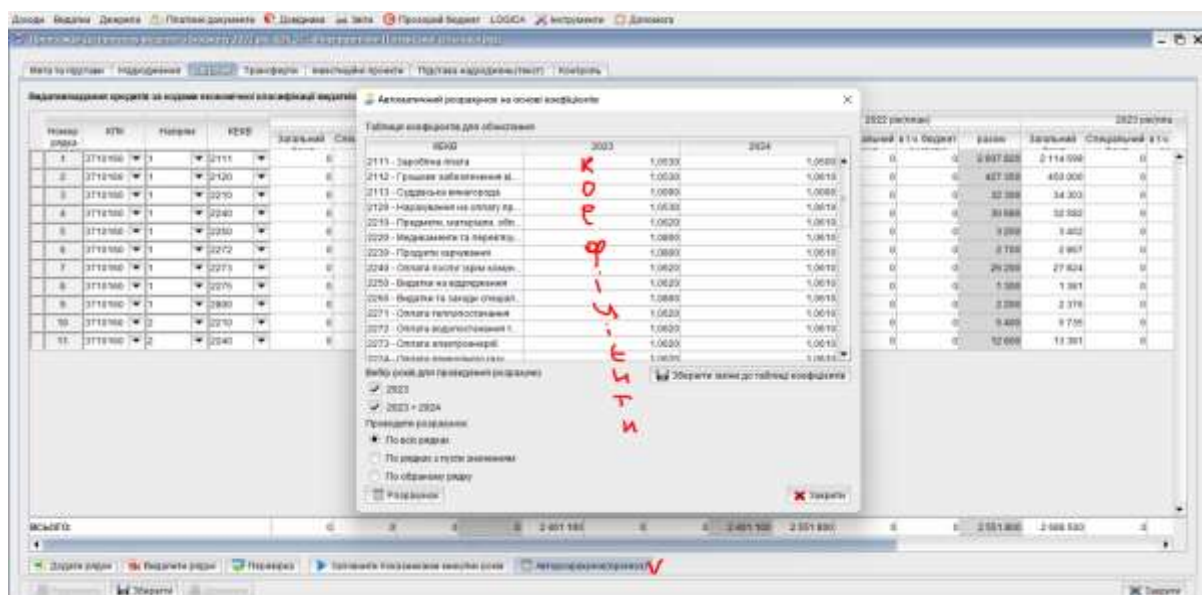

Рис. 22. Заповнення вкладки «Видатки» за допомогою «Авторозрахунок»

Коефіцієнти заповнюються у цій таблиці відповідно до економічного прогнозу. Тобто беремо індекс споживчих цін, який доводиться або в бюджетній декларації, або листом Мінфіну (як 2022 року під час військових дій) головним розпорядникам коштів. Тобто з документа переносяться коефіцієнти для розрахунку. На основі цих коефіцієнтів заповнюються відповідні 2023–2024 рр.

Так само зазначаються трансферти іншим бюджетам, якщо головний розпорядник надає трансферти (рис. 23). Це трансферти, які передбачені в прогнозах. На практиці спочатку бюджети обмінюються трансфертами, а потім головний розпорядник повинен їх передбачити.

Назва коди	Код бюджету	2020 рік (план)		2021 рік (заплановано)		2022 рік (план)		2023 рік (план)		2024 рік (план)	
		Загальний	Спеціальний	Загальний	Спеціальний	Загальний	Спеціальний	Загальний	Спеціальний	Загальний	Спеціальний
1	на обліку	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	на обліку	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Рис. 23. Заповнення вкладки «Трансферти» у пропозиціях до прогнозу

Наступна вкладка «Інвестиційні проекти» (рис. 24). Раніше це було об'єкти бюджету розвитку. Тобто зазначається найменування інвестиційного проекту (наприклад, проект будівництва дороги, будівництво якогось об'єкта), рік початку та рік завершення, загальна вартість і розпис за роками, скільки ресурсів щороку прогнозують витратити. Тобто кожна вкладка – це відповідний розділ з форми пропозицій до прогнозу (всі таблиці).

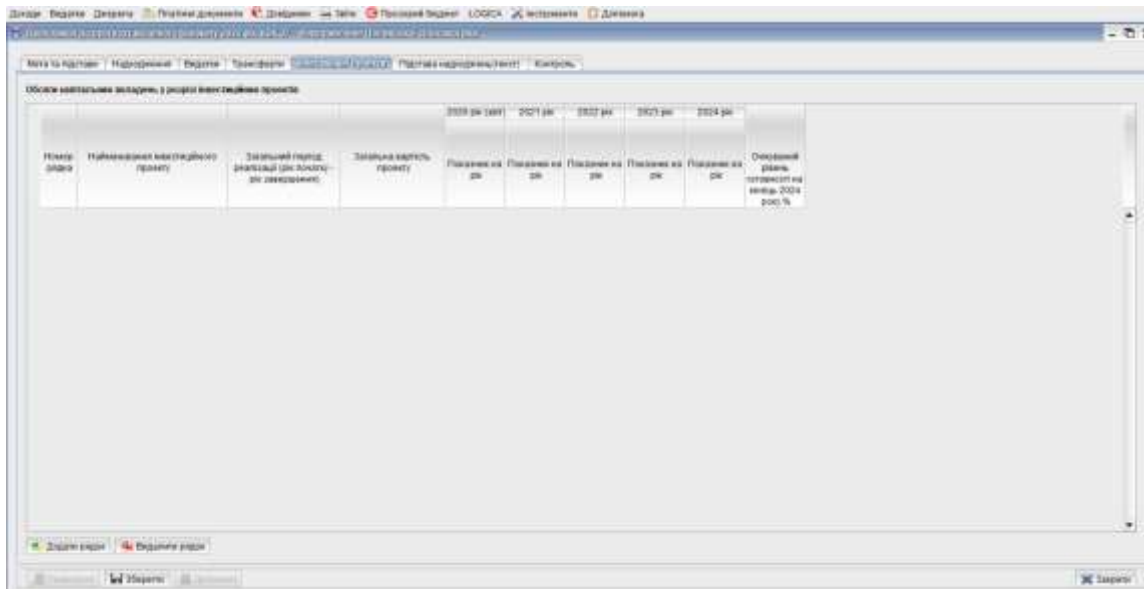

Рис. 24. Заповнення вкладки «Інвестиційні проєкти» у пропозиціях до прогнозу

Індивідуальні пропозиції до прогнозу місцевого бюджету (ПП-2) мають на екрані такий вигляд (рис. 25).

Рис. 25. Друкована Форма ПП-2

Після створення індивідуальних бюджетних пропозицій до прогнозу (Форма ПП-2) можна узагальнити інформацію і створити загальну форму бюджетних пропозицій, де враховуються усі введені нами показники.

Тобто у цій формі узагальнюються показники за програмами, за головним розпорядником коштів і за цілями державної політики, на які спрямована діяльність ГРК.

Звернемо увагу, що цілі державної політики виписуємо з відповідних бюджетних запитів головних розпорядників за державним бюджетом. Тобто якщо це освіта, цілі державної політики виписуємо за Міністерством освіти і науки України. Також можна вказати ту саму назва напряму, яку ми зазначали в бюджетних пропозиціях.

Після формування загальної та індивідуальної форм бюджетних пропозицій до прогнозу (ПП-1, ПП-2) необхідно скласти додаткову форму (ПП-3).

Розглянемо процес створення додаткової форми пропозицій до прогнозу (Форму ПП-3). Форма ПП-3 призначена для представлення та обґрунтування пропозицій щодо додаткових коштів, необхідних для виконання нормативно-правових актів під час реалізації бюджетних програм, але не забезпечених орієнтовним граничним показником. Вона заповнюється лише після заповнення Форми ПП-1 і Форми ПП-2 у разі, якщо витрати, розраховані виходячи з пріоритетності та обґрунтованості потреб, перевищують орієнтовні граничні показники.

Фінансовий орган розглядає пропозиції головного розпорядника щодо додаткових видатків та надання кредитів у межах ресурсних можливостей місцевого бюджету у середньостроковому періоді.

Для заповнення форми ПП-3 «Пропозиція до прогнозу місцевого бюджету на 20__ – 20__ роки» Додаткова (Додаток 4 до Методики) необхідно на панелі, яка зображена нижче вибрати «Форму пропозиції до прогнозу» «Додаткова» (рис. 26).

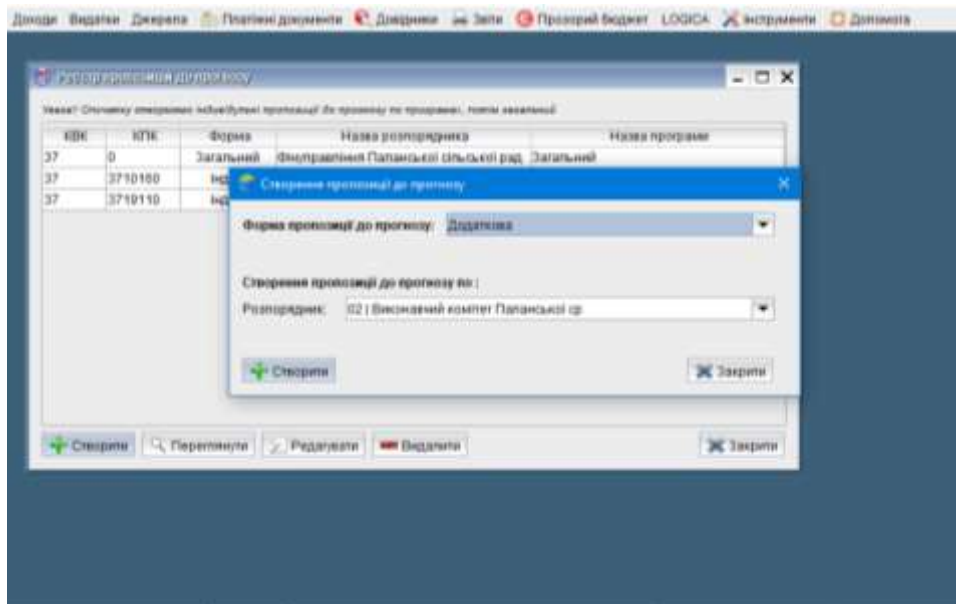

Рис. 26. Форма ПП-3 в ПК «Місцевий бюджет»

Далі заповнюємо відповідні показники вкладок, які зображено на рисунку 27.

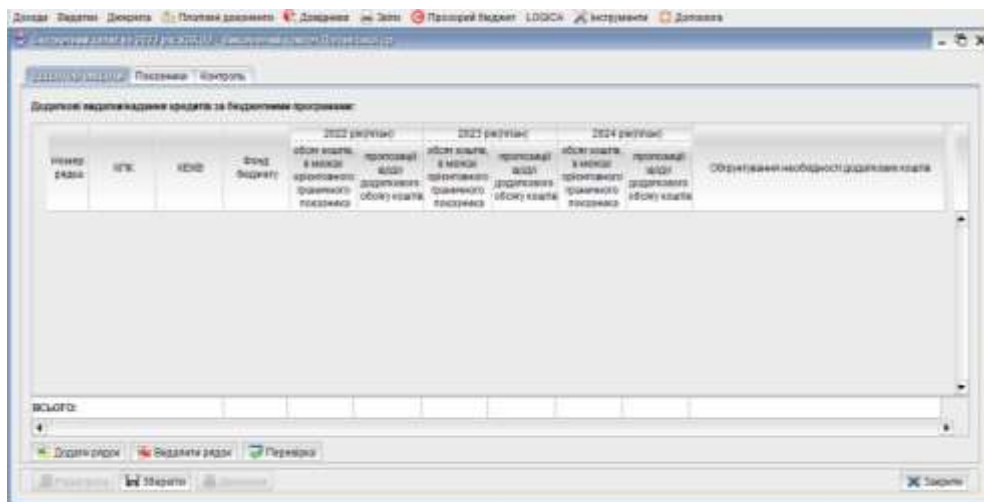

Рис. 27. Вкладки Форми ПП-3

У цій формі наводяться обсяги додаткових коштів загального фонду за бюджетними програмами у розрізі «Економічної класифікації видатків бюджету» або класифікації кредитування бюджету, підстави та обґрунтування пропозицій щодо додаткових коштів загального фонду, у яких зазначається нормативно-правовий акт, виконання якого не забезпечено орієнтовним граничним показником. Система LOGICA не здійснює контроль за подачею Форми ПП-3, як за Формою ПП-1 та Формою ПП-2.

Місцевий фінансовий орган розглядає пропозиції головного розпорядника щодо додаткових видатків та надання кредитів у межах ресурсних можливостей місцевого бюджету у середньостроковому періоді (рис. 28).

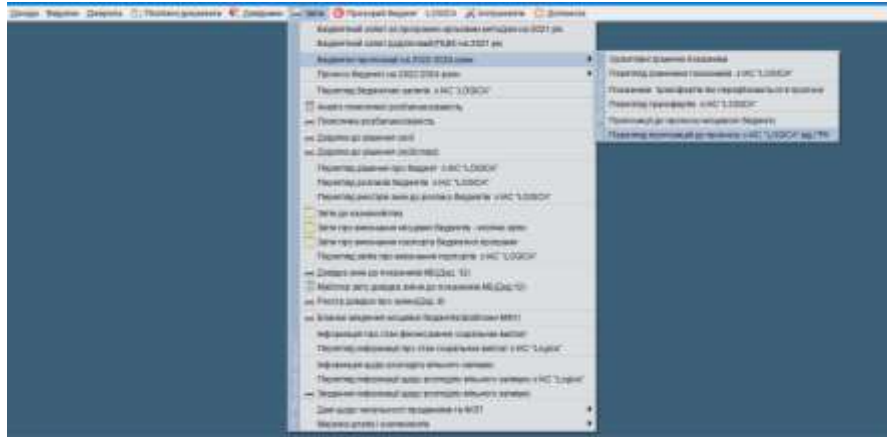

Рис. 28. Алгоритм перегляду пропозицій до прогнозу з ІАС «LOGICA» від ГРК

Після створення головним розпорядником коштів Форми ПП-1, Форми ПП-2 і Форми ПП-3 у ІАС «LOGICA» вони повинні бути розглянуті та затверджені місцевим фінансовим органом, після чого оприлюднені відповідно до ст. 28 Бюджетного кодексу України [7]. Відкривається інтерфейс перегляду, підписання, затвердження й опублікування звітів на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів (рис. 29) spending.gov.ua [8].

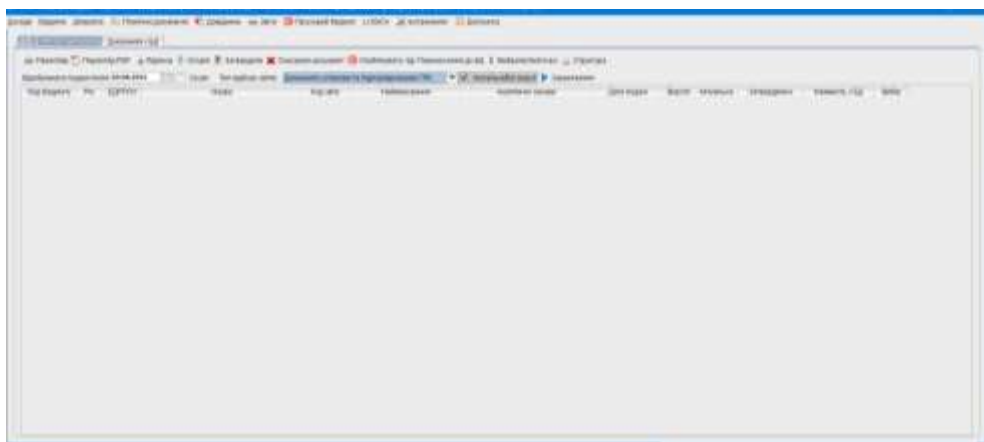

Рис. 29. Інтерфейс перегляду, підписання, затвердження та опублікування звітів на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів

Перша вкладка «Перегляд звітності» кнопка «Завантажити» буде працювати з електронним ключем (рис. 30).

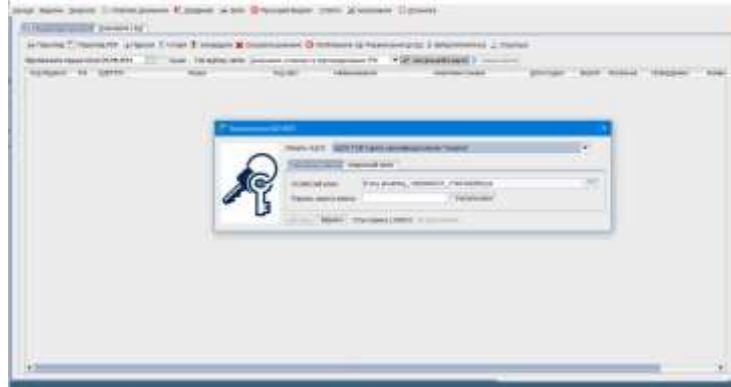

Рис. 30. Вкладка «Перегляд звітності»

Оскільки на місцях не у всіх користувачів є електронні ключі, лише у відповідальній особи, а працювати з документами треба усім, то в ІАС «LOGICA» передбачена можливість перенесення документів у базу даних. Для цього необхідно відповідальній особі зробити такі кроки: виділити необхідний документ у вкладці «Перегляд звітності» і натиснути кнопку «Перенесення до БД». Документ буде перенесений у базу даних автоматично і з'явиться можливість з ним працювати усім користувачам (рис. 31).

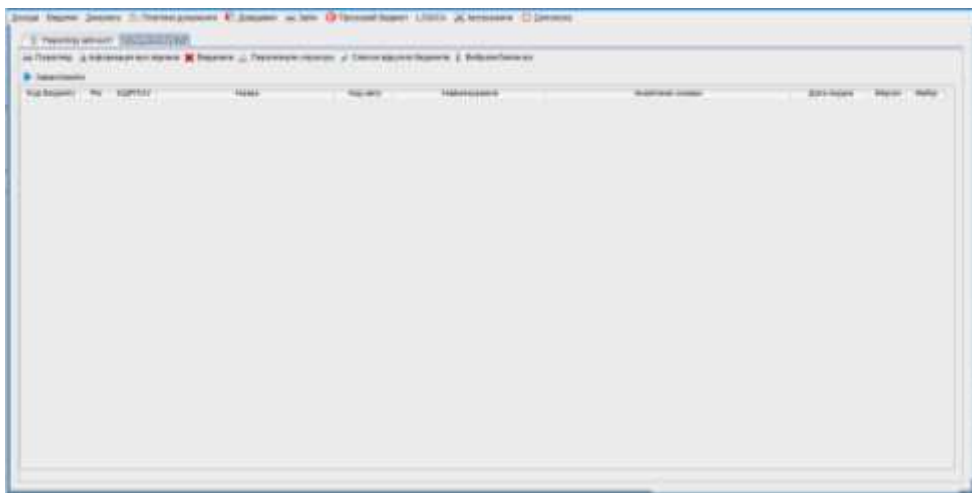

Рис. 31. Вкладка «Документи в Базі даних»

Для того щоб документи переглянути у Базі даних, необхідно натиснути кнопку «Завантажити» (рис. 32).

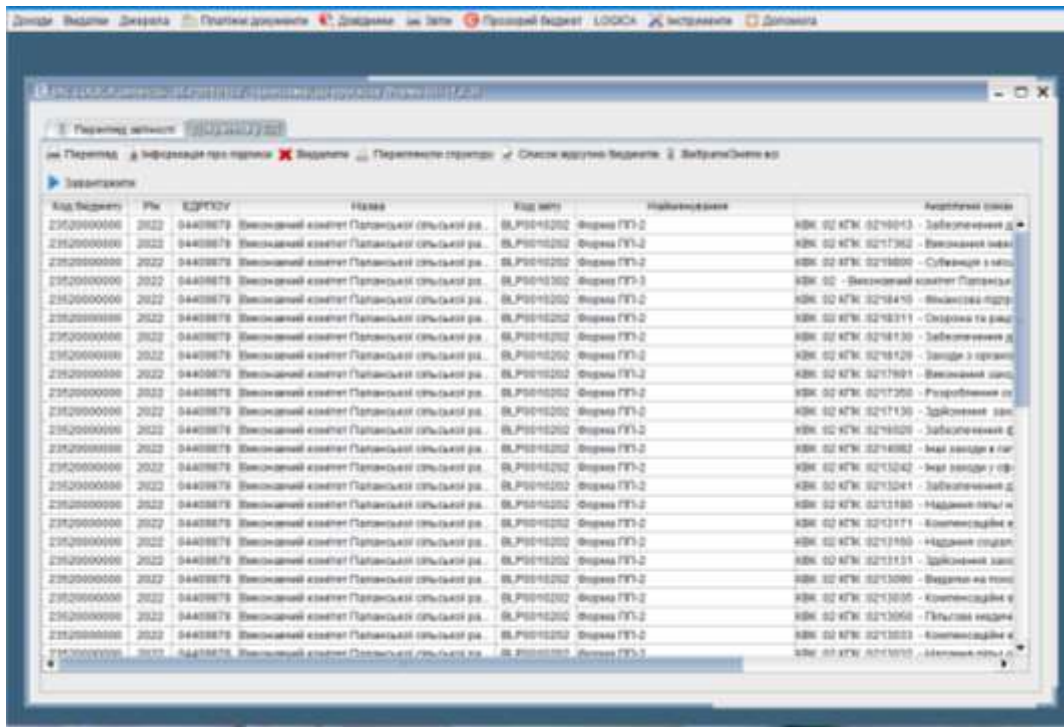

Рис. 32. Завантажені документи у вкладці «Документи в БД»

У користувача з'явиться можливість працювати з документами. Обираємо документ, натискаємо кнопку «Перегляд», що містяться у лівому верхньому кутку, і відкривається документ (рис. 33).

Рис. 33. Документ «Пропозиції до прогнозу місцевого бюджету» для перегляду

Завантаження, підписання, затвердження й опублікування пропозицій до прогнозів здійснюється за допомогою електронного ключа. Уся ця інформація не є секретною і підлягає оприлюдненню.

Отже, для підписання документа натискаємо кнопку «Підписи» і документ буде підписаний. Після цього натискаємо кнопку «Затвердити» і, відповідно, документ буде затверджений. Також натискаємо кнопку «Опублікувати» – документ буде оприлюднений на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів spending.gov.ua.

Міністерство фінансів України здійснює контроль за усіма ознаками щодо усіх зареєстрованих і затверджених документів. Для того щоб в ІАС «LOGICA» не потрапив документ з помилками або взагалі помилковий документ, він проходить етапи верифікації¹ і валідації², тобто автоматичні перевірки за кожним типом документів на типові помилки, перелік яких був наданий Міністерством фінансів України.

Проекти документів, що завантажуються до бази даних, використовуються для технічного обміну між ГРК і фінансовими органами як робоча документація. Вона може повертатися ГРК на доопрацювання або скасування. Але як тільки цей документ затвердив місцевий фінансовий орган, уже документ контролюється Міністерством фінансів України. Після того, як місцеві фінансові органи попрацювали з пропозиціями до прогнозів, завантажили їх у базу даних, розпочинають роботу над прогнозом місцевого бюджету.

Отже, на державному рівні готується бюджетна декларація. Головні розпорядники подають бюджетні пропозиції, місцеві фінансові органи складають прогноз бюджету на три роки. На практиці ця робота проводиться паралельно. Наприклад, допоки ГРК готували пропозиції до прогнозів, ті додатки, що МФО можуть заповнювати без використання даних від головних

¹ Верифікація (пізньолат. *verificatio* підтвердження; лат. *verus* істинний, *facio* роблю) доказ того, що вірогідний факт або твердження є істинним.

² Валідація – термін, який має до кілька значень. Ця сторінка значень містить посилання на статті про кожне з них.

розпорядників, робили так звані ресурсні показники, а саме показники доходів, фінансування місцевого гарантованого боргу, а також 2, 3, 4, 5, 6 додатки до проєкту бюджету. Тобто це у нас прогноз доходів, фінансування, місцевого боргу, гарантованого боргу.

Після того, як ГРК та РК другого рівня надали пропозиції до прогнозів (Форма ПП-1, Форма ПП-2, Форма ПП-3), місцевий фінансовий орган може переходити до заповнення типових форм граничних показників видатків (Додатки 6, 7) та кредитування (Додаток 8) (рис. 34).

Для того щоб заповнити Реєстр граничних показників видатків, користуємося кнопками «Створити» та «Переглянути», «Редагувати» та «Видалити». Це усе значно розширило права місцевих органів влади і забезпечило їм повну бюджетну самостійність.

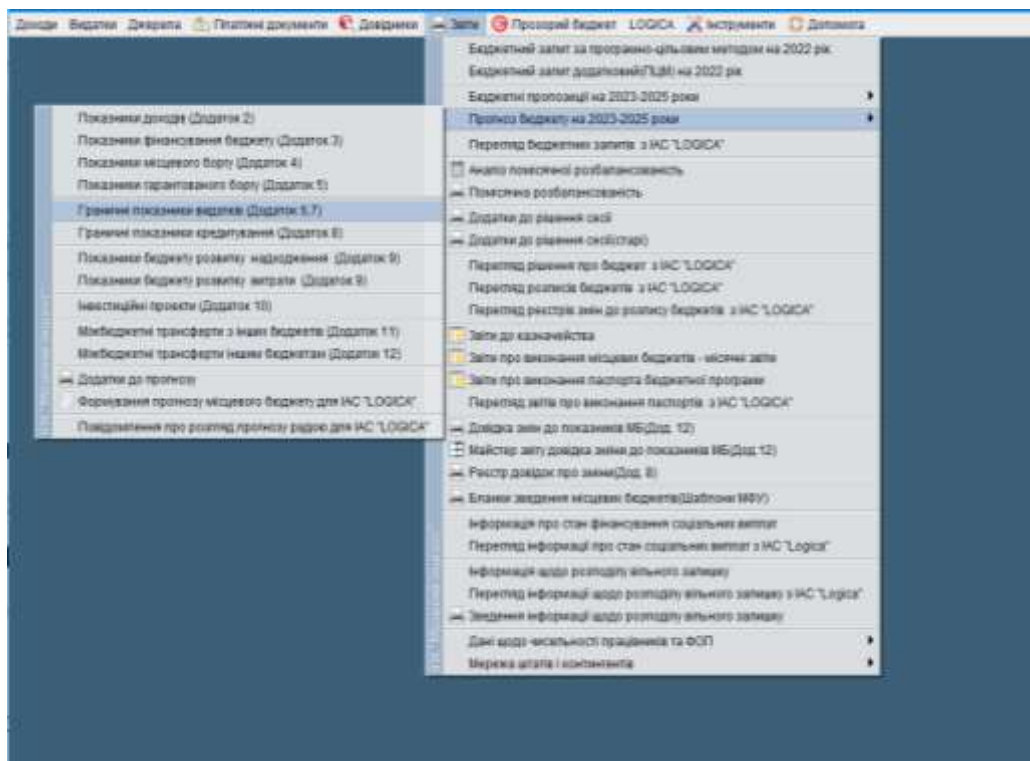

Рис. 34. Типові форми граничних показників видатків (Додатки 6, 7) та кредитування (Додаток 8)

Крім запровадженої нової трансфертної політики для здійснення видатків на делеговані державою повноваження в галузях освіти та охорони здоров'я (запроваджено нові субвенції з державного бюджету місцевим

бюджетам – освітню та медичну), визначено можливості подання у пропозиціях до прогнозів суми кредитування, що збільшує інвестиційні ресурси місцевих бюджетів.

Висновки. Для кожної цілі державної політики визначаються показники її досягнення. Показники досягнення цілей доцільно визначати як інтегровані показники, що враховують результати, отримані шляхом реалізації усіх або декількох бюджетних програм.

Показники досягнення цілей виконавчих органів місцевих рад мають характеризувати досягнення та зрушення, що відбулися на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Показники досягнення цілей мають:

- характеризувати прогрес у досягненні цілей державної політики у середньостроковому періоді;
- характеризувати стан та зміни у сфері діяльності головного розпорядника;
- надавати можливість відстеження досягнення цілей державної політики у динаміці та порівнянності показників досягнення цілей за роками;
- висвітлювати ефект, який отримують економіка та суспільство завдяки діяльності головного розпорядника;
- перевірятися і підтверджуватися офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного і внутрішньогосподарського (управлінського) обліку.

Під час визначення показників досягнення цілей державної політики враховуються усі витрати головного розпорядника на відповідну сферу діяльності, включаючи міжбюджетні трансферти.

Кількість показників досягнення однієї цілі, як правило, не має перевищувати трьох. Показники, визначені для однієї цілі державної політики, не мають дублюватися для іншої. Для показників досягнення цілей, що потребують методологічних роз'яснень їх змісту, головний розпорядник розробляє методику їх розрахунку.

Отже, прогноз бюджету має забезпечувати належний ступінь деталізації видатків, необхідний для включення пріоритетів бюджетної політики в середньостроковий план і забезпечення можливості визначення скорочення (коригування) певних категорій видатків з метою досягнення цілей фіскальної політики впродовж середньострокового періоду.

Прогноз має бути деталізованим:

- за роками;
- за основними напрямками видатків: державне управління, охорона здоров'я, освіта, соціальні видатки, культура, благоустрій тощо;
- за ГРК;
- за бюджетними програмами;
- за економічною класифікацією видатків та ін.

Усе вищезазначене покращує співпрацю між місцевими фінансовими органами, головними розпорядниками коштів, відповідальними за складання бюджету та бюджетного прогнозу центрального і місцевого рівня влади, враховуючи потреби громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування: Закон України від 06.12.2018 № 2646-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text>
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання у 2019 році місцевих бюджетів на середньостроковий період: наказ Міністерства фінансів України від 29 березня 2019 року № 130. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
3. ІПК «Місцевий бюджет». URL: <https://ipkmb.org.ua/index.php/prohamy/ipk-mistsevyi-biudzhet>
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету: наказ Міністерства

фінансів України від 23.06.2021 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0365201-21#Text>

5. Про особливості складання проектів місцевих бюджетів на 2023 рік: лист Мінфіну України від 15.08.2022 № 05110-14-6/17891. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1122/Local_Budgets_2023.pdf

6. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів: наказ Міністерства фінансів України від 26 серпня 2014 року № 836. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14#Text>

7. Бюджетний кодекс України: Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T102456?an=1593>

8. Єдиний вебпортал використання публічних коштів. URL: <https://spending.gov.ua/new/>

REFERENCES

1. On making changes to the Budget Code of Ukraine regarding the introduction of medium-term budget planning: Law of Ukraine dated 06.12.2018 № 2646-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text> [in Ukrainian].

2. On the approval of Methodological recommendations for the preparation of medium-term local budgets in 2019: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated March 29, 2019 № 130. URL: <https://mof.gov.ua/uk> [in Ukrainian].

3. IPC «Local budget». URL: <https://ipkmb.org.ua/index.php/prohramy/ipk-mistsevyi-biudzheth> [in Ukrainian].

4. On the approval of Methodological recommendations for the preparation of proposals for the local budget forecast: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 23.06.2021 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0365201-21#Text> [in Ukrainian].

5. About the peculiarities of drafting local budgets for 2023: Letter of the Ministry of Finance of Ukraine dated August 15, 2022 № 05110-14-6/17891. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1122/Local_Budgets_2023.pdf [in Ukrainian].

6. About some issues of introducing the program-target method of drawing up and implementing local budgets: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated August 26, 2014 №. 836. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14#Text> [in Ukrainian].

7. Budget Code of Ukraine: Code dated 07.08.2010 № 2456-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T102456?an=1593> [in Ukrainian].

8. The only web portal for the use of public funds. URL: <https://spending.gov.ua/new/> [in Ukrainian].

УДК 336.22; 339.97

JEL E 62, E 64, H 20, H 25

DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.39-65

David Jalagonia,

Sokhumi State University Professor of Business Administration

e-mail: dato.jalagonia@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-2022-8101;

Iuri Papaskua,

Sokhumi State University Professor of Business Administration

e-mail: papaskuaiuri@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7849-2426;

Levan Teziashvili,

Sokhumi State University Doctoral student of business administration

e-mail: levan.teziashvili@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4268-4936;

Olha Kuchma,

PhD student, State Tax University, Head of the Department of Regulatory and Methodological Support of the State Financial Control Process of the State Audit Service of Ukraine

e-mail: dfaudit17@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7983-7545

TRENDS IN THE HARMONIZATION OF VALUE ADDED TAX WITH EU REQUIREMENTS IN GEORGIA

The paper refers to such a topical issue of economic integration processes as optimization of indirect taxes, consideration and convergence of the interests of taxpayers operating in different countries.

The Association Agreement of Georgia with the European Union and the main reservations of the economic integration processes include the obligations of tax administration, transparency, exchange of information, cooperation in the protection of the principles of fair competition, including the sharing of experience in the fight against fraud and abuse of the value added tax (indirect taxation) system.

Their implementation, first of all, involves the harmonization of Georgian legislation with EU legislation and international legal instruments.

Since the signing of the Association Agreement, the provisions of indirect taxation in the Tax Code have been changed several times - the legislation has been refined and simplified. But among the taxes, the calculation of the value added tax is still the most difficult, and the main part of the losses, corruption or violations in the administration is related to this tax.

Now that the European Council has recognized the perspective of Georgia's membership in the Union, in order to ensure compliance with the status, there is a motivation to assess how close the field of current VAT regulation is to best practice and to determine the possibility of diverting the identified deviations.

From a pragmatic point of view, it is also important and noteworthy that the main source of revenues in the state budget of Georgia (90 %) are taxes, and among them, the value added tax has the largest specific share (40-45 %). The growth of the budget revenues to a significant extent depends on the dynamics of the growth of the country's foreign trade turnover. To the extent that Georgia is actively involved in international trade and economic relations, in order to mobilize funds in the state budget and gain competitiveness in the economy, it is necessary for taxes in the country, including VAT, to be fully harmonized with the tax regulations of EU member states.

Due to the mentioned relevance and main motivations, the authors focus on the experience of value added tax regulation in EU member states and Georgia. Based on empirical data, the paper argues that the maximum harmonization of VAT in Georgia with the requirements of EU countries will increase foreign trade turnover and contribute to the increase of tax revenues in the state budget.

Key words: *economic integration, legislative harmonization with the European Union, harmonization of indirect taxes.*

Д. Джалагонія,

професор кафедри ділового адміністрування

e-mail: dato.jalagonia@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-2022-8101;

Ю. Папаскуа,

професор кафедри ділового адміністрування

e-mail: papaskuaiuri@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7849-2426;

Л. Тезіашвілі,

докторант кафедри ділового адміністрування,

Сухумський державний університет

e-mail: levan.teziashvili@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4268-4936;

О. Кучма,

аспірант,

Державний податковий університет,

начальник Управління нормативно-методологічного

забезпечення процесу державного фінансового

контролю Державної аудиторської служби України

e-mail: dfaudit17@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7983-7545

ТЕНДЕНЦІЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ДО ВИМОГ ЄС У ГРУЗІЇ

Стаття стосується такого актуального питання процесів економічної інтеграції як оптимізація непрямих податків, врахування та зближення інтересів платників податків, що працюють у різних країнах.

Угода про асоціацію Грузії з Європейським Союзом та основні застереження процесів економічної інтеграції включають зобов'язання податкового адміністрування, прозорість, обмін інформацією, співпрацю у захисті принципів чесної конкуренції, включаючи обмін досвідом у боротьбі із шахрайством та зловживання системою податку на додану вартість (непрямого оподаткування). Їх реалізація насамперед передбачає гармонізацію законодавства Грузії із законодавством ЄС та міжнародно-правовими документами.

З моменту підписання Угоди про асоціацію норми непрямого оподаткування в Податковому кодексі неодноразово змінювалися –

законодавство уточнювалося та спрощувалося. Але серед податків усе ж найскладнішим є розрахунок податку на додану вартість, саме з цим податком пов'язана основна частина збитків, корупції чи порушень в адмініструванні.

Тепер коли Європейська Рада визнала перспективу членства Грузії в Союзі з метою забезпечення відповідності статусу, є мотивація оцінити, наскільки сфера поточного регулювання ПДВ є близькою до найкращої практики та визначити можливість перенаправлення виявлені відхилення.

З прагматичної точки зору також важливо і заслуговує на увагу те, що основним джерелом доходів державного бюджету Грузії (90 %) є податки, а серед них найбільшу питому вагу займає податок на додану вартість (40–45 %). Зростання надходжень до бюджету значною мірою залежить від динаміки зростання зовнішньоторговельного обороту країни. Оскільки Грузія бере активну участь у міжнародних торгово-економічних відносинах, для мобілізації коштів у державному бюджеті та підвищення конкурентоспроможності в економіці необхідно, щоб податки в країні, включаючи ПДВ, були повністю гармонізовані з податком норми держав-членів ЄС.

Зважаючи на зазначену актуальність та основні мотиви, автори зосереджуються на досвіді регулювання податку на додану вартість у країнах-членах ЄС та Грузії.

На основі емпіричних даних у статті стверджується, що максимальна гармонізація ПДВ у Грузії з вимогами країн ЄС збільшить зовнішньоторговельний оборот і сприятиме збільшенню податкових надходжень до державного бюджету.

Ключові слова: *економічна інтеграція, гармонізація законодавства з Європейським Союзом, гармонізація непрямих податків.*

Formulation of the problem: the global and integration processes in the modern world economy had a great qualitative and substantive impact on the

development and further deepening of international economic relations between countries, especially on the role and importance of taxes.

Georgia is an active participant in the processes of international trade and economic relations, and it is quite natural that it should have an appropriate tax system. Moreover, the aspiration to join the European Union requires further strengthening of cooperation with trade partner countries, development of a liberal foreign trade policy. reforms in the field of tariff policy and technical regulation. Among the tasks to be solved, one of the most important is the harmonization of the value added tax (VAT) with the European Union, which will contribute to the deepening of the international economic integration of Georgia, the volume of foreign trade turnover, and, accordingly, the increase of revenues in the state budget.

After the declaration of independence, a tax system based on market relations was created in Georgia, which developed in a short period of time, the number of taxes and tariffs were reduced to a minimum, the administration was simplified, improved and completely reorganized to electronic services. Services are tailored to the interests of the payers. Tax legislation is being harmonized with EU legislation and is being further refined, although there are still gaps. The purpose and main motivation of the research is to help eliminate these gaps.

Purpose: to promote the acquisition of competitive advantages in international trade and economic relations, the provision of revenue growth in the state budget, the harmonization of taxes applicable in Georgia, including the value added tax, with the EU tax system.

Analysis of studies and publications: the Association Agreement is, in fact, an action plan for Georgia's rapprochement with the European Union, which covers almost all areas of the country's political, social and economic life. It also includes a component of the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) and provides for important specific mechanisms for rapprochement with the European Union. The agreement contains the main provisions that ensure the harmonization of the value added tax applicable in Georgia with the requirements of the European Union.

The interest of scientific economists in researching issues related to tax harmonization has a long history.

Still, at the end of the last century, John R. McGowan; B. Anthony Billings (19) argues in the paper that in the US, along with consumer and other flat taxes, it is important to introduce a more fair, convenient and business-incentive-oriented value-added tax (VAT). Opponents criticize this tax and believe that: 1. VAT will turn into a money machine in the hands of the government; 2. Consumer tax in the form of VAT is regressive; 3. Consumer tax prevents the formation of the state tax base. A study based on revenue statistics from the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) has confirmed that VAT can be imposed without turning the government into a money machine. In the final part of the paper, it is justified that the countries of the European Union used VAT to replace indirect taxes and not to increase the total tax burden.

G. Bedianashvili, Yu. B. Ivanov, T. V. Paientko, Tax Reforms in Ukraine and Georgia (20): Changing Priorities, In the article, the authors have presented a systematization and comparative analysis of the results of tax reforms in Ukraine and Georgia. Factors and priorities of tax reforms in these countries are identified.

In a paper by Michael Keen, Sajal Lahiri, Pascalis Raimondos-Møller (21), it is argued that the resulting welfare effects of the harmonization of indirect taxes are related to the imposition of taxes according to the destination or origin principle. In the standard model of imperfect competition, the principle of destination taxation is preferred.

Yoshiaki Ohsawa (22) examines the impact of changes in the overall range of tax rates on tax revenues and the effects of geographic variation.

The paper by Pavel Semerad, Lucie Bartunkova (23) discusses issues related to the control of VAT tax fraud in small and medium-sized enterprises. Research has proven that the development of a control mechanism is beneficial to tax authorities, however, in many cases, it imposes a heavy burden on fair working auditing entities.

The work of Tomasz Strąka, Michał Tuszyński (24) presents a quantitative analysis of more than 360,000 private tax dispute rulings related to VAT as of 2020.

Krasnov A. et al. (12) The paper investigates that in the integration unions, the still existing differences regarding the tax rates prevent the further deepening of trade and economic relations between the countries. At the same time, measures to improve tax systems have been identified.

In the work of Amita Majumder, Ranjan Ray, Sattwik Santra (25), on the example of India, a tax system for goods and services is proposed, which, along with various indirect taxes, includes value added tax (VAT). The issue is discussed in terms of uniform tax rates and the imposition of identical taxes in the region. In 2017, India preferred to impose identical indirect taxes in the region. The paper's contribution to the development of the methodology for calculating spatial prices, according to which it is possible to distribute indirect taxes in relatively less developing countries, is important.

Attention is drawn to the issues of tax harmonization, including VAT, by the works of a number of world-renowned economists, including: Paola Conconi, Carlo Perroni, Raymond Riezman – «Is partial tax harmonization desirable?»; Steffen Osterloh Friedrich Heinemann – «The political economy of corporate tax harmonization – Why do European politicians (dis)like minimum tax rates?»; Ourania Karakosta, Christos Kotsogiannis, Miguel-Angel Lopez-Garcia – «Indirect tax harmonization and global public goods»; Kristian Behrens, Jonathan H. Hamilton, Gianmarco I.P. Ottaviano Jacques-François Thisse – «Commodity tax harmonization and the location of industry»; Kadomtseva S.V., Zolotareva Yu.O. – «Tax harmonization in the context of the development of international economic associations»; Christos Kotsogiannis, Miguel-Angel Lopez-Garcia, Gareth D. Myles – «The origin principle, tax harmonization and public goods»; Vander Lucas – «Tax harmonization and the principle of origin»; Christos Kotsogiannis, Miguel-Angel Lopez-Garcia – «On commodity tax harmonization and public goods provision»; Chi-Chur Chao, Eden S. H. Yu – «Environmental Impacts of Tariff and Tax Reforms Under Origin and Destination Principles»; Assaf Razin Efraim Sadka – «International tax competition and gains from tax harmonization»; Gebhard Kirchgässner, Werner W. Pommerehne – «Tax harmonization and tax competition in the European Union:

Lessons from Switzerland»; Yuriy Yurenev – «Overview of taxes in Europe: a comparative table of the main taxes for individuals and legal entities» and others.

Research methods: quantitative, qualitative, analysis and statistical data comparison methods are used in the paper, and based on empirical research, a research hypothesis is outlined, according to which the harmonization of value added tax with EU countries will increase Georgia's foreign trade turnover, and accordingly, budget revenues. It is justified that the maximum harmonization of VAT with the EU tax system will have a positive effect on the volume of foreign trade turnover, which, in turn, will contribute to the increase of revenues in the state budget.

The research proves that after the implementation of the association agreement, the budget revenues in Georgia increased.

Judgment of the main issue

The tax legislation of the Georgian state is mainly based on and fully shares the theoretical and practical experience accumulated in foreign countries. That is why, based on common principles, previously adopted, if changes are taken into account, the currently valid Tax Code of Georgia is basically in line with the tax systems of EU member states:

According to the Tax Code of Georgia, a tax is a mandatory, unconditional monetary contribution to the budget, which is paid by the taxpayer, due to the necessary, non-equivalent and gratuitous nature of the payment;

A two-level tax system operates in Georgia and includes state and local taxes;

Similar to EU member states, taxes in Georgia are divided into two groups, direct and indirect taxes;

Similar to the tax systems of many member states of the European Union, the basic principle of the tax legislation of Georgia implies the unconditional obligation of the taxpayer to pay the state and local taxes imposed by the Tax Code of Georgia, and it is not allowed to impose the obligation to pay the tax imposed and stipulated

in violation of the Tax Code on another person, or Payment of tax before the deadline established by the Code.

In order to create a healthy competitive environment and ensure the free movement of capital, EU member states have taken important steps in the direction of tax harmonization. But with regard to direct payments, it is still not possible to agree on projects and there are difficulties in this regard. In the member states of the European Union, there is a preference for companies to pay direct taxes according to their place of origin [10], however, in order to reduce taxes, businesses strive to pay taxes where favorable legal and economic conditions are created for this, therefore, the positions in this direction are different between the parties.

In 2014, Georgia signed an Association Agreement [1] between the European Union and the European Atomic Energy Union and their member states, which entered into force in 2016 and provided for cooperation in many directions in the context of trade and economic integration. Among them, in the field of taxation. According to the agreement, the Georgian state undertook that, except in exceptional cases, all fees and charges imposed or related to the export or import of products should not exceed the approximate cost of the services provided and should not represent indirectly the protection of local products or for fiscal purposes the import or export taxation.

According to the association agreement, Georgia undertook to harmonize the tax legislation with the EU legislation and international legal instruments within a certain period of time. In this direction, the most important among the urgent measures was to ensure the compliance of the value added tax with the requirements of the EU countries. Based on the agreement, Georgia shared the requirements of Council Directive 2006/112/EC of November 28, 2006 on the common system of VAT, while reserving the right to exempt from VAT the supply of goods and services that were exempt from VAT under the Tax Code of Georgia at the time the agreement entered into force. From taxation with The purpose of the association agreement is to further develop the tax system and administration of Georgia, to strengthen tax collection and control, to develop and implement tax fraud and tax

evasion mechanisms, to deepen cooperation between the parties and to share experience, in the fight against tax fraud, in particular, a possible carousel in the VAT administration system. Fraud was eliminated.

The association agreement, from the moment of its entry into force, within the framework of the tariff quota provided for the cancellation of all customs duties on products originating from the other party, and in case of imports exceeding the tariff quota, – the application of the customs duty rate corresponding to the preferential promotion regime. In addition, all parties were prohibited from imposing new customs duties on goods originating from the other party, different from those existing at the date of entry into force of the agreement, or increasing them. According to the agreement, the parties agreed to cooperate in the strengthening of good governance in the field of taxation, which envisaged the further improvement of economic, trade, investment and fair competition.

In order to implement the reform of the tax system as a whole, including indirect taxes, in order to determine the scope of VAT interest rates [5], it is very important for Georgia to study and share the experience of foreign countries, first of all, the EU countries.

The use of the VAT taxation system by the European Union states began in 1960. VAT is a supplement to the price of delivered (imported) goods and/or services rendered. The end user (importer) at the price increased by this tax when purchasing (importing) goods and/or services, while the obligation to pay in the budget rests with the supplier of goods (importer) and/or the service provider, who is called a VAT payer, pays it. VAT is levied on all commercial activities, including the importation of goods and services into a member state within the EU from another member state. Over time, VAT has become the main source of revenue for EU member states.

It became clear that the quality of Georgia's involvement and gaining competitive advantages in international markets depends to a significant extent on the further improvement of the country's tax system, protection of the balance between taxes [8], and in the direction of harmonization with the EU countries, the

necessity of VAT reform in accordance with international requirements was highlighted first.

In compliance with the main principles of the Association Agreement, since its introduction in Georgia, there have been periodic amendments to the VAT and the development of a mechanism for improving its administration.

Important changes in VAT were made in 2020 [3] in the direction of harmonization with the requirements of the EU countries, although even before that, in many cases, the provisions of the Tax Code of Georgia related to this tax were in compliance with the requirements of the European Union.

Compulsory registration as a VAT payer in Georgia is required of a person who is engaged in economic activity and whose total amount of VAT-taxable transactions carried out by him during any continuous 12 calendar months exceeds 100,000 GEL. A person is obliged to apply for registration as a VAT payer to the tax authority no later than 2 working days after the total amount of taxable transactions exceeds 100,000 GEL; In addition, a person is considered a VAT payer from the moment of performing the taxable operation, according to which the total amount of the taxable operation exceeds 100,000 GEL. Voluntary registration of a person as a VAT payer is allowed by the Tax Code of Georgia. The object of VAT taxation is: taxable operation; import; export; re-export; Temporary importation.

The VAT rate in Georgia is 18 % of the taxable turnover or the amount of goods imported. In the case of temporary import of goods – 0.54 % of the import amount for each full and incomplete calendar month of the stay of these goods in the customs territory of Georgia, but not more than 18 percent of the amount of temporary import in the case of temporary import of goods.

Based on the purposes of VAT, with the new changes introduced in the Civil Code, the following economic activities were defined: entrepreneurial activity; activities of the person providing goods/services; The use of the property was exempted from VAT in the case of receiving regular income and one-time operations of an irregular nature, except for the supply of non-residential property.

As a rule, activities carried out by public institutions are not considered economic, except for certain exceptions. Along with this, in order to limit the competition, the Government of Georgia will have the additional right to determine the list of activities, the implementation of which will be considered as economic activity.

According to the new amendment to the CCC, the VAT-taxable operation includes the supply of goods/services by a taxable person within the framework of economic activity on the territory of Georgia, as well as the import of goods. In addition, the supply of assets, including services, is no longer considered a VAT-taxable operation when the enterprise supplies all its assets, reorganizes or invests in capital. Temporary importation of goods is no longer considered a taxable operation. The free supply of goods is subject to VAT only if the relevant person has fully or partially deducted VAT from the expenses incurred. The provision of services free of charge is subject to VAT only if this activity does not derive from the purposes of the payer's activity or is provided for the personal benefit of the employee. Advances received on all types of continuous and regular services are subject to VAT, however, communication, telecommunication services, supply of electricity, gas, water and other similar goods are not subject to this tax.

In the case of delivery of goods for a term specified by leasing or on the condition of installments, the actual transfer of goods is considered as supply of goods for VAT purposes. Accordingly, the leasing operation will be taxed with VAT at the moment of the actual transfer of the goods.

According to the amendment, the determination of the place of provision of services will be based on two main principles:

A. In case of provision of services by a business (taxable person) to a business (taxable person), the place of service is considered to be the place of purchase of services;

B. The place of establishment of the supplier is considered as the place of service provision by the business (taxable person) to the consumer (non-taxable person).

Significant changes have been made to activities that cannot benefit from the right of deduction, but are exempted from VAT taxation. Unlike individual countries of the European Union, along with medical and educational activities, the supply of directly related and auxiliary services/goods has been exempted from VAT. However, ancillary services provided by insurance brokers and/or insurance agents will not be taxed along with insurance and/or reinsurance. The following are exempted from VAT taxation in the medical and educational field: services provided by a religious organization with personnel, including for the purpose of carrying out medical or educational activities; Provision of services/supply of goods by the organization in order to raise funds for medical, educational and separate social activities; supply of goods used only in exempted operations in the medical, educational, cultural, sports and social spheres, if the right to deduct VAT has not arisen on said goods; Goods for medical/medicinal purposes produced in Georgia, the list of which is determined by a subordinate normative act; Provision of services by an intermediary acting on behalf of another person, in case of international transportation of goods or participation in operations carried out outside Georgia.

Separate operations of goods delivery on the high seas, as well as marine and airship delivery, repair, conversion, maintenance, freight, lease, exempted from the right of deduction of VAT related to the transportation of goods, have been expanded and clarified. Supply, lease, repair or maintenance of equipment installed or used on the ship, etc.

With the changes implemented in the VAT, Georgia has exceeded the similar requirements of the EU countries in many components regarding the increase of business activity motivation. For example, if in Slovakia, France, Czech Republic, etc. In some countries of the European Union, medical and educational services/goods are taxed at reduced rates of VAT, in Georgia the mentioned goods and services are completely exempt from VAT taxation, in addition, the interest rate of VAT in Georgia (18 %) is close to the similar data of the European Union countries [16] (see. Table 1).

Table 1

Value Added Tax (VAT) interest rates in EU countries

country	Reduced rate	standard rate
Georgia	–	18
Austria	10 and 13	20
Belgium	6 and 12	21
Bulgaria	9	20
Germany	7	19
Denmark	–	25
Spain	4 and 10	21
Estonia	9	20
Ireland	4.8; 9 and 13.5	23
Italy	4; 5 and 10	22
Cyprus	5 and 9	19
Latvia	0; 5 and 12	21
Lithuania	0; 5 and 9	21
Luxembourg	3 and 8	17
Malta	5 and 7	18
Netherlands	6	21
Poland	5 and 8	23
Portugal	6 and 13	23
Romania	5 and 9	19
Greece	6 and 13	24
France	2.1; 5.5 and 10	20
Slovakia	10	20
Slovenia	9.5	22
Hungary	5 and 18	27
Finland	10 and 14	24
Sweden	6 and 12	25
Czechia	10 and 15	21
Croatia	5 and 13	25

Note: the percentages given in the table increase the cost of tax to be paid by the buyer of goods and services. If the value of the goods is 1000 GEL, in the case of Croatia, the amount to be paid including VAT will be: 1250 GEL ($1\ 000 + 1\ 000 \times 25\%$, or $1\ 000 \times 1.25$).

As can be seen from the data in the table, the member states of the European Union, except for Denmark, use reduced VAT rates along with the standard one.

In Germany, food products, books are taxed at a reduced rate of 7 % VAT, in addition, in the event that the income of a German company in the previous year is less than 17,000 euros, and in the current year it is less than 50,000 euros, it is considered that the enterprise belongs to a small enterprise and it has no obligation to be a VAT payer.

In Estonia, books, newspapers, medicines, housing are taxed at a reduced rate of 9 % VAT. In addition, 0 % rate is imposed on expo. Health care, insurance, etc.

are not taxed. Registration as a VAT payer is mandatory in the event that the trade transaction between individuals exceeds 40,000 euros. The obligation to pay VAT on foreign persons arises as soon as they carry out the first transaction.

In Slovakia, a reduced interest rate of 10 % of VAT is applied to the production of pharmaceutical and medical goods, as well as to certain food products and housing. Financial and insurance services are not charged. All individuals and legal entities engaged in economic activity on the territory of Slovakia and whose turnover during the previous 12 months is EUR 49,790 will be obliged to register as a VAT payer. Non-residents are obliged to register as a VAT payer before making a transaction.

In France, a reduced VAT rate of 2.1 % applies to certain medicines, periodicals, including: newspapers and magazines. The 5.5 % rate applies to food, books, art, movie tickets, and sporting events. 10 % rate on certain types of food products, restaurant business, farming and forestry, passenger transport. Legal entities are obliged to register as VAT payers.

In the Czech Republic, a reduced VAT rate of 10 % is applied to medicines, books, and newspapers. 15 % rate – for construction works related to social housing. The obligation to register as a VAT payer arises when the turnover of goods carried out on the territory of the Czech Republic exceeds 100,000 CZK during the previous 12 months. Voluntary registration is possible in the event that the company carries out taxation on the territory of the Czech Republic.

In Lithuania, the supply of goods by VAT payers registered in another EU member state and supplying products to a non-EU country is taxed at a 0 % VAT rate. The supply of goods outside the EU, the supply of goods to VAT payers registered in another EU member state is taxed at 0 %. A reduced rate of 5 % VAT is taxed on periodical publications, repairs of technical assistance and services for the disabled, state-reimbursed pharmaceutical preparations and medical care devices, and non-reimbursable prescription drugs. VAT is 9 %, books and non-periodical news publications are charged at a reduced rate; public transport services; Heating supply and hot water supply services in residential apartments. In Lithuania,

companies with a turnover exceeding EUR 45,000 are required to register for VAT. A foreign tax-paying legal entity that is present in Lithuania and purchases goods for other EU countries, the value of which exceeds EUR 14,000, is obliged to register as a VAT payer. Foreign companies will, in all cases, have an obligation to register as a VAT payer, while foreign legal entities can only register as a VAT payer through a fiscal agent. Direct registration is possible only if trade is carried out between EU member states.

In Latvia, services provided to diplomats and the supply of goods and services financed by foreign aid are taxed at a 0 % VAT rate. A reduced rate of VAT of 5 % is taxed on cleaned, cut and packaged food products that have not undergone thermal or other treatment related to freezing, salting or drying. Medicines, medical devices, specialized food for children are taxed at a reduced rate of 12 % VAT; public transport services; firewood and wood heating material used for family forestry; textbooks; original literary publications; Newspapers and other periodicals. Mandatory registration as a VAT payer is required for a person whose transaction value exceeds 40,000 euros during a 12-month period. Foreigners are obliged to register before making a transaction.

In Spain, international air and land shipments, gold trade are taxed at a reduced VAT rate of 0 %; At 4 % rate – bread, milk, books, medical goods, and at 10 % interest rate – items of primary consumption. Registration for VAT purposes is mandatory for all taxpayers who carry out VAT taxable operations in Spain.

In Italy, food products, beverages and agricultural products are taxed at a reduced VAT rate of 4 %, as well as individual e-books/e-periodicals; with 5 % interest rate – medical services, sale of edible herbs, as well as some marine, lake and river transport services; At a rate of 10 % – electric heating goods. Depending on the purposes of VAT payment, if the activity is carried out in the territory of Italy, the tax payer is subject to the necessary registration as a VAT payer.

In order to support the economy and business, it was important to establish the mechanism of the VAT refund system in Georgia, which became fully automated. The refundable excess calculated by the automatic refund program is

reflected in the personal bank account of taxpayers automatically, without submitting an additional request. In 2020, more than one billion GEL was returned using the automatic VAT refund program, which is 466 million. It exceeds the amount of VAT returned in 2019 by GEL³.

From 2021, a change was introduced in the tax legislation, according to which it is mandatory for companies to fill in the electronic register of hired persons. The formation of a new database provides for the collection of complete information about hired persons and is designed in accordance with the practice of various European countries. In addition, a new mechanism related to registration as a VAT payer was launched – «Qualified VAT payer status», which aims to improve the tax administration process, manage the risks of fraudulent schemes, as well as to reduce the non-targeted VAT registration and improper issuance of relevant documents. In 2020, the International Monetary Fund (IMF) conducted a diagnostic assessment of tax administrations at the Revenue Service. According to the results, 14 evaluation indicators are significantly improved⁴.

For «average» VAT payers, the estimated accrual mechanism has been implemented, which means that the tax authority records the tax for a specific tax period and reflects it on the main card of the personal accounting of the taxpayer who has not submitted the declaration for the relevant period within the period established by the law.

By studying the experience in the EU countries, it is clear that the operations subject to VAT include the supply of goods for commercial purposes in the territory of the member state; provision of services; Intra-Community transactions, including purchases between traders residing in different Member States. Although such operations are intra-EU transactions, they are treated as exports or imports; VAT is charged upon importation of goods after customs clearance procedures have been carried out, allowing the goods to be released into circulation, however, there are cases where goods destined for and imported from one Member State to another are

³ Source: Ministry of Finance of Georgia

⁴ Source: URL: www.tadat.org/home

exempt from VAT. In this case, the VAT is paid by the final consumer country of the goods, and the taxable person must fill out the customs document – SAD, which must contain information about the value of the goods, place, time of receiving the cargo, destination, price, weight.

The European Union, as one of the largest economic unions, contributes to the solid and dynamic development of its member countries. The basis of success is the formation of international markets. International integrative [12] unions, in turn, contribute to high competition between countries and relative stability of economic relations.

It is clear that large countries with high economic potential, taken separately, cannot form such markets [7]. According to economists, in order to establish a competitive economy and its further development, it is necessary that the total number of active users of the goods and services provided in the conditions of the integrated international market should be at least 250–300 million. Taking into account the mentioned conditions, based on the existing correlation between market formation and demand and existing technologies, in the modern world, ASEAH (Association of South East Asian Nations), whose population is more than 600 million, is functioning; South America – MERCOSUR (Mercado Comun del Sur), whose population exceeds 300 million. The European Union, whose population exceeds 510 million, is an integrated international union [8].

The open trade regimes formed over the years [9], including the integration union of the European Union, create a prerequisite for Georgia to supply goods and services produced on the territory of the country, including agricultural products, to the international market.

In order to further deepen and expand trade and economic relations, EU countries are trying their best to remove legal and economic barriers that prevent the development of trade relations both within the member states and outside the integration union, including the so-called with third countries. A clear proof of this is the statistical data, according to which the exports made by EU countries in 2019 accounted for 15.4 % of world exports and 13.7 % of imports. On the markets, the

influence of China and the USA is on the contrary increasing. The specific share of these countries in the world export of high-tech electronic products was almost equal – 16.2 %.

The dynamics of turnover of goods and services in EU countries looks like this (see Table 2).

Table 2

Dynamics of foreign turnover of goods and services in EU countries

years/indicators	2016	2017	2018	2019	2020
goods					
export	1867	1994	2060	2132	1932
import	1602	1772	1912	1940	1714
Foreign trade turnover	3469	3766	3972	4072	3646
balance	264	222	148	192	217
service					
export	854	931	988	1055	867
import	780	821	856	982	807
Foreign trade turnover	1635	1752	1844	2037	1674
balance	74	110	131	73	60

Source: URL: <http://eee-region.ru> (old address <http://region.mcnip.ru>).

From the data in the presented table, it can be seen that in 2016–2019 there was an increase in the export and import of goods and services by the EU countries. In addition, in 2019, compared to 2016, the rate of foreign trade turnover increased by 17.4 % in terms of goods delivery, and by 24.6 % in terms of service delivery. In 2020, in connection with the Covid-19 pandemic, in connection with the restriction of trade relations between EU countries and international partners, the rate of trade turnover for both products decreased compared to 2019 and amounted to: goods – 10.5 %; on services – 17.8 %.

Georgia is actively involved in trade and economic relations with the EU countries, however, according to the data of 2020, the data of the CIS and other countries still prevails in the foreign trade turnover of Georgia, although there are positive trends in the dynamics (see Table 3). As can be seen from the table, the foreign trade turnover of Georgia was 11352.8 million. USD, which is 14.8 % less than the previous year and is related to the economic recession caused by the Covid-19 pandemic.

Table 3

Foreign trade of Georgia by countries in 2020 (million USD)

countries	export	import	rotation
Georgia	3,342,142	8,010,665	11,352,807
between them:			
EU countries	697,107	1,846,724	2,543,830
Austria	1,452	58,175	59,628
Belgium	18,432	80,653	99,085
Bulgaria	312,377	110,373	422,750
Germany	61,760	405,624	467,384
Denmark	937	13,771	14,708
Spain	83,752	88,863	172,614
Estonia	5,565	5,264	10,829
Ireland	2,021	10,878	12,898
Italy	34,649	183,021	217,670
Cyprus	470	5,475	5,945
Latvia	9,486	24,626	34,112
Lithuania	35,689	34,371	70,060
Luxembourg	244	3,863	4,107
Malta	344	5,022	5,366
Netherlands	24,059	156,947	181,006
Poland	28,448	133,254	161,701
Portugal	244	13,041	13,285
Romania	20,440	119,625	140,065
Greece	5,866	41,426	47,292
France	32,952	152,712	185,663
Slovakia	1,207	11,865	13,072
Slovenia	4,138	25,767	29,905
Hungary	1,406	47,229	48,635
Finland	643	18,237	18,880
Sweden	616	16,231	16,847
Czechia	9,408	74,477	83,885
Croatia	505	5,933	6,438
CIS countries, total:	1,509,075	2,392,910	3,901,985
Other countries, total:	1,135,961	3,771,031	4,906,992

Source: The table was compiled by the authors based on the data of the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. URL: <http://www.economy.ge/?page=ecopolitic&s=12>

At the same time, exports decreased by 12 % and amounted to 3,342.1 million. US dollars, and imports decreased by 15.9 % and amounted to 8,010.6 million. in US dollars. In 2020, the negative trade balance of Georgia decreased by 18 % to 1,056 million USD, which amounted to 4,663.4 million USD. amounted to US dollars.

According to the data of 2020, the foreign trade turnover of Georgia-EU decreased by 18 % and reached 2,543.8 million. The US dollar, that is, made up 22.4 % of the total trade turnover. Export decreased by 12 % and amounted to 697.1 million. amounted to US dollars, while imports decreased by 20 % and amounted to

1,846.7 million. amounted to US dollars. Also, foreign trade turnover with the CIS countries decreased by 13 % and amounted to 3,901.9 million. GEL, or 34.3 % of the total trade turnover. Export decreased by 26 % and amounted to 1,509.1 million. USD, or 45 % of the total export. Import decreased by 2 % and amounted to 2,392.9 million. USD, or 30 % of the total import. In addition, the export of agricultural products increased by 2 %, i.e. 10.8 mln. It increased by US dollars and reached 628 million. amounted to US dollars. Export of industrial products increased by 38 %, i.e. 545.2 million. It decreased by US dollars and reached 881 million. amounted to US dollars.

The different dynamics of Georgia's foreign trade turnover can be seen according to the data of 2021. It is statistically proven that in 2021, the volume of foreign trade not only reached the pre-pandemic level of 2019, but also recorded a record volume of exports, domestic exports, imports and trade turnover. In 2021, compared to 2020, the foreign trade turnover of Georgia increased by 25.6 % and reached 14,315.6 million. amounted to US dollars. At the same time, exports increased by 26.9 % and amounted to 4,242.3 million. US dollars, and imports, 25.1 % and 10,073.3 million. amounted to US dollars. In 2021, the indicator of foreign trade turnover with the CIS countries increased by 24 % and amounted to 4,847.8 million US dollars. At the same time, exports increased by 34 % and amounted to 2,021.2 million US dollars, and imports by 17 % and amounted to 2,826.6 million US dollars.

It should be noted that despite the successful foreign trade relations with the EU and CIS countries, China, Azerbaijan, Russia, and Turkey remain the main partners for Georgia. 40.7 % of Georgia's exports and 37.5 % of its imports in 2020 came to these countries, including: China – 476.3 million US dollars, or 14.3 %; Azerbaijan – 441.3 million US dollars, or 13.2 %; Russia – 441.1 million US dollars, or 13.1 %. In terms of imports, Turkey – 1,407.0 million US dollars, or 17.6 %; Russia – 887.2 million US dollars, or 11.1 %; China – 708.7 million US dollars, or 8.8 % [17].

The convergence of the tax system of Georgia, including the VAT on goods/services, with the requirements of the EU countries, contributed to the increase in the volume of trade turnover, which, in turn, increased the mobilization of funds in the state budget in the form of taxes (see Table 4).

Table 4

Georgian state budget taxes (thousand GEL)

Name	2016	2017	2018	2019	2020
bills	7,986,750.3	8,991,307.4	9,695,962.2	9,665,567.6	9,364,779.4
Taxes on income, profits and capital gains	3,034,072.9	3,282,526.2	3,614,519.5	4,066,543.6	3,999,280.7
Taxes from individuals	1,978,136.4	2,525,970.7	2,877,895.1	3,200,254.7	3,079,840.1
income tax	1,978,136.4	2,525,970.7	2,877,895.1	3,200,254.7	3,079,840.1
Taxes from enterprises	1,055,936.5	756,555.5	736,624.4	866,288.9	919,440.6
Income tax	1,055,936.5	756,555.5	736,624.4	866,288.9	919,440.6
Taxes on goods and services	4,356,051.5	5,573,534.7	5,892,636.4	5,750,282.5	5,537,551.4
Universal taxes on goods and services	3,286,393.4	4,122,612.8	4,426,909.8	4,243,606.7	3,918,159.1
value-added tax	3,286,393.4	4,122,612.8	4,426,909.8	4,243,606.7	3,918,159.1
excise duty	1,069,658.	1,450,921.9	1,465,726.6	1,506,675.8	1,619,392.3
Taxes on foreign trade and foreign economic operations	70,040.6	71,618.9	73,416.9	79,073.8	74,369.0
Import tax	70,040.6	71,618.9	73,416.9	79,073.8	74,369.0
other taxes	526,585.3	63,627.6	15,389.4	-230,332.3	-246,421.7

Source: Ministry of Finance of Georgia/Source: Ministry of Finance of Georgia. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/4734727?publication=2>

From the data in the table, it can be seen that in 2016–2018 there was an increase in the volume of VAT in the state budget revenues, by an average of 16.4 %. In 2019–2020, the revenues received in the state budget from VAT decreased by an average of 6.0 %.

The analysis of the economic processes taking place in Georgia in 2016–2021 proves that the increase in the budgetary revenues received from VAT in 2016–2018 was related to the changes made in the VAT administration part of the Tax Code of Georgia based on the association agreement. With these changes, the administration of VAT gradually came closer to the requirements of EU countries, which positively reflected in the dynamics of VAT. In 2020, the Covid-19 pandemic created economic problems around the world, including in Georgia, which significantly reduced trade turnover, therefore, reduced tax revenues in the state budget. In the same year 2020, fundamental changes in the direction of VAT administration in

Georgia created expectations that in 2021, i.e. after its implementation, tax revenues would increase, including VAT. In fact, the expectations were justified – all indicators of the state budget revenues of Georgia are exceedingly fulfilled, which indicates the positive dynamics of the changes made to the tax code of Georgia.

Conclusion

Thus, based on extensive analytical sources, we have reason to compare the research results and note:

In the processes of inevitable globalization and economic integration, administrative cooperation between countries, harmonization of tax legislation is necessary and serves the interests of common welfare. First of all, this process brings countries closer together, reduces tax competition, creates strong guarantees to avoid double taxation and gives business opportunities to develop. However, it is the only way to fight against tax fraud, as well as to exercise effective control over taxation and tax evasion.

It is noted that the harmonization of taxes by itself does not lead to an equalization of indicators or an immediate increase in economic development. But this is a necessary condition for the formation of a common market for goods (services, works), for the smooth movement of labor and capital.

The process of tax harmonization for the member states of the Union, as a rule, begins with the unification of the regulations for the calculation and payment transactions of indirect taxes related to the implementation of foreign trade.

As we have seen, EU countries' approaches to taxes and their regulation are still not identical, but there is a clear trend towards convergence. This process started with the harmonization of indirect taxes, including VAT regulations. This also happens in the European integration process of Georgia.

The study, analysis and assessment of the experience of the EU countries clearly proved that the convergence of the Georgian tax legislation with the EU VAT Directive and new changes in the VAT regulation based on the best international practices will improve the investment environment, contribute to the increase of

revenues in the state budget, reduce disputes and simplify the tax process. to fulfill obligations.

As a result of the changes in the Tax Code, the procedure for writing off goods and material values was simplified, as well as a new tax audit document was prepared, which will significantly simplify the process of administration of tax audit accounting and facilitate the implementation of risk-based audits, saving time resources for taxpayers. In order to improve electronic services, a remote format of tax dispute review was introduced, which, despite the pandemic, continued smoothly as usual.

It can be confidently asserted that VAT regulations based on the best international practices improve the investment environment, reduce disputes and simplify the fulfillment of tax obligations.

After the adoption of the change, it became obvious that⁵:

- The list of services that are not taxed outside of Georgia has been expanded;
- The operations exempted from the right of deduction from VAT related to the transportation of goods were expanded and clarified;
- Temporary importation of goods is no longer considered a taxable operation;
- Along with medical and educational activities, the provision of directly related and auxiliary services or goods is exempted from taxation;
- Medical educational and separate social activities for the purpose of raising funds by the organization are not taxed;
- The transfer of a sample of goods or a gift of small value is not taxed;
- Regulations related to VAT taxation of free supply of goods were simplified;
- A VAT-paying individual will no longer be limited to keep records using the cash method.

The convergence of the mentioned European integration process is a successful step. Subsequently, the more difficult, but also necessary, phase of harmonization of direct taxation of businesses and family farms will begin.

⁵Source: URL: <https://rs.ge/LawNewsArchive?newsId=266>

REFERENCES

1. Association Agreement between Georgia on the one hand and the European Union and the European Atomic Energy Union and their member states on the other hand – 27/06/2014.
2. Tax Code of Georgia, consolidated version.
3. Order No. 326 of the Minister of Finance of Georgia, "On Administration of Taxes" on making changes to Order No. 996 of the Minister of Finance of Georgia dated December 31, 2010; St. Tbilisi; December 30, 2020.
4. Paola Conconi; Carlo Perroni; Raymond Riezman; Is partial tax harmonization desirable? *Journal of Public Economics*, Volume 92, Issues 1–2, February 2008, Pages 254–267.
5. Steffen Osterloh Friedrich Heinemann; The political economy of corporate tax harmonization – Why do European politicians (dis)like minimum tax rates? *European Journal of Political Economy*, Volume 29, March 2013, Pages 18–37.
6. Ourania Karakosta, Christos Kotsogiannis, Miguel-Angel Lopez-Garcia; Indirect tax harmonization and global public goods; *International Tax and Public Finance* 21, 29–49 (2014).
7. Kristian Behrens, Jonathan H. Hamilton, Gianmarco I.P. Ottaviano, Jacques-François Thisse; Commodity tax harmonization and the location of industry; *Journal of International Economics*, Volume 72, Issue 2, July 2007, Pages 271–291.
8. Кадомцева С. В., Золотарева Ю. О. Налоговая гармонизация в условиях развития международных экономических объединений. *Научные исследования экономического факультета*. Электронный журнал. 2017. Том 9, выпуск 3. С. 28–45.
9. Christos Kotsogiannis, Miguel-Angel Lopez-Garcia, Gareth D. Myles, The origin principle, tax harmonization and public goods; *Economics Letters* Volume 87, Issue 2, May 2005, Pages 211–219.
10. Vander Lucas, Tax harmonisation and the origin principle; *Economics Letters*, Volume 71, Issue 1, April 2001, Pages 111–115.

11. Christos Kotsogiannis, Miguel-Angel Lopez-Garcia; On commodity tax harmonization and public goods provision; *Pacific Economic Review*, Volume 23, Issue 6 December 2021; Pages 1220–1227.

12. Krasnov, A.; Okanova, A.; Yeraliyeva, Y.; Kozhakhmetova, M.; Karshalova, A.; Aitkazina, M. 2020. Development of the financial policy of the Eurasian economic union countries: tax harmonization. *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8(1): 138–149.

13. Chi-Chur Chao, Eden S. H. Yu; Environmental Impacts of Tariff and Tax Reforms Under Origin and Destination Principles; *Pacific Economic Review*, Volume 20, Issue 2; Special Issue: Taxation and Macroeconomics, May 2015, Pages 310–322.

14. Assaf Razin Efraim Sadka, International tax competition and gains from tax harmonization, *Economics Letters*, Volume 37, Issue 1, September 1991, Pages 69–76.

15. Gebhard Kirchgässner, Werner W. Pommerehne; Tax harmonization and tax competition in the European Union: Lessons from Switzerland; *Journal of Public Economics*; Volume 60, Issue 3, June 1996, Pages 351–371.

16. Юренев Ю. Обзор налогов в Европе: сравнительная таблица главных налогов для физических и юридических лиц. URL: <https://prian.ru/pub/obzor-nalogov-v-evrope-sravnitelnaya-tablica-glavnyh-nalogov-dlya-fizicheskikh-i-yuridicheskikh-lic.html>

17. Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. URL: <http://www.economy.ge/?page=ecopolitic&s=12>

18. Akhalaia, N., Jalagonia, D., Liparteliani, N.; Teaching Some Issues of Problem Solving and Decision Making in the Social Science; 2012 4th International Conference "Problems of Cybernetics and Informatics", PCI 2012 – Proceedings, 2012, 6486483. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55646561300>

19. John R. McGowan; B. Anthony Billings; An analysis of the European community VAT: Implications for U.S. tax policy; *ournal of International Accounting, Auditing and Taxation*, Volume 6, Issue 2, 1997, Pages 131–148.

20. G. Bedianashvili, Yu. B. Ivanov, T. V. Paientko. Tax Reforms in Ukraine and Georgia. *Journal of Tax Reform*. 2019. 5(2). P. 107–128.

21. Michael Keen; Sajal Lahiri; Pascalis Raimondos-Møller; Tax principles and tax harmonization under imperfect competition: A cautionary example; *European Economic Review*; Volume 46, Issue 8, September 2002. Pages 1559–1568.

22. Yoshiaki Ohsawa. A spatial tax harmonization model; *European Economic Review*; Volume 47, Issue 3, June 2003, Pages 443–459.

23. Pavel Semerád; Lucie Bartůňková. VAT Control Statement as a Solution to Tax Evasion in the Czech Republic; 19th International Conference Enterprise and Competitive Environment 2016, ECE 2016, 10–11, March 2016, Brno, Czech Republic; *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 220 (2016). P. 417–423.

24. Tomasz Strąka, Michał Tuszyński. Quantitative analysis of a private tax rulings corpus; 24th International Conference on Knowledge-Based and Intelligent Information & Engineering Systems; *Procedia Computer Science* 176 (2020) 2445–2455.

25. Amita Majumder; Ranjan Ray; Sattwik Santra; Should commodity tax rates be uniform across regions in a heterogeneous country? Evidence from India; *Journal of Policy Modeling*; Volume 43, Issue 6, November–December 2021, Pages 1310–1331.

УДК 336.02
JEL F42, H87
DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.66-80

С. Онишко,

*д-р екон. наук, професор, професор кафедри
фінансових ринків та технологій
e-mail: onyshko_sv@ukr.net*

ORCID ID 0000-0001-9073-6166;

В. Бєлін,

*аспірант кафедри фінансових ринків та технологій,
Державний податковий університет
e-mail: bielinvladislav@gmail.com*

ORCID ID 0000-0003-1018-2170

АКТУАЛІЗАЦІЯ І ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена дослідженню актуальної тенденції посилення деглобалізаційних процесів та зміни інтересів держави у сфері економічної політики. Потрясіння в торгово-економічному секторі внаслідок пандемії COVID-19 суттєво вплинули на експортно-імпортні відносини між окремими країнами. Аналізуючи динаміку зростання обмежувальних торгових заходів між країнами, з'ясовано, що наслідки світового карантину поступово призводять до зростання ролі деглобалізації, а саме регіональної інтеграції та глокації. Визначено вплив воєнних дій в Україні на розвиток деглобалізаційних процесів. Зроблено висновок про важливість аналізу й відображення об'єктивного впливу деглобалізаційних процесів з позицій взаємозв'язку з формуванням економічної політики.

Ключові слова: *глобалізація, деглобалізація, протекціонізм, пандемія COVID-19, економічна політика, регіональна інтеграція, глокація.*

S. Onyshko,

*Dr. Econ. of Sciences Professor, Professor of
the Financial Markets Department and
Technologies*

e-mail: onyshko_sv@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9073-6166;

V. Bielin,

*Post-graduate student of the Financial Markets
Department and Technologies,
State Tax University*

e-mail: bielinvladislav@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-1018-2170

CHANGES IN ECONOMIC POLICY ON THE BACKGROUND OF INCREASING DE-GLOBALIZATION PROCESSES AND INCREASING REGIONAL IMPORTANCE

The article is dedicated to the study of the current trend of strengthening deglobalization processes and changes in state interests in the field of economic policy. Upheavals in the trade and economic sector as a result of the COVID-19 pandemic have significantly affected export-import relations between individual countries. Analyzing the dynamics of the growth of restrictive trade measures between countries, it was found that the consequences of the global quarantine gradually lead to an increase in the role of deglobalization, namely regional integration and glocalization. The influence of military actions in Ukraine on the development of deglobalization processes is determined. The conclusion is made about the importance of analyzing and reflecting the objective impact of deglobalization processes from the standpoint of the relationship with the formation of economic policy.

Keywords: *globalization, deglobalization, protectionism, COVID-19 pandemic, economic policy, regional integration, glocalization.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції, які склалися в XXI столітті на рівнях міжнародної економіки, вітчизняного виробництва та

корпоративних структур, ставлять політиків, науковців і підприємців перед необхідністю пошуку нових джерел створення та підвищення рівня ВВП, прогресивних точок економічного зростання й управління ризиками в умовах невизначеності та хаотичного розвитку реального і фінансового секторів економіки. Останніми десятиріччями принципово змінюється співвідношення матеріальної та нематеріальної, або цифрової складової економіки, збільшується розрив у рівнях технологічного прогресу в постіндустріальних країнах і країнах, які розвиваються, що, відповідно, поглиблює диференціацію в рівнях доходів та якості життя загалом, особливо в умовах форсмажорних обставин, в яких опинився світ, зокрема під час поширення пандемії та обставин несподіваного характеру, а саме вторгнення Росії на територію України. Це актуалізує дослідження якісних змін процесів глобалізації та їх поєднання із зародженням у різних країнах тренду деглобалізації, які посилюються політичним впливом держав із застосуванням політики економічного та технологічного протекціонізму, витончених правил гри й інструментів для здобування ринкових переваг на високотехнологічних і фінансових ринках, здатних відкрити більш широкі можливості для залучення зовнішніх джерел фінансування та покриття інноваційних ризиків.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі динаміки зростання явища деглобалізації та відображення її впливу на можливі зміни в економічній політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Торкаючись окремих аспектів деглобалізаційної проблематики, варто зазначити, що ряд економічних істориків та аналітиків вказують, що глобалізація не є новим явищем, як на цьому наголошували інші вчені, зокрема П. Херст [1]. Так, П. Байрох свідчив про поворот протекціоністської торгової політики в Європі вже з кінця 1870-х років. Дж. Уільямсон у кінці свого Послання Президента до Асоціації економічної історії припустив, що глобалізація наприкінці ХІХ століття могла «посягти власне знищення», створюючи як переможців, так і переможених [2, с. 302]. Це припущення розвивали й такі автори, як К. О'Рурк

[3], Е. Тіммер [4], Дж. Вільямсон [5], Т. Хаттон [6]. Воно також було однією з основних тем для праці О'Рурка. Г. Джеймс продовжив цю полеміку в міжвоєнний період, і, можливо, події 2016 року стали менш несподіваними для зазначених авторів. Підвищений інтерес до процесів деглобалізації підтверджується науково-прикладними дослідженнями вітчизняних учених, зокрема: О. Довгаль, Г. Довгаль [7], Н. Казакової, А. Старостіної, О. Канищенко [8] та інших.

Однак, незважаючи на зростаючу кількість наукових праць, присвячених проблемам деглобалізації, складно стверджувати, що ця проблематика досліджена повною мірою та має стійкі практичні застосування. У контексті економічних досліджень напрям деглобалізації містить значний потенціал для її повного або часткового врахування в економічній політиці, що зі свого боку потребує відображення об'єктивного впливу деглобалізаційних процесів на всі сфери життєдіяльності.

Методи дослідження. В основу вибору методології дослідження покладені відносини та взаємозалежності, що пов'язані з якісно новими рівнями інтегрованості та взаємозалежності світу в процесі розгортання феномену глобалізації, що характеризується багатоаспектністю сутності та різноманітністю форм і наслідків, у яких вона реалізується. Для реалізації поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: історичного та термінологічного аналізу, конкретизації, узагальнення, спостереження, порівняння, системно-структурний.

Виклад основного матеріалу. Деглобалізація як новітня течія економічних суперечностей відображає ідею дискредитації «сценаріїв» сучасної глобалізації як такої, що спричинила економічний колапс, поставивши у скрутні умови національні держави. Фактично йдеться про закінчення глобалізаційної ери у сучасному її вигляді та про потребу вдосконалення економічних стратегій на локальному і національному рівнях. Так, американський дослідник У. Белло [12] позиціонує такий підхід, як нову можливість у пошуку альтернативних шляхів соціально-економічного

розвитку. У розумінні дослідника деглобалізація є комплексною економічною парадигмою та повноцінною альтернативою неолиберальній економічній ідеології.

Критичний аналіз ідеї перманентного економічного зростання знаходимо й у роботах сучасного чеського економіста та філософа Т. Седлачека, який доходить висновку, що таке зростання є показником економічних систем, які втратили мету для розвитку. Як дієву альтернативу, дослідник пропонує відшукати такий темп економічного розвитку, який країна здатна утримувати, тобто зважати на потребу обмеження економічного зростання, оскільки «капіталізм і демократія можуть існувати й без зростання» [9, с. 473].

Відірваність фінансової системи від проблем розвитку реального сектору економіки України підштовхує вітчизняний бізнес до формування боргової політики в новому конкурентному середовищі, перерозподілу ринкової влади і фінансового капіталу. Поєднання процесів глобалізації та деглобалізації у світі в цілому та в Україні зокрема залежить від сили інноваційного ядра економіки, потужності високотехнологічних ринків та їх можливостей привабити внутрішніх і зовнішніх інвесторів для концентрації промислового та фінансового капіталу. Останніми десятиріччями компанії виступають у двоякій ролі: і як продуценти створення суспільних благ, і як емітенти боргових цінних паперів. Зростаюча нерівномірність соціально-економічного розвитку країн, що підсилилася загрозами поширення пандемії, стає фактором активізації політики економічного та технологічного протекціонізму, здатного захистити країну від загроз хаосу і невизначеності майбутнього розвитку.

Частота звернень до поняття деглобалізації зросла на тлі світової кризи 2007–2009 рр., а справжній сплеск інтересу до цієї теми стався 2017 року, після того як до влади в США прийшов Д. Трамп, а криза євроінтеграції привела до перемоги на референдумі прихильників виходу Великобританії з ЄС. У 2019–2020 рр. у зв'язку з посиленням тенденцій політичної та економічної

конфронтації між державами, а також поширенням пандемії коронавірусу, яка паралізувала туризм і трудову міграцію, популярність теми деглобалізації досягла пікових значень (рис. 1).

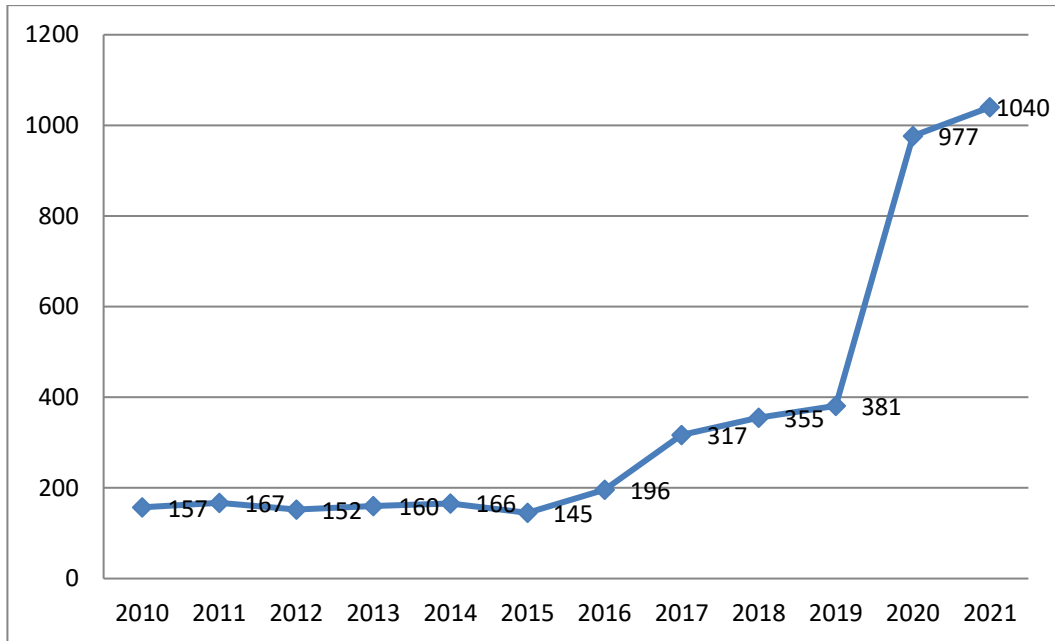

Рис. 1. Частота вживання поняття «деглобалізація» в наукових роботах, врахованих у базі даних Google Scholar (за період до 01.12.2020 включно)

У першому наблизенні дослідження фактично розділилися на два основних напрями: одні трактували це як кризу ринкового глобалізму, інші – як тимчасовий занепад торгової активності, властивий фазами рецесії та стагнації традиційного економічного циклу. Погляди дослідників також розділилися щодо їх наслідків, які відбуваються у світовій економіці. Одні вважали такий поворот подій спробою суспільства подолати вади глобалізації, інші - пророкували соціальні катастрофи внаслідок дезінтеграції світової системи капіталізму.

Одним з підтверджуючих доказів деглобалізації є нинішня політична уява як демократій, так і авторитарних держав. Під час останніх виборчих кампаній у США та Німеччині зміна клімату (неминуча міжнародна проблема) обговорювалася як національний виклик, а зусилля з пом'якшення й адаптації

характеризували як національні можливості. У Китаї глобалізована інфраструктура, а саме Інтернет, значно обмежена та переформатована як інструмент, який жорстко контролюється комуністичною партією, а «великий брандмауер» перетворює вільний потік інформації на неймовірно ефективний метод політичного нагляду та контролю. Політики все частіше намагаються сформулювати відповідний баланс між глобальними та локальними рішеннями, але досить часто йдеться про дисбаланс за економічними напрямками. Постає завдання брати на себе відповідальність і вирішувати питання, наскільки варто обмежити або полегшити міжнародну торгівлю товарами та послугами; як саме конкуруючі, іноді ворожі держави і нації можуть подолати глобальну проблему зміни клімату та якою мірою реагування на надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я повинні керуватися з міжнародними організаціями.

Торговельні та фінансові потоки прямо пропорційно залежать від політичної волі, які зі свого боку лежать в основі світової торгівлі, послаблюючи впевненість у безпеці міжнародних інвестицій.

Варто зазначити, що до пандемії співвідношення глобального товарного експорту до ВВП почало знижуватися вперше після Другої світової війни, скоротившись з 2008 р. майже на 5 процентних пунктів, - приблизно до 20 % 2022 року.

Процеси деглобалізації відбуваються у світі не вперше. У період між Першою світовою війною і початком Другої світової обсяги глобальної торгівлі впали, а співвідношення експорту до ВВП впало з пікового значення 16 % 1913 року до трохи більше 6 %. Як сформулював Джон Мейнард Кейнс [14], таке скорочення стало результатом «проектів і політики мілітаризму й імперіалізму, расового і культурного суперництва, монополій, обмежень і винятків». Деглобалізація сьогодення почалася внаслідок інших факторів. Насамперед були споруджені нові протекціоністські бар'єри, хоча і не в таких масштабах, як 1930 року. Торговельні обмеження, введені адміністрацією президента США Дональда Трампа після 2017, виявилися в цілому порівняно

обмеженими і націленими в основному на Китай. З початку 1990-х і до недавнього часу світ спостерігав за економічною «конвергенцією»: бідні країни, нарешті (через 200 років), почали наздоганяти багаті [10].

Незважаючи на те, що поточні торгово-економічні проблеми країн, що розвиваються, тісно пов'язані з нинішньою слабкістю попиту у зв'язку з епідемією, обмеження в торгівлі, з якими стикаються ці країни, є результатом більш системних проблем. Зростання торгівлі країн, що розвиваються, знижувалося і в період до пандемії - 2020 і 2021 років. Рівень обмежених імпорт-заходів у країнах G20, які є основними торговими партнерами країн, що розвиваються, різко зріс з травня 2018 року (рис. 2) [11].

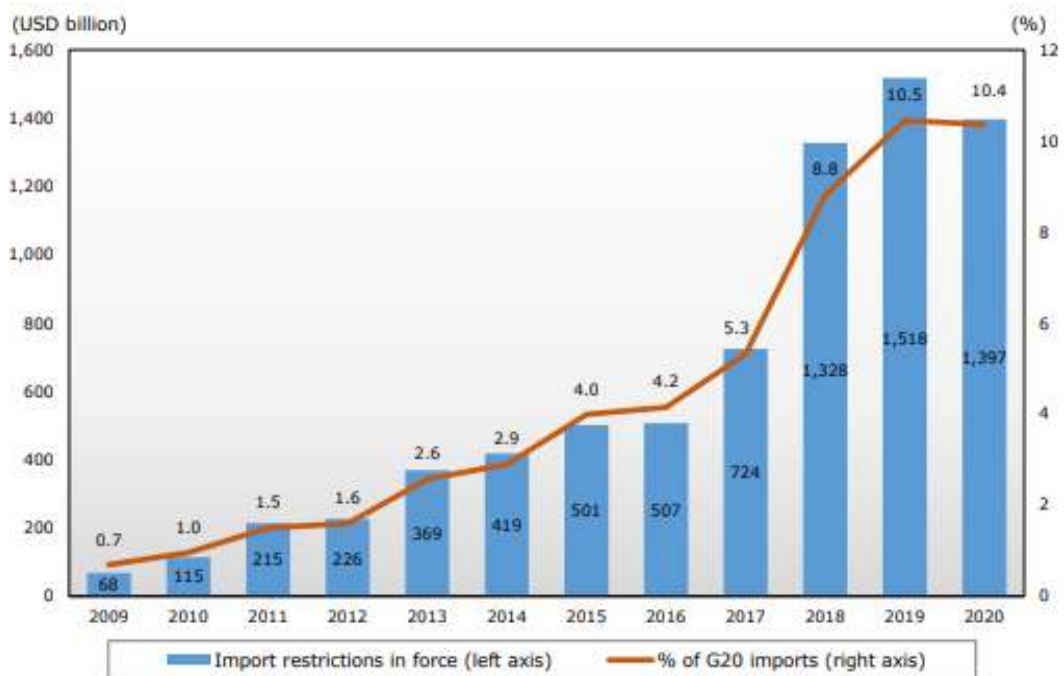

Рис 2. Динаміка зростання обмежувальних заходів імпортої торгівлі країнами G-20

Пандемія COVID-19 ще більше посилила торгові обмеження і протекціоністські тенденції. З метою збереження систем охорони здоров'я та забезпечення життєво важливими товарами потрібно було реалізувати безліч нових торгових заходів. У період 2019–2020 рр. 60 % нових торгових заходів, реалізованих країнами G20, були пов'язані з пандемією. З них лише 30 % це – заборони на експорт медичних товарів, включаючи апарати штучної

вентиляції легень, хірургічні маски, рукавички, ліки та дезінфікуючі засоби, а також обмеження експорту продуктів харчування для підтримки внутрішніх продовольчих ринків. Інша частина торгових заходів була спрямована на закріплення захисту власного виробника.

Загалом з початку пандемії було вжито 144 заходи щодо торгівлі в цілому, а також щодо торгівлі товарів, реалізованих економіками G20 (табл. 1), 12 заходів (73 %) мають характер, який сприяє торгівлі, і 39 (27 %) можна вважати обмежувачими для торгівлі. Обмеження на експорт становлять 95 % усіх зафіксованих обмежувальних заходів.

Таблиця 1

Торгові обмеження під час COVID-19 та заходи, пов'язані з торгівлею

	Facilitating	Phased out	Restrictive	Phased out	Total
Import	62	15	0	0	62
Export	31	3	37	20	68
Other	12	2	2	1	14
Total	105	20	39	21	144

Джерело: [11].

В умовах дедалі більшої нестабільності світової економіки в країнах посилюється тенденція регіональної інтеграції. Зокрема, спостерігається посилення економічних тенденцій, що існували раніше, до зниження виробничої, комерційної та технологічної взаємозалежності між основними економіками світу, а також зростаюче значення геополітики, національної безпеки і зниження значущості прийняття багатосторонніх рішень. В Африці вже розпочала роботу Африканська континентальна зона вільної торгівлі (AfCFTA) – найбільша зона вільної торгівлі у світі, яка об'єднає 1,2 мільярда людей із сукупним ВВП близько 2,2 трильйона доларів [13]. Одна з цілей регіональної інтеграції – захистити економіку від коливань попиту та пропозиції за межами регіону. Об'єднання у межах більшого регіонального блоку також зміцнить позиції кожної країни під час переговорів з великими

ринками. Регіональна інтеграція може сприяти зростанню та диверсифікації експорту. Диверсифікація йде поряд зі зміцненням виробничого потенціалу. Отже, метою AfCFTA є також стимулювання промислового розвитку та переорієнтування ланцюжків поставок у бік регіону.

Ця стратегія стає все більш актуальною в контексті можливого скорочення або переструктурування глобальних виробничо-збутових ланцюжків, викликаних ескалацією торгових суперечок, що посилюються пандемією, між великими економіками. Частка глобальних виробничо-збутових ланцюжків у світовій торгівлі значно зросла в 1990-х та на початку 2000-х років, але в останнє десятиліття не змінювалася або навіть знизилася. У поточній ситуації не зрозуміло, як глобальні виробничо-збутові ланцюжки зміняться зі зниженням ризиків, пов'язаних з вірусом. Існує ймовірність серйозних змін, які не стосуватимуться сфери охорони здоров'я, оскільки економічні основи більшості глобальних виробничо-збутових ланцюжків усе ще зберігаються. З цього випливає, що регіональне економічне співробітництво може більшою мірою визначати торговельні відносини в майбутньому, оскільки посилюється його роль у відновленні економічних показників країн, що розвиваються.

Економічний колапс, викликаний пандемією, 2020 року та відновлення завдяки вакцинам 2021 – це досвід, який отримали міжнародні центри фінансового ринку. Упродовж цього періоду центральні банки в країнах з розвинутою ринковою економікою загалом не мали жодних причин обирати різні шляхи політики. Але з цього року мають місце розбіжності. Адже очевидно, що після кризи варто очікувати, що економіка відреагує та справлятиметься зі своїми відповідними борговими тягарями по-різному. У подальшому шок цін на енергоносії, викликаний війною в Україні, посилив такі розбіжності: негативний вплив зазнали імпортери енергоресурсів, такі як Європа, Великобританія та Японія, тоді як реакція енергетично нейтральних країн, зокрема США, була більш прийнятною.

Деглобалізація як кінцева епоха глобалізації останнім часом суттєво активізувалася. Загалом серед її передумов до пікових варто віднести такі:

- Врехит - 2016 р.;
- торгова політика президента Трампа - 2017 р.;
- активізація націоналізму - 2018 р.;
- пандемія - 2020 р.;
- війна в Україні - 2022 р.

Проте жодне з них не привело до зниження світової торгівлі. Насправді, цього року світова торгівля досягла нового рекордного максимуму після постійного зростання впродовж останніх шести років, незважаючи на короткий «V»-подібний збій у відповідь на карантинні заходи, викликані пандемією.

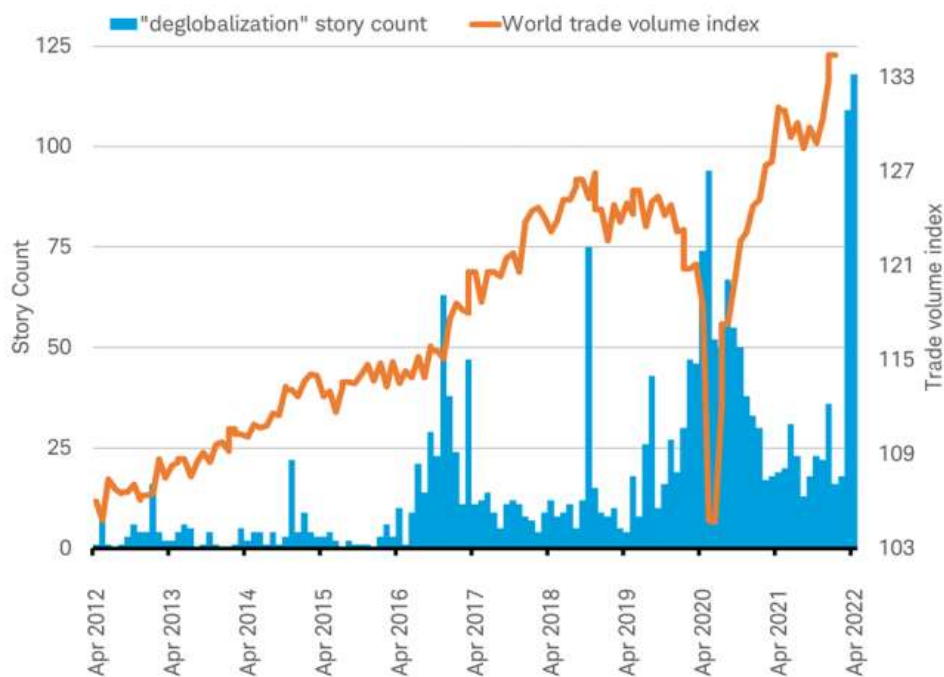

Рис. 3. Динаміка кореляції деглобалізаційних процесів з міжнародною торгівлею

Досить необґрунтовано стверджувати, що деглобалізаційні процеси за своєю сутністю є негативними, оскільки існують проблеми, які найкраще вирішувати всередині країни. Пандемія COVID-19 ілюструє небезпеку покладатися на глобальні ланцюги поставок для основних медичних товарів,

поставки мікрочипів, тоді як зміна клімату вимагає скорочення досить великого вуглецевого сліду міжнародної торгівлі. Глобалізація також містить притаманні недоліки, які призводять до появи невідомих світових монополій, таких як Amazon, яка отримала велику користь від пандемії і погіршення нерівності доходів як між країнами, так і всередині країн.

Від «культу ефективності до ефективної економіки», звідки метою парадигми деглобалізації є вихід за межі економіки вузької ефективності, в якій ключовим критерієм є зниження собівартості одиниці продукції, незважаючи на соціальну й екологічну дестабілізацію, яку спричиняє цей процес. Ефективна економіка швидше за все зміцнює соціальну солідарність, підпорядковуючи діяльність ринку цінностям справедливості, справедливості та спільноти, розширюючи сферу демократичного прийняття рішень. Парадигма деглобалізації також стверджує, що модель «єдиного розміру для всіх», як неолібералізм або централізований бюрократичний соціалізм, є нефункціональною та дестабілізуючою. Натомість варто очікувати і заохочувати різноманітність, як це існує в природі. Спільні принципи альтернативної економіки дійсно існують, і вони значною мірою виникли в боротьбі проти провалу централізованого соціалізму та капіталізму і критичних роздумах над ними. Однак те, як ці принципи (ознаки найважливіших з яких окреслені вище) будуть конкретно сформульовані, залежатиме від цінностей, ритмів і стратегічного вибору кожного окремого суспільства.

Війна в Україні розподілила світ на дві частини. Це можна вважати зі свого боку поляризацією політичного блоку, поділом країн за критерієм політики «за» та «проти». Наслідки війни в нашій країні відобразатимуться не лише на економіці України, але й на всесвітній фінансовій системі. Накладання санкцій на значну частку економіки Росії спровокувало до пошуку країн альтернатив, суттєво вплинули на експортно-імпортні відносини між окремими країнами. Досить яскраво світ зіштовхнувся з проблемою тотальної залежності від обмеженості енергетичних ресурсів. Очевидно, що пошуки

європейськими країнами альтернатив здатні також засвідчувати деглобалізаційну складову й визначають подальшу долю направленою тренду деглобалізаційних процесів.

Загалом російське вторгнення в Україну ще одне нагадування про те, що геополітика відіграє значну роль у визначенні економічних відносин між країнами. Вторгнення зміцнило політичні та військові союзи, такі як НАТО, й економічні блоки, наприклад між США та ЄС і Китаєм та Росією, прискоривши зсув у бік деглобалізації, можливо, навіть більшою мірою, ніж пандемія COVID-19.

Висновки. Ситуація, що склалася на фоні глобальної проблеми пандемії, а саме збільшення нерівності між різними шарами населення, збільшення безробіття, підвищення інфляції, відобразила зміни в економічній політиці. Уряди країн усе чіткіше розуміють, що внутрішні проблеми складно та навіть не завжди можливо вирішити через органи міжнародних інституцій і домовленості між країнами. Тому вони обережно віддають перевагу іншому напрямку економічної політики, який суттєво пришвидшує темпи прийняття протекціоніських обмежень. Ці тенденції продовжують розвиватися також під впливом військового вторгнення Росії на територію України. Зазначений ланцюг подій зі свого боку спровокував посилення ролі регіональних інтеграцій - глокалізації. Загалом подібні зміни в економічній політиці більш повно відображають зміни і в розумінні глобальних системних ризиків, що надає їм особливої актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hirst P. Q., Grahame T. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.
2. Bairoch P. *European Trade Policy, 1815–1914*. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/European-trade-policy%2C>
- 3 O'Rourke K. *The European Grain Invasion, 1870–1913*. *Journal of Economic History*.

4 Timmer A. S., Williamson J. G. Immigration Policy Prior to the 1930s: Labor Markets, Policy Interactions, and Globalization Backlash. *Population and Development Review*. 1998. Vol. 24 (4).

5. Williamson J. G. Globalization and Inequality, Past and Present. World Bank Research Observer.

6. Hatton T. J., Williamson J. G. The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact. New York and Oxford: Oxford University Press.

7. Довгаль О. А., Довгаль Г. В. Деглобалізаційні тенденції у сучасній світовій торгівлі в умовах нестабільності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2016. Вип. 5. С. 19–26.

8. Старостіна О., Каніщенко О. Суперечливі шляхи економічної глобалізації. *Економіка України*. 2008. № 5.

9. Седлачек Т. Економіка добра і зла. Слідами людських пошуків: від Гільгамеша до фінансової кризи. Видавництво Старого Лева, 2017.

10. Wallace J., Kornprobst M. What is deglobalization? Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 2021.

11. Report on G-20 trade measures. World Trade organization. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm

12. Walden Bello. The virtues of deglobalisation. *Foreign Policy in Focus* (c), IPS. URL: <https://www.tni.org/es/node/11276>

14. Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development>

15. What was the heyday of the globalized economy of the early 20th century like? The Globalist. URL: <https://www.theglobalist.com/global-man-circa-1913/>

REFERENCES

1. Hirst P. Q., Grahame T. Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance. Cambridge: Polity Press.

2. Bairoch P. European Trade Policy, 1815–1914. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/European-trade-policy%2C>
3. O'Rourke K. The European Grain Invasion, 1870–1913. *Journal of Economic History*.
4. Timmer A. S., Williamson J. G. Immigration Policy Prior to the 1930s: Labor Markets, Policy Interactions, and Globalization Backlash. *Population and Development Review*. 1998. Vol. 24 (4).
5. Williamson J. G. Globalization and Inequality, Past and Present. World Bank Research Observer.
6. Hatton T. J., Williamson J. G. The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact. New York and Oxford: Oxford University Press.
7. Dovgal O. A., Dovgal G. V. Deglobalization trends in modern world trade in conditions of instability. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "International relations. Economy. Local studies. Tourism"*. 2016. Issue 5. P. 19–26.
8. Starostina O., Kanishchenko O. Contradictory ways of economic globalization. *Ukraine economy*. 2008. No. 5.
9. Sedlacek T. Economics of good and evil. In the footsteps of human quests: from Gilgamesh to the financial crisis. Stary Lev Publishing House, 2017.
10. Wallace J., Kornprobst M. What is deglobalization? Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 2021.
11. Report on G-20 trade measures. World Trade organization. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trdev_28oct21_e.htm
12. Walden Bello The virtues of deglobalisation. *Foreign Policy in Focus* (c), IPS. URL: <https://www.tni.org/es/node/11276>
14. Free Trade Deal Boosts Africa's Economic Development. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/publication/free-trade-deal-boosts-africa-economic-development>
15. What was the heyday of the globalized economy of the early 20th century like? The Globalist. URL: <https://www.theglobalist.com/global-man-circa-1913/>

УДК 336

JEL H 63

DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.81-96

Т. Маршалок,

*д-р екон. наук, доцент, професор кафедри
фінансів ім. С. І. Юрія,*

Західноукраїнський національний університет

e-mail: marshaloktm@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2617-3415;

Ю. Мискін,

*д-р екон. наук, доцент, професор кафедри
облікових технологій та бізнес аналітики,*

Державний податковий університет

e-mail: muskin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8160-3262

БОРГОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2022 рік став роком значних випробувань для України, її громадян, для економіки та державного управління. У результаті повномасштабного вторгнення росії соціально-економічний стан України сильно похитнувся. Кратно зросли видатки держави на військову та соціальну сфери. Тоді як джерел і ресурсів для фінансування потреб держави залишилося зовсім мало.

З огляду на це уряд був змушений вдатися до зміни підходів у фінансуванні бюджету країни – з податкових до боргових та грантових джерел наповнення.

В умовах дефіциту власних доходів держава вдала до інтенсивної інтервенції на зовнішніх і внутрішніх ринках позикових капіталів. Це призвело до значного зростання боргу та пошуку ефективної політики у сфері управління державним боргом.

У цій роботі розглянуто основні аспекти боргової політики України в умовах воєнного часу.

Встановлено, що в результаті повномасштабного вторгнення росії державним фінансам України було завдано значних проблем і шкоди. Це призвело до неможливості самотійно, за рахунок власних надходжень,

виконувати державою взяті на себе зобов'язання. З цих причин уряд був змушений вдатися до більш інтенсивного залучення боргових інструментів. А це зі свого боку призвело до значного зростання боргового навантаження і потреби відтермінувати та розстрочити наявні боргові зобов'язання. Доведено, що політика уряду України була абсолютно виправданою. Це дозволило забезпечити фіскальну стійкість України та уникнути краху фінансової системи, яка в надзвичайно важких умовах продовжує працювати і виконувати власні зобов'язання.

Ключові слова: державні фінанси, фіскальна політика, борг, державний борг, військові облігації, податки.

T. MARSHALOK,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Finance named after
S.I. Yuriy,*

West Ukrainian National University (Ternopil)

e-mail: marshaloktm@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2617-3415;

Yu. MYSKIN,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Accounting
Technologies and Business Analytics,*

State Tax University (Irpın)

e-mail: muskin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8160-3262

UKRAINE'S DEBT POLICY UNDER MARTIAL LAW

The year 2022 has become a year of huge challenges for Ukraine, its citizens, the economy and the State Administration. As a result of the full-scale invasion of Russia, the socio-economic condition of Ukraine was greatly shaken. State expenditures on the military and social spheres have increased manifold. At the same time, there are very few sources and resources for financing the needs of the state.

In view of this, the Government was forced to resort to changing approaches in financing the country's budget – from tax to debt and grant sources of filling.

In the conditions of the deficit of own income, the state was forced to resort to intensive intervention in foreign and domestic markets of loan capital. This led to a significant increase in debt and the search for an effective policy in the field of public debt management.

This paper examines the main aspects of Ukraine's debt policy in wartime conditions.

It was established that as a result of the full-scale invasion of Russia, significant problems and damage were caused to the state finances of Ukraine. Which led to the impossibility of fulfilling the obligations assumed by the state on its own, at the expense of its own revenues. Due to which the Government was forced to resort to more intensive involvement of debt instruments. And this, in turn, led to a significant increase in the debt burden and the need to postpone or pay off existing debt obligations. It has been proven that the Government's policy was absolutely justified. This made it possible to ensure the fiscal stability of Ukraine and avoid the collapse of the financial system. Which in extremely difficult conditions continues to work and fulfill its own obligations.

Key words: *public finances, fiscal policy, debt, public debt, military bonds, taxes.*

Мета дослідження. Проаналізувати боргову політику України, а також з'ясувати, як у період воєнного часу вона впливає на фіскальну стійкість України, як реагує уряд на виклики та перешкоди, що виникали в результаті повномасштабного вторгнення росії.

Постановка проблеми. 2022 рік став роком значних випробувань для України, її громадян, для економіки та державного управління. У результаті повномасштабного вторгнення росії соціально-економічний стан України сильно похитнувся. Кратно зросли видатки держави на військову та соціальну сфери. Тоді як джерел та ресурсів для фінансування потреб держави залишилося зовсім мало.

З огляду на це уряд був змушений вдатися до зміни підходів у фінансуванні бюджету країни – від податкових вектори змінилися у бік боргових та грантових джерел наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема боргового фінансування бюджетів у різних умовах функціонування держави викликає дискусію впродовж тривалого часу. Зокрема, цій проблемі були присвячені наукові роботи багатьох учених, серед яких виділимо праці С. Ф. Черничко [1], О. Л. Рудої [2], Л. В. Лисяка [3], Т. В. Сальникової [4], І. М. Федорович [5]. Проте ті проблеми, з якими зіштовхнулася Україна після повномасштабного вторгнення росії, неспівмірні з будь-якими іншими, що виникали досі. Що і робить цю проблему актуальною та такою, яка потребує глибокого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Найперше, доцільно проаналізувати динаміку державного боргу впродовж періоду першої хвилі російської агресії, в період часткового заспокоєння, в час пандемії коронавірусної хвороби та після повномасштабного вторгнення країни-агресорки росії в Україну. Якщо порівняти і проаналізувати динаміку державного боргу протягом 2015–2022 років, то впродовж цього часу у гривневому еквіваленті державний борг зріс у 1,7 раза. Внутрішній борг збільшився з 508 млрд грн до 1 146,9 млрд грн, або у 2,26 раза. Зовнішній борг – з 826,3 млрд грн до 1 498,8 млрд грн, або у 1,81 раза. Водночас темпи зростання внутрішнього боргу є вищими, ніж зовнішнього державного боргу (таблиця 1) [6].

Таблиця 1

Державний борг України станом на 2015 – 31.05.2022 (млрд грн)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	31.01. 2022	28.02. 2022	31.03. 2022	30.04. 2022	31.05. 2022
Державний борг	1334,2	1650,8	1833,7	1860,2	1761,4	2259,2	2 362,7	2 424,6	2 406,5	2 524,2	2 556,4	2 645,8
Внутрішній борг	508	670,7	753,4	761,09	829,5	1000,7	1 062,6	1 061	1 017,7	1 050,7	1 096,4	1 146,9
Зовнішній борг	826,3	980,2	1080,3	1099,2	931,9	1258,5	1 300,2	1 363,7	1 388,9	1 473,6	1 460,0	1 498,8

Проте після повномасштабного вторгнення росії темпи запозичень в Україні значно зросли. За період з 31.12.2021 по 31.05.2022 державний борг зріс із 2 362,7 млрд грн до 2 645,8 млрд грн, або більше ніж на 283 млрд грн, тоді як лише за березень-травень – на 239,25 млрд грн.

Якщо проаналізувати в розрізі внутрішнього та зовнішнього боргу, то внутрішній борг на кінець 2021 року становив 1 062,56 млрд грн, упродовж січня-лютого 2022 року він дещо зменшився – до 1 017,67 млрд грн. А вже у березні почав зростати, досягнувши у травні 1 146,97 млрд грн, зрісши за цей період на 129,3 млрд грн. Тоді як динаміка зовнішнього боргу впродовж усього аналізованого періоду була позитивною, винятком став 2019 рік, коли борг скоротився з 1 099,2 млрд дол. 2018 р. до 931,9 млрд 2019 р. Проте вже 2020 року зовнішні запозичення знову зросли і продовжували зростати впродовж усіх наступних аналізованих періодів, досягнувши наприкінці 2021 року позначки 1 300,9 млрд грн, на кінець травня – 1 498,86 млрд грн, зрісши за перше півріччя 2022 року на 198,7 млрд грн. Найбільш зростання було впродовж березня-травня – 109,94 млрд грн.

Відмітимо строкатість зовнішнього та внутрішнього державного боргу України щодо паритету загального обсягу державного боргу України. 2015 року внутрішній борг становив 38,08 % проти 61,93 % зовнішнього. До 2019 року частка внутрішнього боргу зростала і сягла 47,09 %. Проте, починаючи з 2020, частка зовнішнього боргу знову почала зростати і у березні 2022 року досягла 58,38 % проти 41,63 % внутрішнього боргу. Але в період повномасштабного вторгнення росії в Україну частка внутрішніх державних запозичень знову почала зростати і на наприкінці травня досягла 43,35 % (рис. 1). Для таких тенденцій є об'єктивні причини, які можна пояснити особливостями фінансування державного бюджету з початку 2022 року і, зокрема, після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

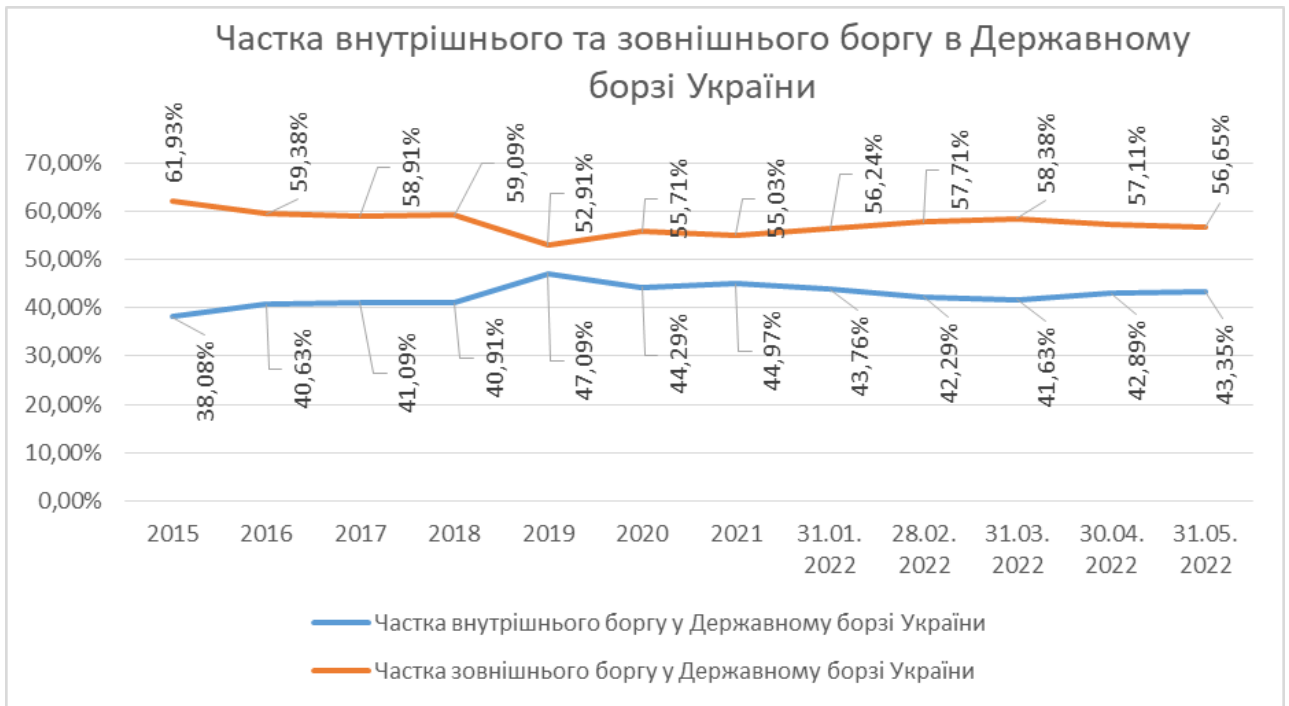

Рис. 1. Частка внутрішнього та зовнішнього боргу в структурі державного боргу України з 2015 до першої половини 2022 року (%)

Більш однорідною була структура внутрішнього та зовнішнього державного боргу, номінованого у дол. США, а динаміка впродовж 2015 та 2022 років була постійно висхідною (рис. 2).

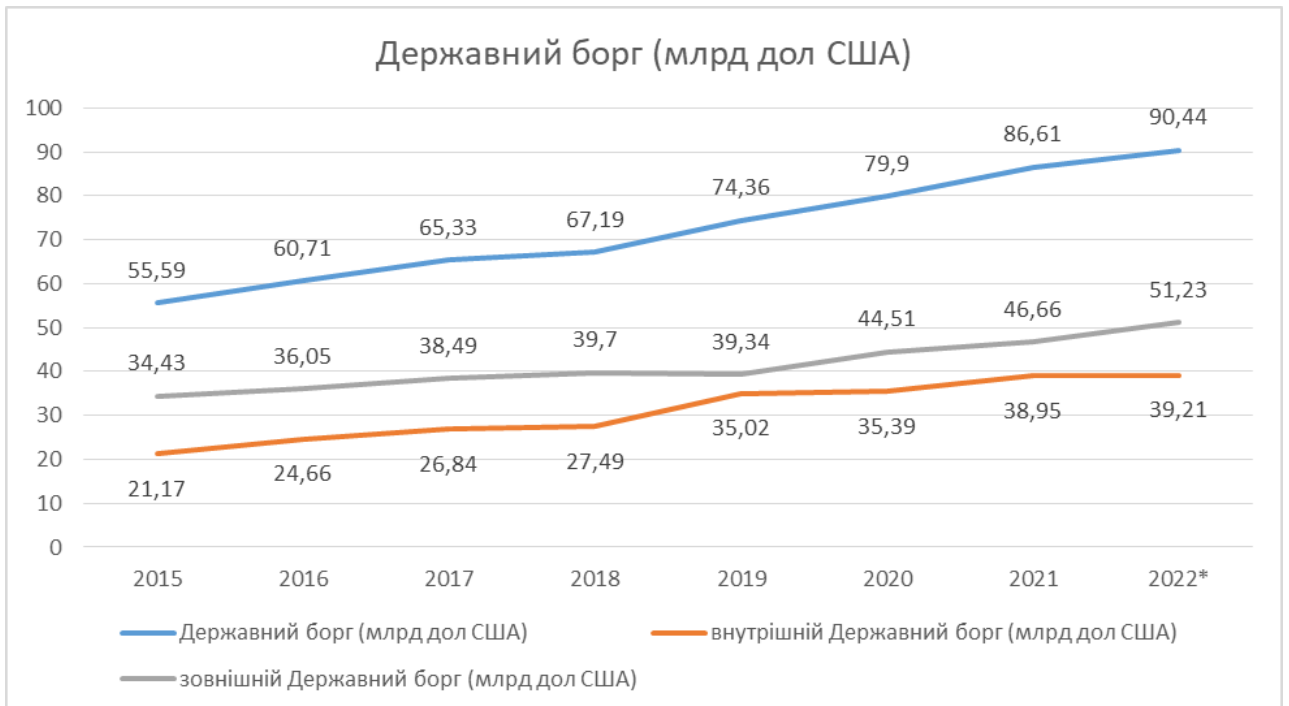

Рис. 2. Державний борг України з 2015 до першої половини 2022 років, номінований у дол. США (млрд дол. США)

Упродовж 2015–2022 років державний борг України зріс із \$55,59 млрд до \$90,44 млрд, або на \$34,85 млрд (62,7 %). Це відбулося за рахунок зростання внутрішнього боргу, який зріс від \$21,17 млрд до \$39,21 млрд, або на \$18,04 млрд чи 85 %, та зовнішнього – із \$34,43 млрд до \$51,23 млрд, або на \$16,8 млрд чи 48,8 %.

Зростання державного боргу, номінованого у дол. США, в основному відбулося за рахунок приросту внутрішнього боргу, який за період 2015–2022 років зріс на 85 %, тоді як зовнішній борг – лише на 48,8 %. Водночас останній все одно залишається більшим на \$12 млрд. Лише впродовж першого півріччя 2022 року державний борг України зріс на \$3,83 млрд в основному за рахунок зовнішнього боргу.

Швидкі темпи зростання державного боргу після початку повномасштабної російсько-української війни пояснюються так. Зокрема, після агресії росії у лютому 2022 року Україна зазнала значних втрат, які проявилися у зростанні інфляції, девальвації національної валюти, дефіциті фінансових ресурсів, необхідних для ефективного фінансування державних видатків. Як наслідок, уряд був змушений займатися пошуком додаткових джерел наповнення бюджету країни, основними з яких стали боргові інструменти, залучені на зовнішніх та внутрішніх ринках. Наприклад, у травні 2022 року план за запозиченнями виконано на 170,5 % [7]. А на фінансування державного бюджету у січні-травні було залучено 376,6 млрд грн, яких 225,5 млрд грн від розміщення ОВДП (НБУ викупив ОВДП на суму 120 млрд грн, фізичні та юридичні особи – 105,5 млрд грн), із зовнішніх джерел надійшло 151,1 млрд грн. Лише за березень-травень було залучено 358,7 млрд грн, або 95,2 % від запозичень за перші п'ять місяців 2022 року (таблиця 2). Такі проблеми, як значне звуження податкової бази, відсутність стабільних джерел доходів, значне зростання видатків насамперед на потреби військових та соціальну сферу створили значне фінансове навантаження на бюджет. Потреби уряду у щомісячному дофінансуванні бюджету становили приблизно \$5 млрд.

Таблиця 2

Особливості боргової політики уряду України 2022 року

Показники	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	За січень-травень
Усього надійшло (млрд грн), зокрема:	10,9	7	145	104,1	109,6	376,6
У % до плану (за весь період)	23,8	–	120,4	156,2	170,5	170,5
Від розміщення ОВДП (всього) (млрд грн), зокрема:	10,8	5,8	49,7	77,6	85	225,5
У гривнях (млрд грн),	6,7	5,1	49,4	69,6	80,4	130,7
В іноземній валюті у перерахунку в млрд грн (млн дол. США + млн євро)	€4,1 (\$143,1+€0)	€0,7 (\$16,7+€7,1)	€0,3 (\$11,8+€0)	€8 (\$75,4+€174,9)	€4,6 (\$4,4+€51,7)	€17,7 (\$356,4/€233,7)
Із зовнішніх джерел (млрд грн)	0,1	1,2	95,4	26,5	27,9	151,1

Брак фінансових ресурсів, хитка фіскальна стійкість у майбутньому могли б призвести до порушення платоспроможності та можливості ефективно виконувати боргові зобов'язання (рис. 3–5).

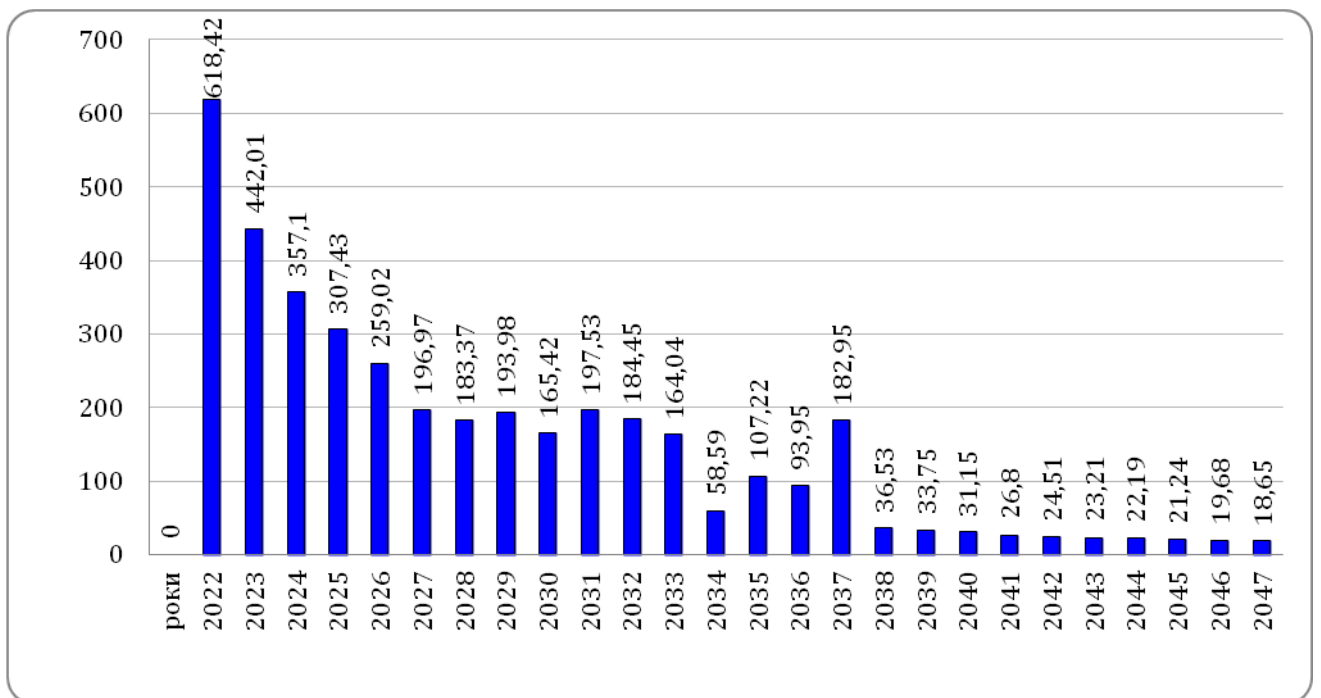

Рис. 3. Графік обслуговування та погашення державного боргу у 2022–2047 роках (графік на червень 2022 року) (млрд грн)

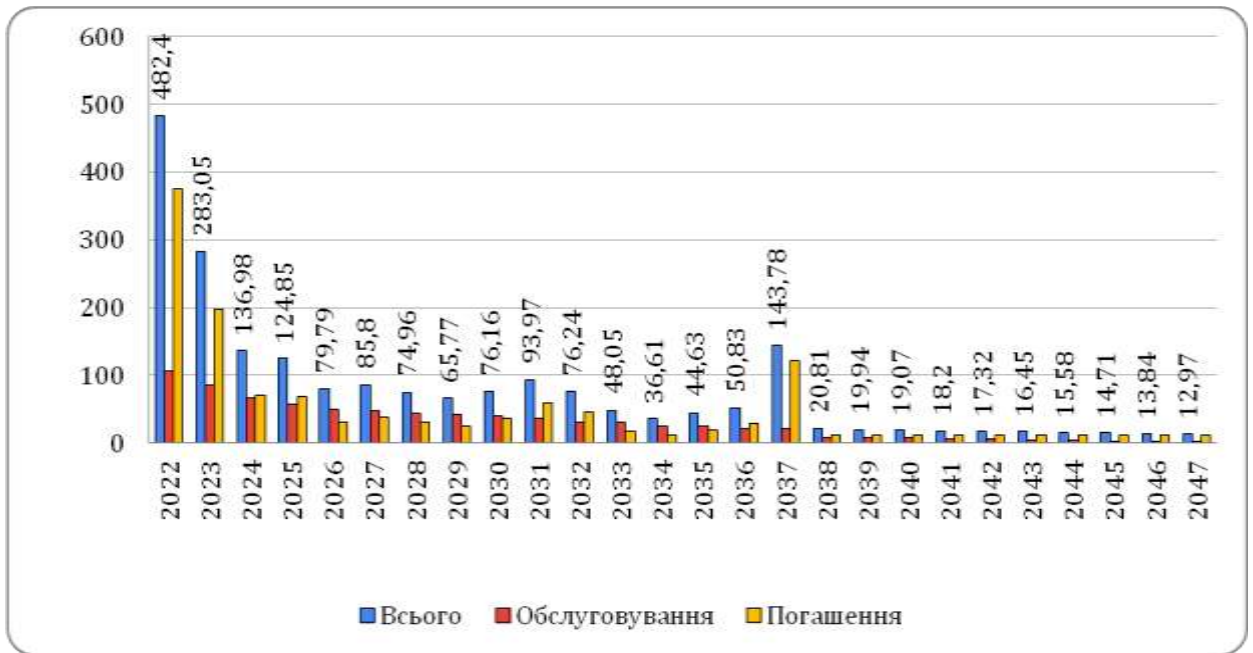

Рис. 4. Графік обслуговування і погашення внутрішнього державного боргу у 2022–2047 рр. (графік на червень 2022 року) (млрд грн)

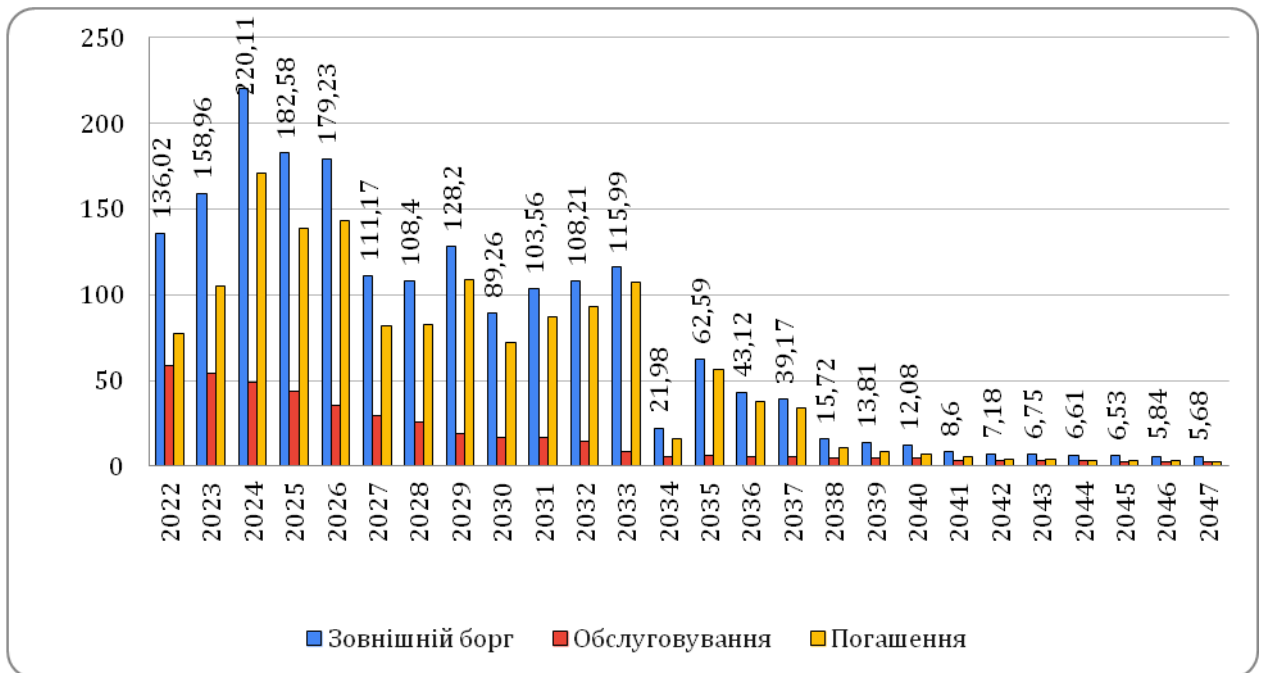

Рис. 5. Графік обслуговування і погашення зовнішнього державного боргу у 2022–2047 рр. (графік на червень 2022 року) (млрд грн)

Згідно з графіком погашення й обслуговування державного боргу 2022 р. на такі цілі уряд мав би витратити 618,42 млрд грн (482,4 млрд грн – за внутрішнім боргом і 136 млрд грн – за зовнішнім) [8], з яких у січні-травні було сплачено 244,3 млрд грн, що в умовах значного зростання видатків могло б призвести до колапсу фінансової системи України.

Так, відповідно до оперативних даних Міністерства фінансів України видатки державного бюджету в першому півріччі 2022 року становили 1 032,9 млрд грн, дефіцит – 405,2 млрд грн, що вже на той час становило 9,3 % від реального показника ВВП 2021 року [9]. Тому не важко припустити, що без ефективної політики уряду щодо можливого послаблення боргового навантаження 2022–2023 роки можуть стати роками випробовування фінансової системи України. А в економічному плані це будуть найважчі роки за всю історію незалежної України. Уряд буде змушений працювати в умовах невизначеності, непередбачуваності та рецесії економіки. Підтвердженням цих слів можуть бути прогнози падіння ВВП України оприлюднені Світовим банком, МВФ та НБУ. Зокрема, згідно з прогнозом Світового банку 2022 року ВВП України скоротилося на 45,1 %, МВФ – 35 % [10]. За прогнозами НБУ, які оприлюднені в Інфляційному звіті, рівень падіння ВВП 2022 року становить 33,4 %, що є найоптимістичнішим прогнозом усіх запропонованих [11].

З огляду на всі негативні тенденції уряд України вимушений був вдатися до пошуку шляхів відтермінування, реструктуризації чи списання частини державного боргу України. Такі кроки мають привести до зниження боргової та фінансової напруги у державних фінансах, зекономити частину ресурсів для фінансування нагальних потреб воєнного та соціального характеру, залишити валютні ресурси в Україні.

Не менш важливою причиною пошуку шляхів перенесення виконання боргових зобов'язань є зміни внутрішньо економічної ситуації та тенденцій у фіскальній і монетарній сферах. Зокрема, з 03.06.2022 Національним банком України було ухвалено рішення про підвищення облікової ставки з 10 % до 25 % [11]. Таке рішення привело до перегляду внутрішньо боргової політики Міністерства фінансів України, передусім щодо ОВДП. Зокрема, щоб такі цінні папери не втратили своєї привабливості, Міністерство фінансів України поступово почало підвищувати ставки за гривневими ОВДП, зі свого боку свідчить про зростання дохідності за гривневими облігаціями і підвищення

сум виплат у гривневому еквіваленті за валютними ОВДП (через послаблення національної валюти) у майбутньому.

<p style="text-align: center;">02.08.2022 розміщено ОВДП на суму 3,1 млрд грн</p> <ul style="list-style-type: none"> - 3,07 млрд грн - під 16 % з погашенням 27.09.2023; - 20,4 млн грн - під 14 % з погашенням 05.07.2023; - 22,7 млн грн - під 10 % з погашенням 11.01.2023
<p style="text-align: center;">26.07.2022 розміщено ОВДП на суму 9,87 млрд грн</p> <ul style="list-style-type: none"> - 100,1 млн євро - під 2,5 % з погашенням 11.01.2024; - 50 млн дол - під 4,0 % з погашенням 25.01.2024; - 3,7 млн грн - під 14 % з погашенням 26.06.2024; - 3,68 млрд грн - під 16 % з погашенням 27.09.2023; - 47 млн грн - під 14 % з погашенням 05.07.2023; - 29 млн грн - під 10 % з погашенням 11.01.2023; - 537 млн грн - під 9,5 % з погашенням 28.10.2022
<p style="text-align: center;">19.07.2022 розміщено ОВДП на суму 2,87 млрд грн</p> <ul style="list-style-type: none"> - 16,8 млн дол - під 4,5 % з погашенням 22.06.2023; - 15,3 млн дол - під 4,0 % з погашенням 29.12.2022; - 1,78 млрд грн - під 14 % з погашенням 05.07.2023; - 17,9 млн грн - під 10 % з погашенням 11.01.2023; - 115,5 млн грн - під 9,5 % з погашенням 28.10.2022; - 15,8 млн грн - під 9,5 % з погашенням 07.09.2022
<p style="text-align: center;">12.07.2022 розміщено ОВДП на суму 9,81 млрд грн</p> <ul style="list-style-type: none"> - 6 млн дол - під 4,5 % з погашенням 22.06.2023; - 183,8 млн дол - під 4 % з погашенням 29.12.2022; - 140,6 млн дол - під 3,5 % з погашенням 13.10.2022; - 98 млн грн - під 11 % з погашенням 05.07.2023; - 15 млн грн - під 10 % з погашенням 11.01.2023; - 30,6 млн грн - під 9,5 % з погашенням 28.10.2022
<p style="text-align: center;">05.07.2022 розміщено ОВДП на суму 0,13 млрд грн</p> <ul style="list-style-type: none"> - 32,45 млн грн - під 11 % з погашенням 05.07.2023; - 13,7 млн грн - під 10 % з погашенням 11.01.2023; - 81,8 млн грн - під 9,5 % з погашенням 28.10.2022

Рис. 6. Розміщення і залучення коштів від ОВДП [12]

З огляду на всі ці причини у липні 2022 року уряд України ініціював звернення до держателів (кредиторів) українських облігацій зовнішньої державної позики та державних деривативів про можливість відстрочення погашення облігацій і виплат відсоткового доходу, а також про відстрочення

виплат за державними деривативами 2023 р., перегляд строку обігу державних деривативів, прав викупу таких цінних паперів і можливості зменшення розміру базової суми за звітний 2023 до максимум 0,5 % валового внутрішнього продукту [13; 14].

Урядом запропоновано відтермінувати сплату зобов'язань на 24 місяці. 10 серпня стало відомо, що власники Єврооблігацій схвалили рішення про відтермінування сплати Україною боргу терміном до двох років.

Зокрема, за інформацією Міністерства фінансів України, на ринку перебуває 13 випусків єврооблігацій України номінальною вартістю \$17,26 млрд та 2,25 млрд євро.

Водночас до липня 2024 року погашенню підлягає три випуски єврооблігацій України на загальну суму \$3,1759 млрд (1 вересня 2022 року – на \$912,35 млн, 1 вересня 2023 – на \$1 млрд 355,23 млн та 1 лютого 2024 – на \$750 млн). Крім того, за єврооблігаціями України впродовж наступних 24 місяців будуть нараховані відсотки приблизно на суму \$3 млрд.

Тому відтермінування погашення і сплати відсотків за цими борговими цінними паперами надасть можливість зекономити трохи більше \$6 млрд, що можуть бути спрямовані на фінансування нагальних потреб (воєнну та соціальні сфери), ефективного обслуговування і сплати за внутрішніми борговими зобов'язаннями.

Такі рішення, прийняті на користь нашої держави, сприятимуть підвищенню фінансової стійкості та рівня платоспроможності України, дадуть змогу уряду більш ефективно виконувати власні зобов'язання. Проте у майбутньому через об'єктивні макроекономічні причини: кратне зростання оборонних і соціальних видатків та дефіциту бюджету – варто очікувати зростання боргового навантаження. Фактично рішенням про відтермінування уряд ніби намагається відтягнути час, необхідний для подолання економічної кризи і досягнення достатнього рівня фінансової стійкості, що дозволить у майбутньому ефективно виконувати власні боргові зобов'язання навіть за умови значного зростання боргового навантаження.

Висновки. Отже, проаналізувавши боргову політику України в період війни, можна констатувати, що в результаті повномасштабного вторгнення росії нашої країні було завдано значних проблем, зокрема у сфері державних фінансів. Це призвело до неможливості самостійно, за рахунок власних надходжень виконувати державою взятих на себе зобов'язань, що кратно зросло в результаті збільшення потреб на фінансування воєнних та соціальних цілей. Через це уряд був змушений вдатися до більш інтенсивного залучення боргових інструментів. Це зі свого боку призвело до значного зростання боргового навантаження і потреби відтермінувати та розстрочити наявні боргові зобов'язання. Вважаємо, така політика уряду абсолютно виправдана, що дозволило забезпечити фіскальну стійкість та уникнути краху фінансової системи України, яка в надзвичайно важких умовах продовжує працювати і виконувати покладені на неї функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черничко С. Ф. Державний борг України: тенденції та ризики. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Економічна думка, 2013. Том 14, № 1. С. 355–360.
2. Руда О. Л. Державний борг України на сучасному етапі розвитку. *Економіка та держава*. 2015. № 3. С. 64–67.
3. Лисяк Л. В. Роль і значення державного боргу в грошово-кредитній та податковій політиці України. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 3. С. 16–26.
4. Сальникова Т. В. Державний борг України: оцінка та напрями підвищення ефективності управління. *Університет митної справи та фінансів. Економічний вісник університету*. 2017. Випуск № 33/1. С. 385–394.
5. Федорович І. М. Формування та обслуговування державного боргу України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 239 с.

6. Структура державного боргу України / Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg> (дата звернення: 01.10.2022).

7. Марчак Д., Маркуц Ю, Маршалок Т. Бюджетний барометр – червень 2022. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/byudzhetniy-barometr-cherven-2022/> (дата звернення: 04.10.2022).

8. Боргові платежі та прогнози. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (дата звернення: 03.10.2022).

9. Оперативні дані Міністерства фінансів України про стан виконання державного бюджету у червні 2022 року / Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/u_chervni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_973_mlrd_griven-3509 (дата звернення: 05.10.2022).

10. Світовий банк: ВВП України зросте на 2,1 % у 2023 році після падіння на 45,1 % у 2022-му. *ФінБаланс*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/svitoviy-bank-pohirshiv-prohnoz-zrostannya-hlobalnoho-vvp-do-29-vkazu-na-riziki-stahflyatsi> (дата звернення: 28.09.2022).

11. Інфляційний звіт, липень 2022 р. / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-lipen-2022-roku> (дата звернення: 01.10.2022).

12. Оголошення та результати аукціонів / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ogoloshennja-ta-rezultati-aukcioniv> (дата звернення: 07.10.2022).

13. Про здійснення у 2022 році правочинів з державним боргом / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zdiisnennia-u-2022-rotsi-pravochyniv-z-derzhavnym-borhom-i190722-805> (дата звернення: 07.10.2022).

14. Про здійснення у 2022 році правочину з державними деривативами / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.10.2022).

REFERENCES

1. Chernychko, S. F. (2013). Derzhavnyi borh Ukrainy: tendentsii ta ryzyky [The state debt of Ukraine: trends and risks]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats – Economic Analysis: collection of scientific works*, 1, 355–360 (Vol. 14). Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
2. Ruda, O. L. (2015). Derzhavnyi borh Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku [State debt of Ukraine at the present stage of development]. *Ekonomika ta derzhava – Economics and the State*, 3, 64–67 [in Ukrainian].
3. Lysiak, L. V. (2016). Rol i znachennia derzhavnoho borhu v hroshovo-kredytanii ta podatkovii politytsi Ukrainy [The role and importance of public debt in monetary and tax policy of Ukraine]. *Svit finansiv – World of Finance*, 3, 16–26 [in Ukrainian].
4. Salnykova, T. V. (2017). Derzhavnyi borh Ukrainy: otsinka ta napriamy pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia [State debt of Ukraine: assessment and directions for improving the management efficiency]. *Universytet mytnoi spravy ta finansiv. Ekonomichnyi visnyk universytetu – University of Customs and Finance. Economic Herald of the University*, 33/1, 385–394 [in Ukrainian].
5. Fedorovych, I. M. (2016). Formuvannia ta obsluhovuvannia derzhavnoho borhu Ukrainy [Formation and servicing of the state debt of Ukraine]. (Thesis: 08.00.08). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
6. Struktura derzhavnoho borhu Ukrainy / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (data zvernennia: 01.10.2022) [in Ukrainian].
7. Marchak D. Markuts Yu, Marshalok T. Biudzhetniy barometr – cherven 2022. *Voks Ukraina*. URL: <https://voxukraine.org/byudzhetniy-barometr-cherven-2022/> (data zvernennia: 04.10.2022) [in Ukrainian].
8. Borhovi platezhi ta prohnozy / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prohnozi> (data zvernennia: 03.10.2022) [in Ukrainian].

9. Operatyvni dani Ministerstva finansiv pro stan vykonannia derzhavnoho biudzhetu u chervni 2022 roku / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/u_chervni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_973_mlrd_griven-3509 (data zvernennia: 05.10.2022) [in Ukrainian].

10. Svitovyi bank: VVP Ukrainy zroste na 2,1 % u 2023 rotsi pislia padinnia na 45,1 % u 2022-mu. *FinBalans*. URL: <https://finbalance.com.ua/news/svitoviy-bank-pohirshiv-prohnoz-zrostannya-hlobalnoho-vvp-do-29-vkazu-na-riziki-stahflyatsi> (data zvernennia: 28.09.2022) [in Ukrainian].

11. Inflatsiinyi zvit, lypen 2022 r. / Natsionalnyi bank Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-lipen-2022-roku> (data zvernennia: 01.10.2022) [in Ukrainian].

12. Oholoshennia ta rezultaty auktsioniv / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ogoloshennja-ta-rezultati-aukcioniv> (data zvernennia: 07.10.2022) [in Ukrainian].

13. Pro zdiisnennia u 2022 rotsi pravochyniv z derzhavnym borhom / Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zdiisnennia-u-2022-rotsi-pravochyniv-z-derzhavnym-borhom-i190722-805> (data zvernennia: 07.10.2022) [in Ukrainian].

14. Pro zdiisnennia u 2022 rotsi pravochynu z derzhavnymy deryvatyvamy / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 04.10.2022) [in Ukrainian].

УДК 336.22

JEL G30, H21, H25

DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.97-116

Г. Мельничук,

*канд. екон. наук, доцент, заступник декана
факультету фінансів та цифрових технологій
e-mail: melnichuk.anna.s@gmail.com*

ORCID ID 0000-0002-0640-0334;

В. Ткаченко,

*канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
економіки, підприємництва та економічної безпеки,
Державний податковий університет
e-mail: k_605@ukr.net*

ORCID ID 0000-0003-4915-2518

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Обґрунтовано важливість податкового планування як невід'ємної складової системи управління та планування на підприємстві. Розглянуто наукові підходи до трактування сутності податкового планування на підприємстві, виокремлення принципів і методів його здійснення. Сформульовано мету та завдання, охарактеризовано етапи реалізації заходів податкового планування на підприємстві. Для досягнення визначеної мети дослідження було використано такі наукові методи, як: системного аналізу та синтезу; систематизації та порівняння; логічного узагальнення, табличний та графічний методи. Результати дослідження можуть бути корисними під час розробки методики податкового планування для конкретного підприємства.

Ключові слова: *податкові платежі, податкове планування на підприємстві, оптимізація оподаткування, податкове навантаження, методи, принципи, етапи податкового планування.*

A. Melnichuk,

PhD, associate professor, Deputy Dean of the Faculty of Finance and Digital Technologies

e-mail: melnichuk.anna.s@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0640-0334;

V. Tkachenko,

PhD, associate professor, associate professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Economic Security,

State Tax University

e-mail: k_605@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4915-2518

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF TAX PLANNING AT THE ENTERPRISE

Tax payments are an integral part of the company's expenses, they affect cash flows, the final financial results of its activities and the level of competitiveness. In this regard, tax planning at the enterprise is increasingly becoming a common business practice. The lack of a unified theoretical and methodological approach to the formation of the conceptual foundations of tax planning at the enterprise, a complete system of tasks, principles, methods, tools, executors and procedures for organizing this process determined the choice of topic and the relevance of further research of the outlined issues.

The purpose of the article is to generalize scientific approaches to the interpretation of the essence of tax planning at the enterprise and to highlight the principles and methods of its implementation, to determine the purpose, tasks and stages of the organization of the tax planning process.

To achieve the defined goal of the research, such scientific methods were used as: system analysis and synthesis; systematization and comparison; logical generalization, tabular and graphic methods.

Tax planning belongs to exclusively legal ways of reducing the amount of taxes paid by the company and the level of the tax burden, minimizing tax risks due to the implementation of a system of measures using separate tools and methods.

Tax planning should be considered in the relationship and interaction with other business processes at the enterprise. The main ultimate goal of tax planning at the enterprise is to achieve the most optimal level of tax burden in legal ways with an acceptable level of tax risks, the best distribution of tax payments over time and, thereby, ensuring the improvement of financial indicators of activity, growth of competitiveness and value of the enterprise. Achieving the goal involves solving a certain list of tasks that must be tied to the planned period. Tax planning at the enterprise must be carried out with mandatory observance of scientific principles, primarily such as legality, complexity, systematicity, accuracy, efficiency, flexibility. Tax planning at the enterprise is implemented using certain methods, which are systematized into two groups – general and special. Tax planning, like any business process at an enterprise, requires clarity and consistency in its implementation. It is advisable to combine the entire set of tax planning works into 3 major stages – this is the preparatory stage, the stage of the actual development of tax planning measures and the final stage of the practical implementation of measures, their assessment and control. At the same time, it is appropriate to divide each of the specified stages into separate consecutive substages, or lower-level stages.

Tax planning is an important and integral component of the planning and management system at the enterprise. Provided a high-quality organization of tax planning, this will provide the company with the opportunity to: optimize tax obligations; avoid fines; develop a structure of mutually beneficial agreements with customers and suppliers; effectively manage cash flow and maximize profits.

Keywords: *tax payments, tax planning at the enterprise, optimization of taxation, tax burden, methods, principles, stages of tax planning.*

Постановка проблеми. Податкові платежі є невід’ємною складовою витрат підприємства, здійснюють вплив на грошові потоки та кінцеві фінансові результати його діяльності. Крім того, власне, сама процедура складання необхідної документації та звітності, пов’язаної з виконанням підприємством його податкових зобов’язань, також формує вагому частку

транзакційних витрат ведення бізнесу. У зв'язку з цим податковий менеджмент, формування ефективної системи управління податковими платежами підприємства дедалі частіше стає звичною практикою господарювання. Вагомим елементом системи податкового менеджменту на підприємстві виступає податкове планування. Саме завдяки вдало підібраним методам та інструментам можна нівелювати негативний вплив податків на фінансовий стан підприємства, оптимізувати обсяги податкових платежів, уникнути податкової заборгованості та штрафних санкцій за порушення законодавства. В умовах посилення рівня конкуренції на динамічних ринках це стає додатковою конкурентною перевагою підприємства та створює передумови до підвищення його конкурентоспроможності.

Проблематику податкового планування на підприємстві досліджували у своїх працях багато науковці, зокрема О. Білоіван, А. Єлісеєв, Ю. Іванов, І. Бланк, А. Загородній, Я. Греца, А. Кізима, Я. Литвиненко, А. Крисоватий, І. Грабчук, С. Корецька, Ю. Оніщук, Т. Черкас та ін. Особлива увага вченими приділяється питанням економічної сутності, принципів, методів податкового планування на підприємстві й специфіки їх застосування у вітчизняній практиці. Незважаючи на вагомні наукові здобутки з окресленого кола питань, залишаються мало висвітленими проблеми дієвого застосування законних методів оптимізації податкових платежів в умовах частих змін норм податкового законодавства, формування цілісного механізму податкового планування на підприємстві. Саме відсутність єдиного теоретико-методичного підходу до розробки концептуальних основ податкового планування на підприємстві, цілісної системи завдань, принципів, методів, інструментів, виконавців і процедури організації цього процесу й обумовили вибір теми та актуальність подальшого дослідження окресленої проблематики.

Метою статті є узагальнення наукових підходів до трактування сутності податкового планування на підприємстві та виокремлення принципів і методів

його здійснення, визначення мети, завдань та етапів організації процесу податкового планування.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети дослідження було використано такі наукові методи, як: системного аналізу та синтезу; систематизації та порівняння; логічного узагальнення, табличний та графічний методи.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні податкове планування посідає чільне місце серед інших видів управлінської діяльності на підприємстві. Однією з об'єктивних причин цього є те, що податкові платежі як один з видів витрат впливають на оборотні кошти та фінансові результати господарської діяльності підприємства. Специфічні особливості витрат на сплату податків, порівняно з іншими видами витрат підприємства, полягають у тому, що розмір і порядок їх сплати регламентуються державою, з позицій платника податків вони мають непродуктивний характер, оскільки за цільовим призначенням не спрямовані на отримання прибутку, зростання його конкурентоспроможності чи вартості та є безвідплатними. Враховуючи факт впливу податкових платежів на ведення господарської діяльності, доходи, прибуток, фінансові показники реалізації інвестиційних проєктів, має місце необхідність і доцільність урахування витрат на сплату податків у процесі розробки стратегії та інших видів планів підприємства, а також власне здійснення податкового планування як окремого виду планової діяльності.

Податкове планування, відповідно до визначення, наведеного у словнику, відображає вибір між різними варіантами розміщення активів і здійснення підприємством фінансово-господарської діяльності з метою досягнення найнижчого обсягу податкових зобов'язань, що при цьому виникають [1, с. 528]. Аналогічний англійський термін «tax planning» в перекладі означає застосування наявних способів (включаючи прогалини в податковому законодавстві) зменшення податків [2, с. 212]. У глосарії податкових термінів ОЕСР цей термін тлумачиться як організація приватних і/або ділових справ юридичної особи в цілях мінімізації податкових зобов'язань [3].

Аналіз фахових джерел економічної літератури засвідчив відсутність серед науковців єдиного цілісного підходу до трактування сутності поняття «податкове планування на підприємстві». Поширені наукові підходи до розкриття його змісту наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Підходи науковців до розкриття змісту поняття
«податкове планування на підприємстві»**

№ з/п	Перелік науковців	Підхід до формулювання сутності терміна
1.	Марчук А., Ткачик Л., Поддєрьогін А., Онїщук Ю.	Законний спосіб зменшення податкових платежів за допомогою системи певних засобів, прийомів і способів
2.	Єлісеєв А, Підлужний М.	Сукупність методів і прийомів, заходів зниження податкового тиску
3.	Маліков В., Абрамова О.	Частина стратегії розвитку підприємства
4.	Щербина Ю., Кізіма А.	Спосіб оптимізації податкових виплат, який не суперечить чинному законодавством та у майбутньому приведе до зменшення рівня податкового навантаження
5.	Василькова Т., Кізіма А., Романовський М.	Невід’ємна складова фінансово-господарської діяльності та управління; процес системного застосування законних методів досягнення бажаного фінансового стану підприємства
6.	Чернякова Т., Хуснулліна Ю.	Елемент (частина) системи фінансового планування
7.	Верстїна Н.	Елемент фінансової політики підприємства, яке реструктуризується
8.	Кужель В., Опалко К.	Елемент системи управління, складова частина системи планування на підприємстві
9.	Черкас Т., Долженко І.	Процес оптимізації податкових платежів, вибору чи зміни режиму оподаткування та мінімізації податкових ризиків підприємства в рамках чинного законодавства
10.	Горб В.	Процес розрахунку сум податкових платежів на плановий період для досягнення передбачених результатів діяльності підприємства в умовах чинної податкової системи
11.	Білоїван О.	Комплекс аргументованих і доцільних організаційно-економічних заходів підприємств, спрямованих на максимальну мінімізацію податкових ризиків
12.	Голяш І., Романів С., Черешнюк О.	З позицій функціональних можливостей підприємства, через розгляд функцій податкового планування (планова, інформаційна, організаційна, регулююча, аналітична, стимулююча та профілактична)
13.	Пепеляєва С., Онїщук Ю.	Такий спосіб організації діяльності підприємства, що дозволяє в законний спосіб мінімізувати його податкові зобов’язання

Джерело: складено за [2, с. 212–213; 4, с. 530–531; 5, с. 50; 7; 8, с. 99; 9, с. 492; 10, с. 339; 11, с. 311].

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, що представлені в табл. 1, варто зазначити багатоаспектність і складність досліджуваної категорії. Якщо одні науковці розглядають її як процес планування податкових платежів підприємства на майбутній період, то інші – роблять акцент на оптимізації чи мінімізації податків [11, с. 310], на системі способів, сукупності прийомів, методів, інструментів тощо [9, с. 492]. Ряд науковців підкреслює одночасно декілька важливих аспектів цього поняття. Для прикладу, Я. Глущенко, О. Корогодів розкривають його як процес планування податкових платежів, який вбудований у систему управління підприємством з метою оптимізації податкового навантаження за рахунок оцінки впливу елементів системи оподаткування на ефективність його діяльності [2, с. 213–214].

Така багатовекторність у визначенні цього поняття, на думку Т. Черкас і І. Долженко, пов'язана з відсутністю його чіткого трактування у нормативних документах і зі зростанням актуальності його застосування в господарюючій практиці підприємств через доволі високі витрати на сплату податків [9; с. 492]. Зростання ролі податкового планування в умовах сьогодення зумовлено й суттєвими змінами в системах оподаткування багатьох країн під впливом активного розвитку цифрових і біотехнологій, технології блокчейн, Big Data, Інтернету речей тощо. Відповідно, змінюються об'єкти та бази оподаткування, пріоритети держав у наданні податкових пільг, підходи до адміністрування податків і способи взаємодії з платниками. Такі зміни на макрорівні відображаються й на податковому плануванні на рівні підприємства [2, с. 213].

Цілком погоджуємося з позицією багатьох науковців стосовно того, що податкове планування належить до виключно законних шляхів скорочення величини податків, сплачуваних підприємством, і рівня податкового навантаження, мінімізації податкових ризиків за рахунок реалізації системи заходів за допомогою окремих інструментів і методів. Щоб податкове планування дійсно було дієвим і результативним, на наше переконання, його варто розглядати як невід'ємну складову системи управління та планування на підприємстві, у взаємозв'язку та взаємодії з іншими бізнес-процесами. В

основі податкового планування є ґрунтовний пошук, аналіз альтернатив, обрання та прийняття найбільш оптимального з наявних альтернативних варіантів управлінського рішення з огляду на місії стратегічних і тактичних цілей діяльності підприємства. Податкове планування є значно ширшим і важливішим, ніж визначення поточних податкових платежів підприємства.

Окремі дослідники розглядають податкове планування як одну з форм реалізації підприємством податкової політики (рис. 1). І якщо розрахунок поточних податкових платежів та їх бюджетування дозволяють лише визначити податкові зобов'язання платника на якийсь податковий період з огляду на вже обраний спосіб ведення господарської діяльності, тобто зафіксувати податкові наслідки виконання запланованих господарських операцій, то податкове планування включає активне використання певних інструментів податкової політики підприємства для зменшення бази оподаткування або ж її переміщення на пізніші періоди. У підсумку це дає змогу обрати найбільш доцільний у конкретних умовах різновид господарської діяльності з позицій забезпечення податкової оптимізації і чистого прибутку [12, с. 196; 13, с. 31].

Рис. 1. Податкове планування як одна із форм реалізації податкової політики підприємства

Основна кінцева мета податкового планування на підприємстві полягає в досягненні найоптимальнішого рівня податкового навантаження законними способами у разі допустимого рівня податкових ризиків [8, с. 99], найкращого розподілу податкових платежів у часі та тим самим забезпечення покращення фінансових показників діяльності, зростання конкурентоспроможності та вартості підприємства. М. Оліховська, В. Оліховські підходять до

формулювання мети податкового планування з двох позицій. З одного боку, його кінцевою метою як елемента податкового менеджменту визнається досягнення паритету інтересів підприємства та органів державної влади. З іншого – метою є збільшення прибутків підприємства завдяки оптимізації платежів за податками й зниження податкового навантаження шляхом повного використання податкових пільг та інших законних способів [14, с. 249].

Основні завдання податкового планування в системі менеджменту підприємства представлено на рис. 2. Вважаємо, що в процесі податкового планування на підприємстві кожне з відображених завдань варто деталізувати й визначити реальні кроки щодо їх виконання. Також потрібно індивідуально підходити до їх формулювання, враховуючи специфіку діяльності певного підприємства, особливості ситуації тощо.

Перелік завдань повинен впливати з кінцевої мети податкового планування на підприємстві, а також бути прив'язаним до планового періоду – довго- чи короткострокового. Завдання й відповідні способи та методи їх виконання будуть принципово різними для стратегічного податкового планування, особливо коли останнє здійснюється на етапі заснування підприємства й передусім стосується вибору організаційно-правової форми суб'єкта й, власне, системи оподаткування, та для поточного планування (здебільшого стосуються облікової політики, процедури укладання господарських договорів, вибору форм оплати праці найманих працівників та ін.) [13, с. 30].

Податкове планування може реалізовуватись не лише на стадіях створення підприємства та його функціонування, але й у разі ліквідації. На стадії ліквідації метою податкового планування є мінімізація податкових платежів під час розподілу активів між власниками (засновниками) підприємства та кредиторами [15, с. 32].

В основі організації процесу податкового планування на підприємстві повинні бути покладені науково обґрунтовані принципи. Перелік останніх систематизовано в табл. 2. На думку Ю. Іванова, всю сукупність принципів

податкового планування варто розподілити на дві групи – загальні та спеціальні.

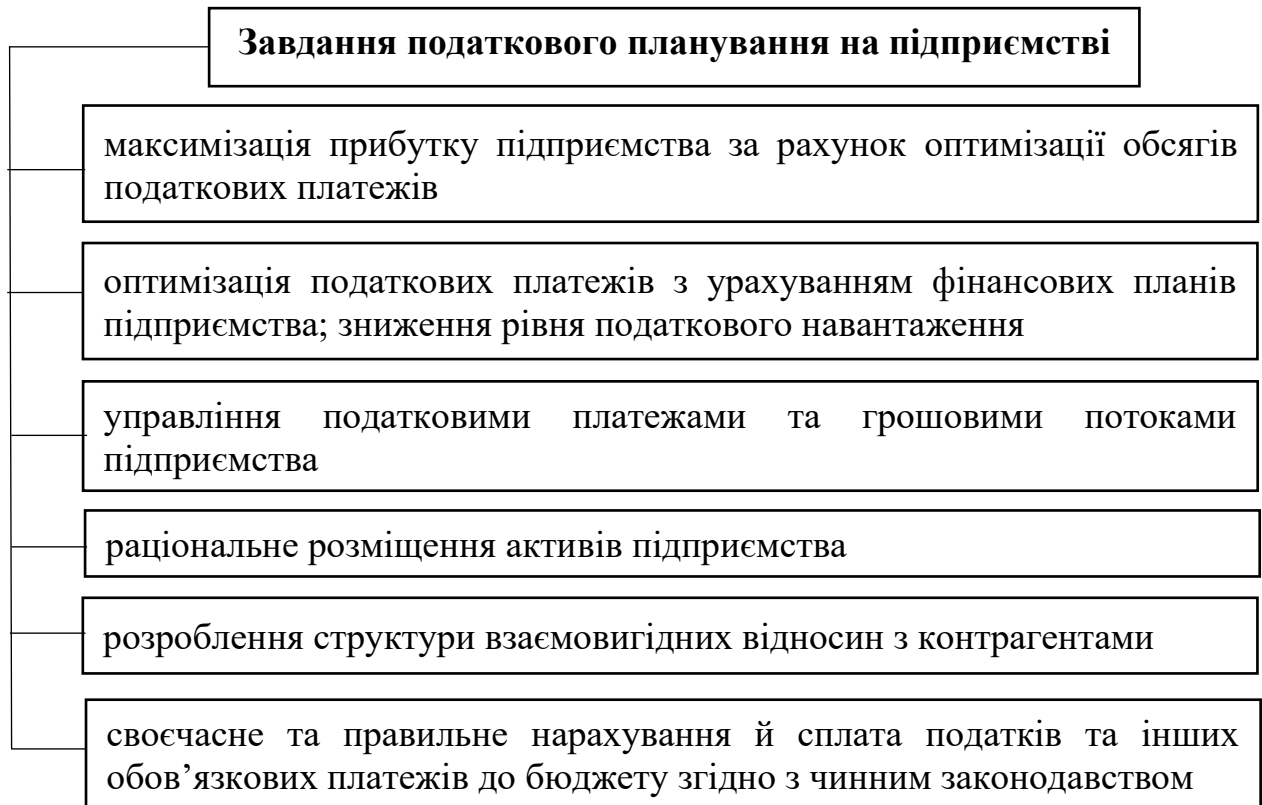

Рис. 2. Основні завдання податкового планування на підприємстві

Джерело: побудовано за [14, с. 249].

До загальних належать ті з них, які властиві системі планування на підприємстві (безперервності, єдності (системності), участі, точності та гнучкості). До спеціальних – принципи, що притаманні виключно податковому плануванню (комплексності, перспективності, оптимального співвідношення вигод і ризику, законності, альтернативності) [16, с. 147].

Вважаємо, що податкове планування на підприємстві треба здійснювати з обов'язковим дотриманням таких принципів, як законності, комплексності, системності, точності, ефективності, гнучкості. Відмітимо, що дотримання принципу законності вимагає постійного моніторингу правових актів у сфері оподаткування для того, щоб не упустити внесених до них змін і не порушувати вимог податкового законодавства. Більше того, потрібно також вивчати проекти податкових законів, вектори майбутніх податкових реформ,

аналізувати напрями державної податкової політики, оскільки все це впливатиме на діяльність підприємства.

Таблиця 2

Принципи організації податкового планування на підприємстві

Назва принципу	Зміст принципу
Адекватності витрат (ефективності)	Витрати на впровадження заходів з оптимізації податкових платежів не мають перевищувати суму, на яку зменшуються податки
Законності	Податкове планування має здійснюватись без порушення чинного податкового законодавства
Конфіденційності	Доступ до інформації про заходи податкового планування та їх наслідки повинен бути максимально обмежений
Підконтрольності	Досягнення бажаних результатів від застосування схем оптимізації податкових платежів залежить від належного контролю й наявності дієвих важелів впливу на виконавців на кожному з етапів реалізації
Послідовності	Обрані інструменти та методи податкового планування мають формувати цілісну схему оптимізації для конкретного окремого підприємства з огляду на його типові господарські операції
Обачності та поміркованості	Оптимізація має ґрунтуватися на логічному використанні наявних лазівок у законодавстві; одержання максимальної вигоди з найменшими витратами за дотримання законності сплати податків
Нейтралітету	Оптимізацію податкових платежів потрібно проводити за рахунок власних сум податків, а не шляхом зростання відрахувань контрагентів
Диверсифікації	У процесі податкового планування варто враховувати ймовірний вплив різноманітних несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів
Автономності	Дії щодо оптимізації оподаткування конкретного підприємства мають якомога менше залежати від зовнішніх учасників
Оптимальності	Варто впроваджувати найбільш ефективні господарські рішення, що забезпечать найнижчий рівень податкового навантаження
Комплексності, підпорядкованості стратегії розвитку підприємства	Податкове планування на підприємстві необхідно здійснювати у контексті планування бізнесу в цілому. Потрібно комплексно розраховувати економію і втрати, враховувати багатофакторність податкової мінімізації, потенційні наслідки таких дій
Перспективності	Варто орієнтуватися на логіку та подальшу перспективу, а не на тимчасові прогалини у законодавстві

Джерело: складено за [4, с. 533; 9, с. 494; 11, с. 311].

Одержані фактичні результати від заходів податкового планування неодмінно потрібно зіставляти з витратами на їх здійснення. До того ж варто співвідносити мету податкового планування зі стратегічними пріоритетами діяльності підприємства [9, с. 493–494].

Податкове планування на підприємстві реалізується із застосування певних методів, за допомогою яких і відбувається прогнозування, розрахунок майбутніх сум податкових платежів і подальше обрання найкращого варіанта виконання підприємством податкових зобов'язань. Більшість дослідників у своїх працях систематизують усі методи податкового планування в дві групи – загальні та спеціальні, що представлено в табл. 3 [11, с. 311]. Загальні методи слугують для кількісного розрахунку показників, що відображають результати використання спеціальних методів. Для прикладу, нормативний та розрахунково-аналітичний методи часто застосовуються під час проведення аналізу податкового поля підприємства, розрахунку сум податкових платежів за кількома варіантами оподаткування. Спеціальні методи доречно застосовувати на стадії розробки й обрання альтернативних варіантів оподаткування. Вибір певних спеціальних методів здійснюється з огляду на види податкового планування та поставлених завдань [5, с. 53].

Таблиця 3

Систематизація методів податкового планування на підприємстві

Назва групи методів	Перелік окремих методів
Загальні методи	Метод мікробалансів; метод графоаналітичних залежностей; розрахунково-аналітичний; статистичні методи, нормативний, матрично-балансовий, економіко-математичне моделювання
Спеціальні методи	Заміни відносин; розподілу відносин; вибір форми діяльності; метод офшору; делегування податкової відповідальності підприємству-сателіту; відстрочки податкового платежу; метод використання податкових пільг; метод застосування облікової політики; прямого скорочення об'єкта оподаткування; списання товарів, які не планується більше використовувати у діяльності; довгостроковий контракт; маневри зі звичайними цінами; правильне укладання договорів

Джерело: складено за [11, с. 311].

Вагому роль і широке практичне застосування серед спеціальних методів податкового планування належить методу облікової політики. Адже саме елементи облікової політики, вибір способу обліку, дають змогу зменшити прибуток до оподаткування та керувати термінами сплати податку

на прибуток. Також у рамках облікової політики досягти податкової економії можливо за рахунок: управління межею між основними засобами та МШП; використання прискореної амортизації; формування резерву сумнівних боргів; застосування певного способу оцінки товарно-матеріальних цінностей; визнання доходу від реалізації продукції за мірою оплати розрахункових документів [4, с. 534].

Іншим спеціальним методом податкового планування, що тривалий період часу активно застосовувався у практиці вітчизняних підприємств, є податкові пільги, передбачені законодавством. Однак цим методом можуть скористатись не всі підприємства. Враховуючи перелік податкових пільг та постійні законодавчі зміни підходів до їх надання, це питання доволі обширне, а тому слугує предметом окремого наукового дослідження.

Податкове планування, як і будь-який бізнес-процес на підприємстві, потребує чіткості, послідовності його реалізації. Адже жодна мета не може бути досягнутою, якщо не буде детально прописано перелік рішень і кроків на шляху до одержання бажаного результату. Зауважимо, що практична реалізація податкового планування має базуватись на системі розглянутих нами вище принципів. До формування етапів реалізації податкового планування на підприємстві варто підходити з урахуванням специфічних особливостей цього процесу на конкретному підприємстві. Науковці аргументують доцільність виділення етапів окремо для стратегічного та оперативного податкового планування, враховуючи при цьому, що останнє є більш практичним і повинно містити точні кількісні розрахунки показників податків, податкових пільг, ефективності тощо [5, с. 54]. А. Крисоватий, А. Кізіма пропонують весь процес податкового планування на підприємстві розподілити на тринадцять етапів, починаючи з формулювання мети і завдань ведення підприємницької діяльності та завершуючи етапом оцінювання ефективності здійснених заходів на рівні окремого підприємства [17]. Я. Греца виокремлює такі основні стадії податкового планування, як: підготовча, аналітична, оцінки податкових ризиків, визначення оптимальної моделі

оподаткування та її втілення, оцінювання результатів і коригування наявної моделі [18, с. 50].

З огляду на теоретико-методичні підходи до організації процесу планування на підприємстві в цілому вважаємо, що усю сукупність робіт податкового планування доцільно об'єднати в три великі етапи – це підготовчий етап, етап, власне, розробки заходів податкового планування та заключний етап практичної реалізації заходів, їх оцінки та контролю. При цьому кожен із зазначених етапів доречно ще розподілити на окремі послідовні підетапи або ж етапи нижчого рівня. Підготовчий етап розпочинається із збору інформації, що стосується діяльності підприємства – його сильних і слабких сторін, можливостей і загроз зовнішнього середовища, вивчення законодавчих актів у сфері сплати податків тощо. Збір інформації та її аналіз виступатимуть основою попереднього розрахунку рівня податкового навантаження на підприємство і встановлення потреби у податковому плануванні та його основної мети. На цьому етапі також потрібно виконати таке: чітко формалізувати завдання податкового планування з урахуванням бухгалтерського, фінансового та юридичного аспектів і бажані результати від впровадження заходів; визначити фінансові можливості підприємства для організації податкового планування; обрати працівників чи структурний підрозділ, що будуть займатися податковим плануванням або ж визначитися з необхідністю залучення зовнішніх фахівців; визначити відповідальних осіб за виконання та результати планування [8, с. 101]; обрати методику і техніку проведення планування [13, с. 30]; сформулювати конкретний перелік завдань, виконавців і термінів реалізації заходів податкового планування на кожному з етапів його здійснення, форми контролю за процесом тощо. Окреслені вище питання потрібно чітко прописати у програмі здійснення податкового планування на підприємстві.

Стосовно II етапу – розробки заходів податкового планування на підприємстві, то, на наше переконання, найбільш вдалим до виокремлення послідовних кроків є підхід Л. Ткачик, за яким виокремлюється 6 етапів. А

початком податкового планування є зародження ідеї про започаткування бізнесу. Коротко сутність кожного з етапів розробки заходів податкового планування на підприємстві можна представити так:

– 1-й етап – формується кінцева ціль та завдання ведення бізнесу, вирішується питання про можливість скористатись податковими пільгами, передбаченими чинним податковим законодавством;

– 2-й етап – здійснюється вибір найвигіднішого з позицій оподаткування місця розміщення самого підприємства, його філій чи дочірніх підприємств. Особливий інтерес керівництва підприємства при цьому викликають офшорні зони, де діють пільгові умови оподаткування, спеціально створені окремими країнами в цілях залучення капіталу з інших країн [4, с. 533];

– 3-й етап – обирається організаційно-правова форма підприємства та визначається податковий режим, який у результаті цього виникає. Зазначимо, що в Україні характерні свої особливості в системі оподаткування великих, малих і мікропідприємств, здійснення діяльності лише в межах одного підприємства чи виокремлення в його структурі філій чи дочірніх підприємств. У процесі вибору організаційно-правової форми треба ретельно проаналізувати переваги системи оподаткування кожної з можливих форм суб'єкта;

– 4-й етап – відбувається формування так званого податкового поля підприємства. Останнє полягає у складанні спеціальної таблиці, в якій описується кожен податок, який має сплачувати підприємство, проводиться аналіз податкових пільг та формується детальний план їх використання;

– 5-й етап – розробляється система договірних відносин підприємства та упорядковується журнал господарських операцій. Саме завдяки різним видам і умовам договорів (зокрема, купівлі-продажу, комісії) можна вирішити як питання фінансування, постачання та збуту, так і обрати певну форму господарської операції й оптимізувати її оподаткування в законній площині;

– 6-й етап – аналізуються різні ситуації, порівнюються одержані фінансові дані з можливими втратами у зв'язку з ймовірним отримання

штрафних санкцій з огляду на отриманий фінансовий результат й здійснюються розміщення активів і прибутку підприємства [4, с. 534].

На заключному етапі – практичної реалізації заходів податкового планування, варто приділити особливу увагу: налагодженню постійного контролю за виконанням складеної програми; контролю за правильністю обчислення податків та їх вчасної сплати до бюджету; дотриманню вимог чинного податкового законодавства; оцінці ефективності впроваджених заходів за допомогою наперед визначеної системи показників [8, с. 101].

За умови якісної, дієвої організації податкового планування це надасть підприємству можливість: оптимізувати податкові зобов'язання, неухильно дотримуючись законодавства; уникнути штрафних санкцій; розробити систему взаємовигідних договорів із замовниками та постачальниками; ефективно управляти грошовими потоками та максимізувати прибуток [9, с. 494].

Висновки. Податкове планування виступає важливою та невід'ємною складовою як системи планування на підприємстві, так і управління. Податкове планування на підприємстві – це системно організований послідовний процес зменшення податкових зобов'язань підприємства в законний спосіб. Ключовою метою податкового планування є забезпечення ефективності діяльності та конкурентоспроможності підприємства за рахунок скорочення витрат на сплату податків, оптимізації податкових платежів і податкового навантаження, мінімізації податкових ризиків. Податкове планування на підприємстві повинно базуватись на наукових принципах, здійснюватись комплексно, послідовно та за допомогою спеціально підібраних засобів. Саме від правильного підбору методів й інструментів, які відповідатимуть цілям планування, поточному фінансовому стану підприємства та рівню податкового навантаження, залежатимуть кінцеві показники ефективності здійснених заходів податкового планування насамперед щодо оптимізації податкових платежів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. 3-тє вид., доп. і перероб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 844 с.
2. Концептуальні засади податкового планування підприємств у контексті Четвертої промислової революції / Глущенко Я. І., Корогодова О. О., Моїсеєнко Т. Є., Черненко Н. О. *Бізнес Інформ*. 2021. № 4. С. 210–216. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-210-216>
3. Glossary of Tax Terms / OECD. URL: <http://surl.li/enlsq>
4. Ткачик Л. Принципи та методи податкового планування на підприємстві. *Вісник Львів. ун-ту. Серія екон.* 2010. Вип. 43. С. 530–535.
5. Поддєрьогін А. М., Черненко В. К. Корпоративне податкове планування в фінансовому управлінні підприємством. у фінансовому управлінні підприємством. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 47–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_4_5
6. Єлісєєв А., Підлужний Н. Податкове планування. Мінімізація оподаткування законними шляхами. Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2002. 563 с.
7. Маліков В. В., Абрамова О. С. Розробка стратегії податкового планування на підприємстві. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2012. № 2. С. 13–17.
8. Щербина Ю. О. Необхідність податкового планування у сільськогосподарських підприємствах. *Галицький економічний вісник*. 2016. Т. 50, № 1. С. 98–104. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/18622>
9. Черкас Т. С., Долженко І. І. Податкове планування як складова системи фінансового управління підприємства. *Молодий вчений*. 2019. № 9(73). Вересень. С. 491–495. URL: <http://surl.li/enlsz>
10. Білоіван О. Податкове планування підприємницької діяльності. *Економіка та підприємство*. 2006. № 5. С. 338–342.
11. Голяш І. Д., Романів С. Р., Черешнюк О. М. Податкове планування підприємства як засіб запобігання правопорушенням. *Інфраструктура ринку*. 2018. Випуск 18. С. 309–313. URL: <http://surl.li/enltj>

12. Атаманенко І. Б. Податкове планування в системі управління фінансами підприємства. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2009. Випуск 11. С. 193–198. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6483/1/25.pdf>

13. Грабчук І. Л., Лайчук С. М. Податкове планування: особливості організації на підприємстві. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. Вип. 2(37). С. 30–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2017_2_8

14. Оліховська М. В., Оліховський В. Я. Концепція податкового планування в системі менеджменту організацій. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 6(11). С. 248–252.

15. Корецька С. О. Удосконалення методів податкового планування на підприємстві. *АГРОСВІТ*. 2011. № 19. С. 31–36.

16. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів. Наукове видання / Іванов Ю. Б., Тищенко О. М., Давискиба К. В., Карпова В. В., Карпов Л. М., Серова І. А.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора Ю. Б. Іванова. Харків: ХНЕУ, 2006. 240 с.

17. Крисоватий А. І., Кізима А. Я. Податковий менеджмент: навч. посіб. Т.: Карт-бланш, 2004. 304 с.

18. Греца Я. В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування зарубіжний досвід та українська практика: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.

REFERENCES

1. Zahorodnii A. H., Vozniuk H. L. (2011). *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk*. [Financial and economic dictionary]. 3-eie vyd., dop. i pererob. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 844 [in Ukrainian].

2. *Kontseptualni zasady podatkovoho planuvannia pidpriemstv u konteksti Chetvertoi promyslovoi revoliutsii*. (2021). Hlushchenko Y. I., Korohodova O. O., Moiseienko T. Y., Chernenko N. O. [The conceptual principles of tax planning of

enterprises in the context of fourth industrial revolution]. *Biznes Inform.* 4, 210–216. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-210-216> [in Ukrainian].

3. Glossary of Tax Terms. OECD. URL: <http://surl.li/enlsq> [in Ukrainian].

4. Tkachyk L. (2010). Pryntsypy ta metody podatkovoho planuvannia na pidpriumstvi. [Principles and methods of tax planning at the enterprise]. *Visnyk Lviv. un-tu. Serii ekon.* Vyp. 43, 530–535 [in Ukrainian].

5. Poddierohin A. M., Chernenko V. K. (2011). Korporatyvne podatkovne planuvannia v finansovomu upravlinni pidpriumstvom. [Corporate tax planning in the financial management of the enterprise]. *Finansy Ukrainy*, 4, 47–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_4_5 [in Ukrainian].

6. Yelisseyev A., Pidluzhnyy N. (2002). Nalogovoye planirovaniye. Minimizatsiya nalogooblozheniya zakonnyimi sposobami [Tax planning. minimizing taxation by legal means]. Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 563 [in Ukrainian].

7. Malikov V. V., Abramova O. S. (2012). Rozrobka stratehii podatkovoho planuvannia na pidpriumstvi [Development of tax planning strategy at the enterprise]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriumnytstva*, no. 2, 13–17 [in Ukrainian].

8. Scherbyna J. (2016). Neobkhidnist podatkovoho planuvannia u silskohospodarskykh pidpriumstvakh [The need for tax planning in agrarian enterprises]. *Galician economic bulletin (Tern.)*, vol. 50, no 1, pp. 98–104. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/18622> [in Ukrainian].

9. Cherkas T., Dolzhenko I. (2019). Podatkove planuvannia yak skladova systemy finansovoho upravlinnia pidpriumstva. [Tax planning as a component of the enterprise financial management system]. *Young Scientist*, 9 (73), September, 491–495. URL: <http://surl.li/enlsz> [in Ukrainian].

10. Biloivan O. V. (2006). Podatkove planuvannia pidpriumnytskoi diialnosti [Tax planning of entrepreneurial activity]. *Ekonomika ta pidpriumstvo*, 5, 339–345 [in Ukrainian].

11. Golyash I. D., Romaniv S. R., Chereshnyuk O. M. Podatkove planuvannia pidpryiemstva yak zasib zapobihannia pravoporushenniam. [Tax planning of the enterprise as a way to prevent offenses]. *Infrastruktura rynku*, Vypusk 18, 309–313. URL: <http://surl.li/enltj> [in Ukrainian].

12. Atamanenko I. B. (2009). Podatkove planuvannia v systemi upravlinnia finansamy pidpryiemstva. [Tax planning in the enterprise financial management system]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Ekonomika»*. Vypusk 11, 193–198. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6483/1/25.pdf> [in Ukrainian].

13. Hrabchuk I. L., Laichuk S. M. (2017). Podatkove planuvannia: osoblyvosti orhanizatsii na pidpryiemstvi. [Tax planning: peculiarities of organization at the enterprise]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*. Vyp. 2 (37), 30–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2017_2_8 [in Ukrainian].

14. Olikhovska M. V., Olikhovsky V. Y. (2018). Kontseptsiiia podatkovoho planuvannia v systemi menedzhmentu orhanizatsii. [The concept of tax planning in the management system of organizations]. *Pryazovskyy ekonomichnyy visnyk*. Vypusk 6 (11), 248–252 [in Ukrainian].

15. Koretskaya S. O. (2011). Udoskonalennia metodiv podatkovoho planuvannia na pidpryiemstvi. [Improvement of methods of tax planning at the enterprise], *AHROSVIT*, 19, 31–36 [in Ukrainian].

16. Ivanov Yu. B. (2006). Problemy podatkovoho rehuliuвання i planuvannia podatkovykh platezhiv. [Problems of tax regulation and planning of tax payments]. Naukove vydannia. Ivanov Iu. B., Tyshchenko O. M., Davyskyba K. V., Karpova V. V., Karpov L. M., Sierova I. A.; za zah. red. dok. ekon. nauk, profesora Yu. B. Ivanova. Kharkiv: KhNEU, 2006. 240 p. [in Ukrainian].

17. Krysovatyi A. I., Kizyma A. Ia. (2004). Podatkovi menedzhment: navch. posib. T.: Kart-blansh, 304 p. [in Ukrainian].

18. Hretsa Ya. V. (2020). Zmist, pravovi zasoby ta mezhi podatkovoho planuvannia zarubizhnyi dosvid ta ukrainska praktyka: monohrafiia. Uzhhorod: TOV «RIK-U», 420 p. [in Ukrainian].

УДК 338.1:004.9:330.341

JEL O3, I3, P5

DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.117-137

В. Лаговський,

канд. екон. наук, доцент,

*в.о. завідувача кафедри кібернетики та
прикладної математики*

e-mail: vvlagovsky2@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-2154-5427;

О. Немировська,

канд. екон. наук, докторант,

*доцент кафедри кібернетики та прикладної
математики,*

Державний податковий університет

e-mail: onemyrovska@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-1955-6132

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Дослідження присвячено з'ясуванню форм та значимості використання діджиталізації для забезпечення суспільного розвитку. Визначено основні сфери діджиталізації у сучасному суспільстві. Проаналізовано діджитал-процеси й охарактеризовано їхню концептуальну роль у сталому розвитку. Розглянуто вплив різних форм діджиталізації на становлення окремих складників цілей сталого розвитку в Україні. Розглянуто головні детермінанти та підстави розвитку цифрової економіки в Україні, оцінено готовність України до запровадження та використання цифрових технологій, зокрема в частині відновлення України від наслідків війни.

Обґрунтовано, що ключовою роллю сталого розвитку є розумне зростання, побудоване на знаннях, інноваціях, інклюзивних рішеннях. Акцентовано на гуманістичній ролі діджитал-технологій в економіці соціальноорієнтованої держави.

Ключові слова: *діджиталізація, цифрова економіка, діджитал-технології.*

V. Lagovskyi

*PhD, Assistant professor,
Head of the Department of Cybernetics
and Applied Mathematics, Faculty of
Finance and Digital Technologies,
State Tax University
e-mail: vvlagovsky2@gmail.com*

ORCID ID 0000-0002-2154-5427

O. Nemyrovska

*PhD, Doctoral student,
Associate professor of Department of
Cybernetics and Applied
Mathematics, Faculty of Finance and
Digital Technologies,
State Tax University
e-mail: onemyrovska@gmail.com*

ORCID ID 0000-0003-1955-6132

THE DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AS A TREND OF SOCIAL DEVELOPMENT

This research aims to investigate the role of using digitization to ensure social development. The subject matter of the study is the analysis of digitization in modern society.

The article gives a detailed analysis of digitization and their conceptual role in sustainable development. This article describes the impact of various forms of digitalization on the formation of individual components of the goals of sustainable development in Ukraine.

This study advances our understanding of main determinants and reasons for the development of the digital economy in Ukraine, as an active member of the new global economic structure. The authors examine Ukraine's readiness for the introduction and use of digital technologies in terms of recovery of Ukraine from the consequences of the war.

Considerable attention is paid to key role of sustainable development is smart growth built on knowledge, innovation, and inclusive solutions. The authors trace

the process of development the humanistic role of digital technologies in the economy of a socially oriented state.

Key words: *digitization, digital economy, digital technologies.*

Постановка проблеми. Останні роки другого тисячоліття ознаменувалися активною переоцінкою цінностей і теорій. Кульмінаційним і водночас синтетичним пунктом цього руху є революція в галузях інформаційних та цифрових технологій, яка готує прихід нового суспільного ладу, а в ширшому розумінні – нової світової цивілізації, щодо форм якої, переваг та застережень ідуть постійні дискусії. Зрозуміло, що на зламі цифілізацій світ вступив у період невизначеності, нестабільності та неоднозначності. Економічні кризи, війни, пандемії та труднощі у глобалізаційних процесах стали для світової спільноти серйозним випробуванням, новими викликами, які і визначають важливість забезпечення сталого суспільного розвитку а отже, пошуку механізмів і засобів які дозволять це здійснити. Зрозуміло, що платформою розвитку сучасного суспільства, спроможного давати відповіді викликам сьогодення, є інноваційне суспільство та суспільство знань, основою яких є, зокрема, діджиталізація економіки.

Резолюцією ООН «Трансформуємо наш світ: Порядок денний для сталого розвитку до 2030 року» визначено Цілі сталого суспільного розвитку, які охоплюють широке коло гуманізаційних питань, взаємопов'язаних між собою, та включають інтеграційний складник. Цілі сталого суспільного розвитку, маючи глобальний характер, водночас слугують універсальним інструментом, який застосовується на національному й локальному рівнях, а також включають нову парадигму розвитку національних економічних систем – формування ринку за рахунок більш ефективних економічних процесів, забезпечених інформаційною і цифровою інфраструктурами та сучасними діджитал-технологіями.

Для України, яка претендує на статус активного члена нової глобальної економічної структури, існує ряд завдань щодо розробки нової моделі розвитку, яка була б здатна забезпечити адекватні відповіді на виклики сучасності та сприяла швидкому повоєнному відновленню України. Розробка плану відбудови України в частині діджиталізації має важливе стратегічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питань аналізу, оцінки особливостей та результатів цифрових трансформацій, проблем діджиталізації для країн, що перебувають на різних рівнях розвитку, зокрема у країнах ЄС, обумовлює значну увагу до цих питань з боку наукової спільноти. Значний внесок у дослідження діджиталізації, цифрових трансформацій, їх особливостей та ефектів для різних країн світу, зокрема й ЄС, зробили такі вчені: К. Шваб [1], А. Бріс, Х. Каболіс, П. Фолі, Д. Саттон, Р. Поттер, С. Патель, О. Джеммелл, Б.-М. Дорін та інші.

Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої роботи цій темі, варто зазначити: В. Апалькову, Т. Богдан, С. Войтка, С. Волосович, Д. Лук'яненко, А. Маслова, В. Плєскач, М. Тарасюк, С. Циганова та ін.

Незважаючи на важливість та суттєвий науковий внесок зазначених вище вчених у розвиток теорії та практики діджиталізації, оцінки та аналізу цифрових трансформацій у різних країнах світу, зокрема ЄС, стан та особливості форм діджиталізації, їх вплив на становлення окремих складників цілей сталого розвитку вітчизняної економіки потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Діджиталізація стала диктувати нові принципи в усіх сферах розвитку суспільства, зокрема зміну технологій, професій, ідей, чим зумовила свою важливість. Сучасна наукова закордонна й вітчизняна спільнота виділяє декілька підходів до визначення сутності поняття «діджиталізація». У перекладі з англійського термін «digitalization» означає «оцифрування», «цифровізація», «приведення у цифрову форму».

Сам термін «діджиталізація» з'явився в Оксфордському словнику англійської мови ще в 50-х роках ХХ ст. разом із розвитком комп'ютеризації. Він має два значення:

1) дія, процес оцифрування, перетворення аналогових даних (текст, звук, зображення, об'єкт) на цифрову форму;

2) розгортання або розширення використання цифрових чи комп'ютерних технологій у підприємстві, галузі, країні тощо.

На думку К. О. Купріної та Д. Л. Хазанової, діджиталізація – це способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму. Дещо іншу позицію з цього питання займає О. В. Халапсіс, визначаючи діджиталізацію не як спосіб, а як пов'язаний із тенденцією приведення в електронний вигляд найрізноманітніших видів використовуваної людиною інформації процес, умовно названий дослідником «оцифруванням буття». Однак, незважаючи на панування подібних поглядів у вітчизняних наукових колах, таке визначення досліджуваного явища не відповідає його реальній сутності. Хибність же його обумовлюється відсутністю в національній мові змістовних аналогів іншомовних термінів «digitization» та «digitalization», що призводить до плутанини в їх сприйнятті та розумінні.

Українським інститутом майбутнього визначено, що «діджиталізація – це впровадження цифрових технологій у всі сфери життя – від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних і фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних й обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)» [2].

Варто зазначити, що слово діджиталізація використовується найчастіше як загальний термін для позначення цифрової трансформації суспільства в цілому та економіки зокрема, який описує перехід від індустріальної епохи й аналогових технологій до епохи знань і творчості, де використовуються новітні цифрові технології та інновації.

Цифрова економіка, як наслідок діджиталізації, почала розвиватися наприкінці 1950-х років, а з 1960-х років у світі активно поширюються цифрові інновації. Другий етап діджиталізації почався з середини 1990-х років, коли відбулося глобальне поширення Інтернету та мобільного зв'язку. Сьогодні можна вже говорити про третій етап діджиталізації, який пов'язаний з поширенням у економіці цифрових валют і технології розподіленого реєстру. Біткоіни та інші цифрові валюти завоювали своє місце на світовому фінансовому ринку. Їх кількість і масштаби операцій з ними збільшуються, унаслідок чого утворюється новий валютний компонент світової фінансової архітектури. Вони використовуються з 2009 року, і на сьогодні довели свою затребуваність та значення [3].

Діджиталізація економіки є унікальним явищем сучасного світу. Воно зумовлене розвитком продуктивних сил і одночасно є процесом масштабної зміни відносин між урядом, бізнесом і соціумом. Діджиталізація охоплює всі сфери суспільної діяльності і відбувається під впливом інтеграції цифрових технологій, цифрових даних та мережі Інтернет. Процес діджиталізації є чинником формування цілісної цифрової екосистеми – сукупності взаємодій і взаємних впливів інституціональної, ринкової, бізнес-, соціоекосистем. Цей зв'язок забезпечують цифрові технології, за допомогою яких відбувається супровід функцій і процесів, необхідних для досягнення комерційної або суспільно значущої мети [4, с. 238].

Зауважимо, що інформатизація, інтелектуалізація, інноватизація та діджиталізація як сучасні і глобальні тренди суспільного розвитку взаємопов'язані. Так, зокрема, інформатизація суспільства приводить до всебічного використання інформаційних технологій, мережевізації, платформізації, швидкого розповсюдження нових знань, а також формування нових компетенцій у людей. Це зі свого боку впливає на інтелектуалізацію, інноватизацію і діджиталізацію економіки. Відбувається досить швидке розповсюдження технологій та комерціалізація знань.

Інтелектуалізація економіки приводить до посилення значення інтелектуального капіталу, до необхідності постійного професійного зростання та розвитку людини, що пов'язано з розвитком економіки. Інтелектуальний потенціал компаній стає детермінантою економічного зростання. Інтелектуалізація економіки стає основною рушійною силою розвитку національних економік, конкурентоспроможності країни, підприємств, організацій та компаній, а також є підґрунтям її інноватизації та подальшої діджиталізації. Розвиток індустрії 4.0 зі зростаючим впливом діджиталізації і технології штучного інтелекту призводить до трансформації усієї системи суспільних відносин. В умовах сьогодення створюється глобальний інноваційний та інтелектуальний простір. Цифрова трансформація відіграє ключову роль у модернізації економіки на всіх рівнях [5].

Відповідно до результатів досліджень Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) діджиталізація 2021 року сприяла збільшенню світового валового внутрішнього продукту (ВВП) на 200 млрд дол., створенню 6 млн робочих місць. Крім того, як зазначають фахівці ВЕФ, підвищення на 10 % рівня діджиталізації країни призводить до зростання ВВП на душу населення на 0,75 %, зниження безробіття на 1,02 % [6]. Експерти Міжнародного союзу електрозв'язку стверджують, що підвищення на 10 % рівня діджиталізації приводить до збільшення продуктивності праці на 2,62 %, збільшення ВВП у середньому на 1,98 % (на 1,351 % у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і 1,044 % (інші країни, не члени ОЕСР) [6]. Беручи до уваги зазначене вище, а також те, що, як зазначають експерти ВЕФ, позитивні ефекти діджиталізації зростають у міру того, як країни рухаються континуумом оцифрування, досить логічно, що стратегії розвитку та забезпечення конкурентоспроможності багатьох країн світу базуються на діджиталізації та цифрових трансформаціях. Дійсно, за рахунок діджиталізації та інформатизації суспільного життя більшості країн світу вдалося уникнути економічного колапсу під час карантину, організувавши навчання та роботу працівників дистанційно. Новітні глобальні тренди вказують на необхідність

отримувати навички онлайн-роботи та пристосовуватися до нової глобальної кон'юнктури.

Враховуючи потребу у забезпеченні економічної безпеки, конкурентоспроможності та соціально-економічного розвитку України, стратегічний вектор її розвитку – інтеграція в ЄС, пріоритети співпраці України та ЄС, укладання Угоди щодо підтримки ЄС для електронного урядування та цифрової економіки в Україні, активну діджиталізацію у ЄС, на сучасному етапі розвитку України дослідження стану, особливостей та результатів діджиталізації країн ЄС становить значний науковий та практичний інтерес.

Одним з найважливіших стратегічних документів ЄС, який визначає цифрові трансформації як основу розвитку ЄС до 2030 р., є Цифровий компас 2030: європейський шлях цифрового десятиліття (2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade) [7]. Цей стратегічний документ визначає, що цифрові трансформації в ЄС до 2030 року мають бути зосереджені на таких пріоритетних напрямках:

1) розвиток цифрових компетентностей і підготовка висококваліфікованих працівників у галузі цифрових технологій. До 2030 року щонайменше 80 % усіх дорослих повинні мати базові навички роботи з цифровими технологіями, а в ЄС має бути 20 мільйонів зайнятих спеціалістів у сфері ІКТ, зокрема жінок;

2) створення та підтримання безпечних, ефективних та стійких цифрових інфраструктур. До 2030 року всі домогосподарства ЄС повинні мати гігабітне з'єднання, а всі населені райони повинні бути охоплені 5G; виробництво передових і стійких напівпровідників у Європі має становити 20 % світового виробництва; 10 000 кліматично нейтральних високо безпечних крайніх вузлів мають бути розгорнуті в ЄС; Європа повинна мати свій перший квантовий комп'ютер;

3) створення умов та забезпечення цифрової трансформація бізнесу. До 2030 року три з чотирьох компаній повинні використовувати послуги хмарних

обчислень, великі дані та штучний інтелект; більше 90 % малих та середніх підприємств повинні досягти принаймні базового рівня цифрової інтенсивності; а кількість компаній-єдинорогів ЄС має подвоїтися;

4) оцифрування державних послуг. До 2030 року всі ключові державні послуги мають бути доступні в Інтернеті; усі громадяни матимуть доступ до своєї електронної медичної документації; 80 % громадян повинні використовувати рішення цифрової ідентифікації [2].

Таблиця 1

Динаміка індексу цифрової економіки та суспільства

Країни	DESI								
	2015 р. ***			2020 р.****			△		
	індекс	Місце	GAP** ****	індекс	Місце	GAP	індекс	Місце	GAP
Європейський Союз	38,9	-	61,1	52,6	-	47,4	13,7	-	-13,7
Фінляндія	56,7	1	43,3	72,3	1	27,7	15,6	0	-15,6
Швеція	55,1	3	44,9	69,7	2	30,3	14,6	1	-14,6
Данія	57,1	2	42,9	69,2	3	30,8	12,1	-1	-12,1
Нідерланди	51,2	4	48,8	67,6	4	32,4	16,4	0	-16,4
Мальта	46,5	6	53,5	62,7	5	37,3	16,2	1	-16,2
Ірландія	43,2	10	56,8	61,8	6	38,2	18,6	4	-18,6
Естонія	48,7	5	51,3	61,1	7	38,9	12,4	-2	-12,4
Велика Британія**	45,7	7	54,3	60,4	8	39,6	14,7	-1	-14,7
Бельгія	42,9	9	57,1	58,8	10	41,2	15,9	-1	-15,9
Люксембург	44,7	8	55,3	57,9	9	42,1	13,2	-1	-13,2
Іспанія	41,4	12	58,6	57,5	11	42,5	16,1	1	-16,1
Німеччина	41	11	59	56	12	44	15	-1	-15
Австрія	40,5	13	59,5	54,3	13	45,7	13,8	0	-13,8

Джерело: Бочарова Ю. Г. Діджиталізація та цифрові трансформації в ЄС. Економіка і організація управління. 2021. № 2 (42). С. 6–19.

** Великобританія не є членом ЄС з 31.01.2020 (Brexit).

*** Звіти DESI 2015 засновані на даних 2014 року.

**** Звіти DESI 2020 засновані на даних 2019 року і оцінюють стан цифрової економіки та суспільства до пандемії коронавірусу.

***** GAP – розрив, різниця між поточним (реальним) та еталонним (бажаним) значеннями (еталонне значення – 100).

Успішна реалізація цифрових трансформацій, визначених у стратегічних документах ЄС, вимагає постійного моніторингу прогресу країн ЄС в сфері становлення цифрової економіки та суспільства.

З цією метою 2014 року Європейською комісією було розроблено та запроваджено індекс DESI (The Digital Economy and Society Index), який відображає ефективність цифрових трансформацій в Європі, динаміку цифрової конкурентоспроможності країн-членів ЄС, розраховується на основі аналізу п'яти груп комплексних показників:

- 1) зв'язок;
- 2) людський капітал;
- 3) використання Інтернету;
- 4) інтеграція цифрових технологій;
- 5) цифрові державні послуги.

Найбільш успішно запроваджують діджиталізацію, здійснюють цифрові трансформації такі країни, як: Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди. Найбільших успіхів у 2014–2019 рр. країни ЄС досягнули в сфері оцифрування державних послуг, а також диверсифікації діяльності громадян в інтернеті (використання Інтернету).

Країни-лідери ЄС за успішністю цифрових трансформацій (GAP менше 50 пунктів) в області: «Зв'язок»: Швеція, Данія, Нідерланди, Люксембург, Латвія. «Людський капітал»: Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Мальта, Ірландія, Естонія, Люксембург, Німеччина, Австрія. «Використання Інтернету»: Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Мальта, Ірландія, Естонія, Бельгія, Люксембург, Іспанія, Німеччина, Литва, Угорщина. «Інтеграція цифрових технологій»: Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Ірландія, Бельгія. «Цифрові державні послуги»: всі країни ЄС за виключенням Чехії, Хорватії, Угорщини, Словаччини, Румунії, Греції, Болгарії (табл. 2).

«Країни-аутсайдери» (GAP більше 60 пунктів) в області: «Зв'язок»: Ірландія, Австрія, Чехія, Польща, Кіпр, Італія, Греція, Болгарія. «Людський капітал»: Литва, Латвія, Португалія, Словаччина, Польща, Кіпр, Італія, Румунія, Греція, Болгарія. «Використання Інтернету»: Італія, Румунія, Греція, Болгарія. «Інтеграція цифрових технологій»: Естонія, Люксембург, Іспанія, Німеччина, Австрія, Франція, Словенія, Латвія, Португалія, Хорватія,

Угорщина, Словаччина, Польща, Кіпр, Італія, Румунія, Греція, Болгарія.
«Цифрові державні послуги»: Румунія, Греція (табл. 2).

Таблиця 2

GAP-аналіз складових індексу цифрової економіки та суспільства

Країни	Зв'язок		Людський капітал		Використання Інтернету		Інтеграція цифрових технологій		Цифрові державні послуги	
	μ***	GAP	μ	GAP	μ	GAP	μ	GAP	μ	GAP
Європейський Союз	40,6	59,4	46,6	53,4	51,7	48,4	35,3	64,8	61,0	39,0
Фінляндія	49,4	50,6	75,4	24,6	70,0	30,0	54,5	45,5	79,4	20,7
Швеція	54,6	45,4	66,4	33,6	70,7	29,4	53,5	46,5	72,3	27,7
Данія	55,6	44,4	61,0	39,0	70,3	29,7	56,5	43,5	81,0	19,0
Нідерланди	50,4	49,6	59,2	40,8	67,3	32,7	54,5	45,5	73,4	26,7
Мальта	45,8	54,2	57,4	42,6	57,0	43,0	45,3	54,8	74,7	25,4
Ірландія	36,0	64,0	52,0	48,0	51,7	48,4	60,5	39,5	71,0	29,0
Естонія	45,4	54,6	61,4	38,6	61,0	39,0	32,8	67,3	83,3	16,7
Велика Британія**	41,6	58,4	59,8	40,2	65,7	34,4	44,5	55,5	59,7	40,3
Бельгія	41,8	58,2	48,4	51,6	54,3	45,7	54,5	45,5	61,7	38,4
Люксембург	54,2	45,8	55,4	44,6	58,4	41,7	32,5	67,5	57,7	42,4
Іспанія	47,2	52,8	45,4	54,6	52,7	47,3	35,3	64,8	75,7	24,4
Німеччина	47,4	52,6	53,8	46,2	55,0	45,0	34,0	66,0	54,4	45,7
Австрія	37,8	62,2	53,4	46,6	48,0	52,0	34,3	65,8	70,4	29,7
Литва	41,6	58,4	39,4	60,6	52,7	47,4	41,5	58,5	71,0	29,0
Франція	40,4	59,6	46,0	54,0	49,0	51,0	34,0	66,0	61,4	38,7
Словенія	43,4	56,6	45,0	55,0	47,7	52,4	33,8	66,3	58,4	41,7
Чехія	38,6	61,4	46,8	53,2	48,4	51,7	43,3	56,8	48,0	52,0
Латвія	53,6	46,4	36,0	64,0	49,7	50,4	22,0	78,0	70,0	30,0
Португалія	42,4	57,6	34,8	65,2	41,4	58,7	35,5	64,5	71,3	28,7
Хорватія	32,0	68,0	45,2	54,8	47,3	52,7	38,5	61,5	41,7	58,4
Угорщина	44,6	55,4	40,2	59,8	51,0	49,0	21,8	78,3	43,0	57,0
Словаччина	38,2	61,8	39,4	60,6	48,0	52,0	30,3	69,8	43,0	57,0
Польща	39,6	60,4	34,4	65,6	41,3	58,7	21,8	78,3	60,3	39,7
Кіпр	28,0	72,0	34,8	65,2	46,0	54,0	29,8	70,3	58,7	41,3
Італія	36,8	63,2	31,6	68,4	38,4	61,7	26,5	73,5	56,7	43,4
Румунія	45,4	54,6	30,4	69,6	29,0	71,0	20,8	79,3	40,0	60,0
Греція	26,0	74,0	34,6	65,4	29,4	60,7	26,3	73,8	36,0	64,0
Болгарія	32,2	67,8	31,6	68,4	33,0	67,0	16,8	83,3	49,4	50,7

Джерело: Бочарова Ю. Г. Діджиталізація та цифрові трансформації в ЄС.

Економіка і організація управління. 2021. № 2 (42). С. 6–19.

Як зазначає міністр цифрової трансформації М. Федоров, «Україна стрімко рухалася в напрямку повної цифрової трансформації держави, але через повномасштабну війну їй довелося змінити пріоритети. Нагальні завдання для

України сьогодні – спільний безпечний кіберпростір, допомога у відновленні інфраструктури й телекому та інвестиції в діджитал-економіку» [9].

Основними документами стратегічного характеру, які вказують вектор руху України в рамках діджиталізації, є:

1. Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471.

2. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179.

3. Державна програма стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534.

4. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р.

5. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695.

6. Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 роки, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р.

7. План дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2021–2022 роках, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 149-р.

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р «Деякі питання цифрової трансформації».

9. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р.

10. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р.

11. Про затвердження плану заходів з розвитку широкосмугового доступу до Інтернету на 2021–2022 роки від 8 вересня 2021 р. № 1069-р.

12. Про затвердження плану заходів щодо вивільнення смуг радіочастот у діапазонах 790-862 МГц, 694-790 МГц від радіоелектронних засобів радіомовної служби (телебачення) для впровадження радіотехнології LTE від 18 листопада 2020 р. № 1457-р.

13. Про затвердження плану заходів щодо впровадження в Україні системи рухомого (мобільного) зв'язку п'ятого покоління від 11 листопада 2020 р. № 1409-р.

14. Про затвердження плану заходів щодо підвищення якості послуг рухомого (мобільного) зв'язку на 2020–2022 роки від 30 вересня 2020 р. № 1189-р.

15. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р.

16. Дорожня карта реформування ІТ-освіти, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України від 23 грудня 2021 р. № 1418/181 «Про затвердження Плану заходів з реформування ІТ-освіти».

17. Розпорядження КМУ від 12 травня 2021 р. № 438-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки».

18. Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021.

Аналіз вищезазначеного переліку чинних програм свідчить про те, що в нашій державі чітко сформовані стратегія розвитку напряму діджиталізації та інституційні основи цифрових трансформацій.

Сучасні виклики перед Україною мобілізували програмні рішення напряму діджиталізації. Так, українська держава почала використовувати новий тренд – створення фандрейзингової платформи UNITED24 [11]. Кошти, залучені за її допомогою як пожертви з усього світу на підтримку України, надходять на рахунки Національного банку України та спрямовуються профільними міністерствами на найголовніші потреби за трьома напрямками: оборона та розмінування; медична допомога; відбудова України.

Платформа передбачає щоденну звітність про зібрані кошти та щотижневу – про витрати. Щокварталу проєкт проходить аудит від компанії з «великої четвірки аудиторів» Deloitte.

У рамках плану відбудови України UNITED24 до 2025 року урядовці пропонують залучити і витратити на напрям діджиталізації 69,2 млрд грн [11].

Технологічна частина плану відновлення України UNITED24 – «Digital for freedom». Ця програма поділена на 10 масштабних проєктів, на імплементацію кожного, згідно з презентацією потрібно 1,5–3 роки (рис. 1). Програмою передбачено перехід 100 % державних послуг в онлайн, а також впровадження електронної гривні та розвиток інфраструктури для безготівкових розрахунків (кешлес-програма).

Основною метою проєктів напряму «Цифрова інфраструктура» програми «Digital for freedom» є відновлення зруйнованої інфраструктури телеком-провайдерів і покращення проникнення інтернету. Так, до 2025 року 95 % населення повинні мати доступ до мобільного інтернету зі швидкістю не нижче 2 Мбіт/с.

На напрям «Сприяння розвитку цифрової економіки» програми «Digital for freedom» припадає половина усіх грошей, закладених на проєкти діджиталізації. Основне завдання цього напряму – наростити частку ІТ-послуг у ВВП країни з 2,7 % 2021-го до 10 % 2025-го. Це планують робити через інвестиції в стартапи, освітні програми, залучення іноземних компаній і професіоналів у країну. Так, «Дія.Сіті» має за три роки збільшитися до 2 000

резидентів (наразі 271), кількість стартапів, зареєстрованих в Україні, – до 4 000.

Найдорожчими проектами цього напрямку є Matching grants, «Полігон світових ідей» та венчурний фонд DISC Capital (Фонд має інвестувати гроші, які нададуть західні донори, впродовж 2023–2028 років у 1 500 стартапів на різних стадіях).

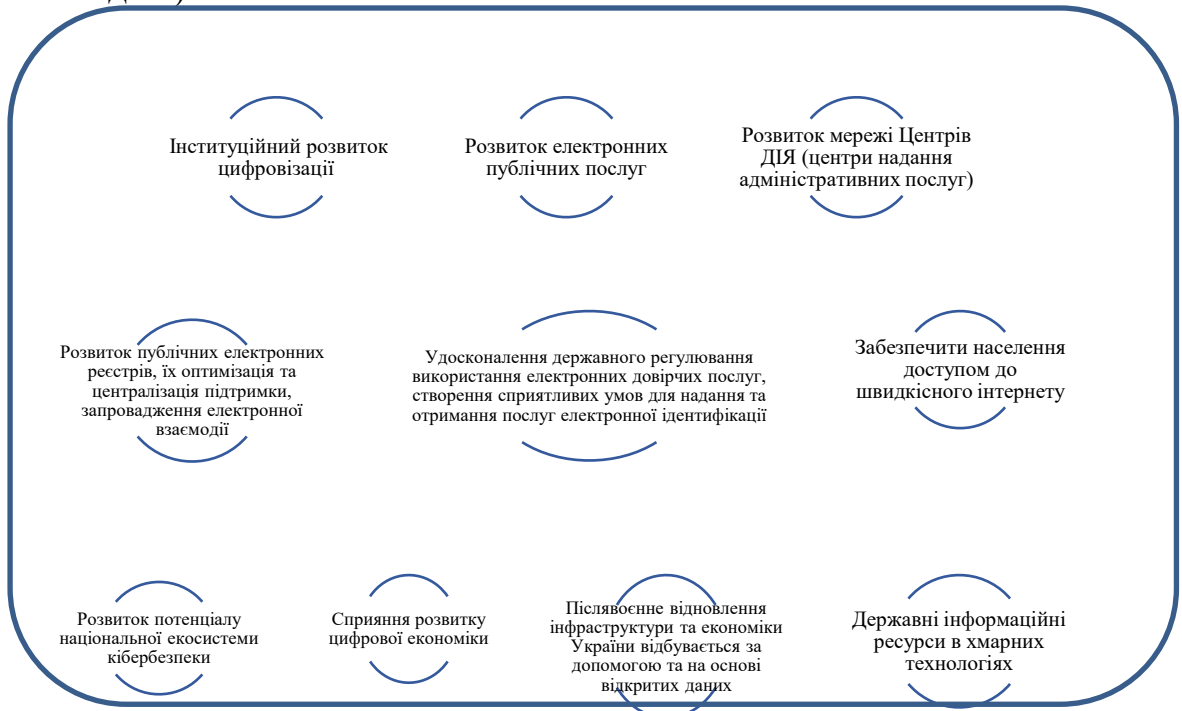

Рис. 1. Основні проекти програми «Digital for freedom»

Джерело: складено авторами на основі [11].

«Розвиток мережі ЦНАП» передбачає відновлення та розбудову мережі центрів надання адміністративних послуг, які в документі називають центрами «Дія». У планах також оновлення ПЗ, система моніторингу оцінки якості, окрема вебплатформа.

«Державні інформаційні ресурси у хмарних технологіях» передбачає розробку стратегії розвитку хмарної інфраструктури і до 2025 року перенести у хмару 30 % державних інформаційних ресурсів. У проектах цього напрямку передбачені питання кібербезпеки. Найдорожчими проектами цього напрямку передбачено створення до 2025 року мережі з мінімум семи центрів управління кібербезпекою. Вони відповідатимуть за моніторинг і реагування

кіберзагроз у галузях енергетики, транспорту, медіа тощо. Фінансувати пропонують виключно на гроші західних партнерів.

«Розвиток публічних електронних реєстрів» передбачає впорядкування даних у державних електронних реєстрах, створення Реєстру публічних електронних реєстрів.

На інших напрямки припадає 1,3 млрд грн – 2 % від загального бюджету на діджиталізацію. Серед іншого їх хочуть витратити на запровадження штучного інтелекту для надання публічних послуг чи створення електронного архіву.

Рис. 2. Найдорожчі проєкти цифрової відбудови України на 2022–2025 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано за даними [11].

У рамках цієї програми Amazon обіцяв організувати хмарний хостинг для українських держреєстрів у рамках інвестицій на суму понад \$100 млн, а криптовалютна біржа Binance готується стати партнером Мінцифри у сфері IT-освіти, Web3 та фінансів.

Здобутками України є те, що у дослідженні ООН за 2020 рік у рамках електронного урядування Україна увійшла до країн із найвищим індексом електронної участі в 2020 році (United Nations E-government survey, 2020, p. 120). Прикладом цих змін можна вважати розроблений Міністерством фінансів України сайт Open Budget, у якому можна побачити державний та місцеві бюджети України, починаючи з 2018 року.

Проблеми, які виникають перед Україною, викликані нерівномірним покриттям Інтернетом та великою кількістю осіб без ідентифікації (id-карти), а також численністю державних органів, послуги та діяльність яких повинні оцифруватися. Ще однією проблемою електронних держав, а також України, є низька грамотність населення у сфері цифрових навичок. Міністерство цифрової трансформації на порталі «Дія. Цифрова освіта» створило освітні серіали з представниками медіа, які можуть допомогти покращити цифрові навички серед громадян. Але все це – лише окремі кроки, які мають сформувати цілісну модель управління на засадах новітніх технологічних здобутків.

Висновки. Процеси цифрової трансформації являють собою рушійні сили, які стимулюють зміни не лише в бізнес – середовищі, але і в суспільстві цілому. Основою цих процесів є інформатизація та впровадження нових цифрових технологій, таких як аналіз великих даних, Інтернет – речей, хмарні технології, 3D-друк тощо. Діджиталізація економіки – перманентний процес, що стосується не лише розвитку різноманітних ІТ-секторів з метою стимулювання створення інноваційних технологій для співпраці та розвитку на усіх рівнях і сферах суспільного життя, але і трансформації ринку праці. При цьому необхідною є спільна участь у цифрових процесах державного сектору економіки, приватної сфери і громадянського суспільства.

Можна констатувати, що цифрова трансформація – це ключовий технологічний тренд у світовій економіці, до якого активно долучаються усі країни. Про це свідчить наявність у країнах державних програм та проєктів, спрямованих на підтримку масштабної імплементації та ефективного використання цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства, насамперед в економічній.

У нашій державі хоч і існує ряд діючих стратегій, концепцій, програм, але поняття діджиталізації, автоматизації та цифрової трансформації часто ототожнюються у наукових доробках, публічних виступах, новинах та у самому законодавстві України. Ця проблема пов'язана з походженням цих слів

з англійської мови та самою новизною цих понять і процесів для українських реалій.

В умовах пандемії Україна показує високі показники в оцифруванні державних послуг. Результатами є електронна трансформація публічної політики, проте є певні проблеми, які заважають робити це швидше.

Більшість держав із високими досягненнями в цій сфері є меншими за територією та кількістю населення, ніж Україна. Тому Україні потрібно більше часу для того, щоб ідентифікувати громадян та створити по всій території держави рівний доступ до Інтернету. Окремим завданням є покращення цифрових навичок серед населення. Варто зазначити, що стартувала Національна компанія з цифрової грамотності, однак поінформованість щодо цих процесів низька.

Імідж України як електронної держави потребує значних зусиль, отже, висвітлення позитивних змін тільки у соціальних мережах не є досить ефективним, потрібна комплексна робота не тільки Міністерства цифрової трансформації України, але й інших органів влади, громадськості та ЗМІ.

В Україні прискоренню повномасштабної цифровізації має сприяти реалізація програми «Digital for freedom», яка сформована робочою групою «Діджиталізація», Національної ради з відновлення України від наслідків війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. URL: <http://surl.li/enlef> (дата звернення: 20.11.2022).

2. Україна 2030 Е – країна з розвинутою цифровою економікою. *Фіцук та ін. «Цифрова адженда України». Ukrainian Institute for the Future. 2020.* URL: <http://surl.li/pmwwq> (дата звернення: 20.11.2022).

3. Овсієнко О. В. Цифрова інфраструктура підтримки малого бізнесу в Україні. *Ефективна економіка.* 2021. № 2. URL:

<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8648> (дата звернення: 20.11.2022).

DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.84

4. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ: Заповіт, 2020. 274 с.

5. Стратегія розвитку «Індустрія 4.0». Асоціація підприємств промислової автоматизації України. 2019. Грудень. 78 с. URL: <https://appaui.org.ua/en/category/pubs> (дата звернення 20.11.2022).

6. International Digital Economy and Society Index. 2020. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/i-desi-2020-how-digital-europe-compared-other-major-world-economies> (дата звернення: 21.11.2022).

7. Цифрова адженда України – 2020 (Цифровий порядок денний – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти – цифровізації України до 2020 р. 2016. 90 с. URL: <http://surl.li/hahu> (дата звернення: 20.11.2022).

8. Riverbed Technology: 95 % компаній не готові до цифрової трансформації. URL: <http://surl.li/dstsc> (дата звернення: 20.11.2022).

9. Цифровий план Маршалла для України. URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/цифровий-план-маршалла-для-україни/47730570> (дата звернення: 20.11.2022).

10. Бочарова Ю. Г. Діджиталізація та цифрові трансформації в ЄС. *Економіка і організація управління*. 2021. № 2 (42). С. 6–19.

11. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> (дата звернення: 20.11.2022).

12. Чеснокова Н. В. Стан та проблеми розвитку цифрової економіки та суспільства в ЄС та Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 1. С. 209–213.

13. Батракова Т. І., Кузнецова А. В. Особливості цифрової економіки в Україні та у світі. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. № 2. С. 84–89.

14. Цифровізація економіки як фактор економічного зростання: колективна монографія / за заг. ред. О. Л. Гальцової. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 260 с.

15. Туль С. І., Шкурупій О. В., Діджиталізація світового ринку праці: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2020. 302 с.

REFERENCES

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. URL: <http://surl.li/enlef> (accessed: 20.11.2022) (in English).

2. Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu. Fishchuk ta in. «Tsyfrova adzhenda Ukrainy». *Ukrainian Institute for the Future*. 2020. URL: <http://surl.li/pmwq> (accessed: 20.11.2022) (in Ukrainian).

3. Ovsiienko O. V. (2021). Tsyfrova infrastruktura pidtrymky maloho biznesu v Ukraini [Digital infrastructure of small business support in Ukraine]. *Efektivna ekonomika. (electronic journal)*, vol. 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8648> (accessed: 20.11.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.84 (in Ukrainian).

4. Pyshchulina O. (2020). Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty. [Digital economy: trends, risks and social determinants]. Kyiv: Zapovit (in Ukrainian).

5. Stratehiia rozvytku «Industriia 4.0». Asotsiatsiia pidpriemstv promyslovoi avtomatyzatsii Ukrainy. (2019) [«Industry 4.0» development strategy. Association of Industrial Automation Enterprises of Ukraine]. URL: <https://appau.org.ua/en/category/pubs> (accessed: 20.11.2022) (in Ukrainian).

6. International Digital Economy and Society Index. 2020. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/i-desi-2020-how-digital-europe-compared-other-major-world-economies> (accessed: 20.11.2022) (in English).

7. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 (Tsyfrovyi poriadok dennyi – 2020). Kontseptualni zasady (versiiia 1.0). Pershocherhovi sfery, initsiatyvy, proekty – tsyfrovizatsii Ukrainy do 2020 r. Digital agenda of Ukraine – 2020 (Digital agenda –

2020). Conceptual foundations (version 1.0). [Priority areas, initiatives, projects – digitization of Ukraine by 2020]. URL: <http://surl.li/hahu> (accessed: 20.11.2022) (in Ukrainian).

8. Riverbed Technology: 95 % kompanii ne hotovi do tsyfrovoyi transformatsii. URL: <http://surl.li/dstsc> (accessed: 20.11.2022) (in Russian).

9. Tsyfrovyyi plan Marshalla dlia Ukrainy. URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/цифровий-план-маршалла-для-україни/47730570> (accessed: 20.11.2022) (in Ukrainian).

10. Bocharova Yu. H. (2021). Didzhytalizatsiia ta tsyfrovi transformatsii v YeS. [Digitization and digital transformations in the EU]. *Economics and management organization*, vol. 2 (42), pp. 6–19.

11. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny [The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf> (accessed: 20.11.2022) (in Ukrainian).

12. Chesnokova N. V. (2019). Stan ta problemy rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspilstva v YeS ta Ukraini. [The state and problems of the development of the digital economy and society in the EU and Ukraine]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, vol. 1, pp. 209–213 (in Ukrainian).

13. Batrakova T. I., Kuznetsova A. V. (2018). Osoblyvosti tsyfrovoyi ekonomiky v Ukraini ta u sviti. [Features of the digital economy in Ukraine and in the world]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University. Series: Economic Sciences*, vol. 2, no. 71, pp. 84–89 (in Ukrainian).

14. Haltsova O. L. (2021). Tsyfrovizatsiia ekonomiky yak faktor ekonomichnoho zrostannia [Digitization of the economy as a factor of economic growth]. Kherson: Publishing house Helvetica (in Ukrainian).

15. Tul S. I., Shkurupii O. V. (2020). Didzhytalizatsiia svitovoho rynku pratsi [Digitization of the global labor market]. Poltava: PUET (in Ukrainian).

УДК 336.009.6
JEL B26; E44; G23
DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.138-154

І. В. Яценко,
аспірант,
Державний податковий університет
e-mail: yatsenkoivan94@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0897-104X

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ

Розвиток вітчизняного ринку інвестиційних фінансових послуг залежить від економічної кон'юнктури та політичної ситуації в країні. Метою дослідження є виявлення провідних трендів розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг України в умовах фінансової дестабілізації. Основними методами дослідження є історичний, статистичний аналіз та графічний. Проаналізовано кількість посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг, диверсифікацію різновидів посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг, частку окремих різновидів посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг у загальному обсязі таких інституцій. Висвітлено динаміку вартості активів посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг, структуру активів, дохідність напрямів інвестування. Виокремлено та охарактеризовано 4 кризові періоди: світова фінансово-економічна криза 2008–2010 рр., політична нестабільність 2014 р., коронакриза 2020–2021 рр., російське вторгнення 2022 р. З'ясовано, що кризові періоди характеризувались спадами вартості активів посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг, зниженням обсягів інвестиційного портфеля банків та дохідності інвестиційних фінансових інструментів. Виявлено, що значна питома вага ОВДП в інвестиційному портфелі фінансових посередників негативно впливає на розвиток ринку інвестиційних фінансових послуг. Обґрунтовано, що попри негативний вплив російського

вторгнення, Україна стала більш впізнаваною в світі, що дозволить повернути більше іноземних інвесторів після перемоги.

Ключові слова: ринок інвестиційних фінансових послуг, інститути спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні банки, компанії з управління активами.

І. В. Яценко,
postgraduate,
State Tax University
e-mail: yatsenkoivan94@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0897-104X

DEVELOPMENT TRENDS OF THE INVESTMENT FINANCIAL SERVICES MARKET OF UKRAINE IN CONDITIONS OF SYSTEMIC DESTABILIZATION

The development of the domestic market of investment financial services depends on the economic situation and the political situation in the country. The purpose of the research is to identify the leading trends in the development of the market of investment financial services of Ukraine in the conditions of financial destabilization. The main research methods are historical, statistical and graphic analysis. The number of intermediaries in the market of investment financial services, the diversification of types of intermediaries in the market of investment financial services, the share of individual types of intermediaries in the market of investment financial services in the total volume of such institutions were analyzed. The dynamics of the value of intermediaries' assets on the market of investment financial services, the structure of assets, and the profitability of investment areas are highlighted. 4 crisis periods are singled out and characterized: the global financial and economic crisis of 2008–2010, political instability of 2014, the corona crisis of 2020–2021, the Russian invasion of 2022. It was found that the crisis periods were characterized by declines in the value of intermediaries' assets on the market investment financial services, a decrease in the volume of the investment

portfolio of banks and the profitability of investment financial instruments. It was found that the significant specific weight of OVDP in the investment portfolio of financial intermediaries negatively affects the development of the investment financial services market. It is substantiated that despite the negative impact of the Russian invasion, Ukraine has become more recognizable in the world, which will attract more foreign investors after the victory.

Key words: *market of investment financial services, joint investment institutions, non-state pension funds, insurance companies, investment banks, asset management companies.*

Постановка проблеми. Ринок інвестиційних фінансових послуг відіграє важливу роль в економічному розвитку країни, виступає з'єднувальною ланкою в перерозподілі інвестиційних ресурсів. Поряд з цим саме цей сегмент фінансового ринку є найбільш чутливим до будь-яких проявів економічної дестабілізації. Так, після світової кризи 2008 року іншим досить кардинальним етапом економічної дестабілізації стали 2014–2019 роки.

Так, упродовж цього періоду фондовий ринок функціонував в умовах низького рівня державного контролю як за макроекономічними показниками розвитку економіки, так і за діяльністю фінансових інститутів і нефінансових компаній. Виникали складнощі зі значними обсягами інвестиційних вкладень у кримські активи, зокрема в облігації Верховної Ради Автономної Республіки Крим, та через значну залежність від цих вкладень окремих фондів, зокрема недержавних пенсійних фондів. 2019 року розпочалася світова пандемія Covid-19, яка стала суттєвим викликом для економіки світу, зумовивши зупинку економік переважної більшості країн світу. При цьому український ринок інвестиційних фінансових послуг весь цей час перебував на початковому етапі свого розвитку, а циклічна економічна дестабілізація, яка наразі досягнула свого максимуму з часів Другої світової війни, природньо стримує його еволюцію.

Системна дестабілізація ринку інвестиційних фінансових послуг обумовлює необхідність поглибленого дослідження змін тенденцій функціонування цього ринку в сучасних умовах та пошуку заходів державного регулювання, спрямованих на пом'якшення негативних впливів.

Мета дослідження полягає у виявленні провідних трендів розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг України в умовах фінансової дестабілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню тенденцій функціонування вітчизняного ринку фінансових послуг присвячено праці широкого кола дослідників. Серед них варто виокремити праці таких вчених-економістів, як Ю. М. Коваленко (2020), Т. Письменна (2019), С. К. Реверчук (2019), які вивчають проблематику формування широкого спектру відносин (обмінно-розподільчих, грошових, управлінських, товарних, правових, організаційних та ін.) на ринку фінансових послуг. Інші автори, такі як О. Лаврик (2020), З. А. Мацук (2018) та С. В. Черкасова (2019), у своїх дослідженнях привертають увагу наукової спільноти до змін в інституціональній структурі ринку фінансових послуг. Тоді як науковці М. І. Іоргачова (2019), К.Ф. Ковальчук (2018), О. М. Колодізев (2020) з різних позицій обговорюють проблемні аспекти руху фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання через інститути фінансово-кредитного механізму економічної системи. Незважаючи на вагомий науковий доробок щодо прагматики функціонування ринку фінансових послуг в цілому, тенденції розвитку саме ринку інвестиційних фінансових послуг в умовах системної дестабілізації лишаються недостатньо висвітленими у економічній літературі. Викладене обумовлює необхідність виконання досліджень у цьому напрямі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у дослідженні використано сукупність наукових методів, серед яких історичний метод – при виділенні кризових періодів розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг України, метод статистичного аналізу та графічний метод – під час

ідентифікації провідних трендів розвитку цього ринку в умовах фінансової дестабілізації.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що інституціональне середовище відіграє ключову роль у функціонуванні та розвитку національної економіки та його трансформаційні зміни безпосередньо впливають на діяльність учасників інвестиційного процесу на ринку фінансових послуг. На нашу думку, під інституційним середовищем ринку інвестиційних фінансових послуг необхідно розуміти сукупність формальних (правила, норми, закони) та неформальних (уявлення, традиції, звички) інститутів, що регулюють діяльність учасників інвестиційного процесу на ринку фінансових послуг, а також сукупність суб'єктів (інституцій) як інституціолізованих організацій (органи управління та контролю, органи саморегулювання).

Ринок інвестиційних фінансових послуг є складовою фінансового ринку, відповідно формальні інститути являють собою правила, норми, інструкції юридичного й економічного характеру, що характеризують функціональність та перетворення у фінансовому секторі.

При цьому для повноцінного розкриття сутності інституційного середовища ринку інвестиційних фінансових послуг важливо наголосити, що досліджуваний ринок утворюється в межах перетину сегментів інвестиційного ринку та ринку фінансових послуг. Одночасно це сегмент ринку фінансових послуг, в якому фінансові послуги опосередковуються рухом інвестиційних ресурсів й реалізуються із застосуванням інвестиційних інструментів, а також це сегмент інвестиційного ринку, в якому трансформація інвестиційних ресурсів в інвестиційний капітал здійснюється із використанням фінансових послуг (послуг фінансових посередників).

На наше переконання, розкриття змісту інституційного середовища ринку інвестиційних фінансових послуг доречно здійснювати за функціональним підходом, виокремлюючи такі функції:

1) регулююча – забезпечення передумов до стабільного та безперервного функціонування шляхом формування нормативно-правової бази для регламентування діяльності учасників інвестиційного процесу, зокрема шляхом встановлення вимог і обмежень щодо їх діяльності;

2) контролююча – проведення перевірок діяльності oferentів інвестиційних фінансових послуг на предмет якості дотримання ними вимог чинного законодавства та задля попередження накопичення надмірних ризиків та формування загроз фінансовій нестабільності;

3) регламентуюча – розробка фундаментальних вимог до організації системи управління ризиками діяльності oferentів інвестиційних фінансових послуг;

4) інформаційна – надання домогосподарствам і корпораціям нефінансового сектору доступу до інформації щодо особливостей діяльності учасників ринку інвестиційних фінансових послуг;

5) захисна – сприяння забезпеченню фінансової безпеки як oferentів, так і споживачів інвестиційних фінансових послуг;

6) стимулююча – стимулювання ефективної взаємодії учасників інвестиційного процесу з іншими секторами економіки.

Ці функції, на думку Ю. М. Коваленко (2011), безпосередньо пов'язані з інституційним забезпеченням функціонування ринку інвестиційних фінансових послуг – сукупністю державних і недержавних інституцій, які забезпечують наявність правових, організаційних і економічних умов, необхідних для провадження і розвитку інвестиційного процесу.

Переконані у тому, що трансформація інституційного середовища ринку інвестиційних фінансових послуг безпосередньо впливає на діяльність учасників ринку та визначає процес формування, становлення та розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг. Узагальнення наукових підходів до етапізації становлення та розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг в Україні подано у табл. 1.

Зазначимо, що впродовж 2014–2019 років в Україні відбувалося щорічне скорочення всіх показників фондового ринку в середньому на 10–20 %. Кількість організаторів біржових торгів скоротилася з 10 до 4. Зі свого боку НКЦПФР ініціював припинення торгівлі 273 емітентів та анулювання 136 ліцензій на роботу на фондовому ринку. Відтак за 2014–2020 рр. кількість випусків акцій скоротилася з 156 до 71, а їх обсяг – з 145,2 до 33 млрд грн. Упродовж 2017–2019 рр. спостерігався масований випуск ОВДП і наприкінці 2019 становив 98 % від усіх операцій фондового ринку (Босак, 2021).

Вагомий вплив на трансформацію інституційного середовища учасників інвестиційного процесу на ринку фінансових послуг у 2014–2019 рр. мав перерозподіл фінансових посередників ринку між ключовими установами-регуляторами (так званий Закон про спліт). Як результат, нагляд та регулювання за діяльністю недержавних пенсійних фондів перейшов до НКЦПФР, а страхових компаній – Національного банку України.

Варто зазначити, що основні проблеми протягом 2014–2019 рр. були пов'язані з погіршенням економічної та політичної ситуації в країні, значним підвищенням ставок за борговими інструментами вітчизняних емітентів, зменшенням кількості та привабливості корпоративних цінних паперів на фондовому ринках, визнанням неплатоспроможними значної кількості банківських установ, зміною установ державного контролю за діяльністю інвестиційних компаній, недержавних пенсійних фондів тощо.

Таблиця 1

Наукові позиції щодо етапізації становлення та розвитку ринку інвестиційних фінансових послуг в Україні

Автори	Етапи	Основна характеристика
Коваленко Ю. М., Коваленко І. І.	I. Формування ринкових механізмів торгівлі цінними паперами (1988–1995 рр.).	Початок приватизації державних підприємств, залучення до приватизації інвестиційних фондів і компаній, довірчих товариств, банків; 1993 р. прийнято Концепцію соціального забезпечення населення України, де передбачалося введення добровільного особистого страхування через пенсійні фонди. 1994 р. Указ Президента України, що затвердив Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії
	II. Ринковозорієнтована взаємодія учасників ринку ЦП (1996–1999 рр.).	Зростає кількість інвестиційних фондів та компаній, проте їх показники діяльності погіршуються, набуття досвіду у сфері ведення фінансової та страхової діяльності; зростання активів фінансових установ і власності у фінансових пірамідах
	III. Формування інноваційно активної взаємодії учасників ринку цінних паперів (2000 р. – перша половина 2008 р.).	Прийняття законів України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001, «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006, «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15.03.2001, «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003; створення 2002 р. Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг; визнанням України країною з ринковою економікою та виключення з чорного списку FATF
	IV. Гарантування фінансової безпеки (друга половина 2008 р. дотепер).	Прийняття Закону України від 05.07.12 «Про інститути спільного інвестування»; дефіцит привабливого інвестиційного інструментарію; недостатні податкові стимули для розвитку спільного інвестування; призупинення пенсійної реформи у частині запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи та персоналізованого обліку її учасників
Мороз В. В.	1991– 2001 рр.	Вперше створювались ІСІ в формі інвестиційних фондів та інвестиційних компаній; регулювання ринку було процесом похідним від приватизації; державний контроль за діяльністю фондів здійснювали Міністерство фінансів України, ДКЦПФР, Фонд державного майна
	2001– 2008 рр.	Прийняття Закону України «Про інститути спільного інвестування»; зосередження функцій регулювання в ДКЦПФР за активної участі саморегулятивних організацій
	2008 р. – дотепер	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 18.12.2008, ДКЦПФР разом з Українською асоціацією інвестиційного бізнесу підвищують ефективність функціонування суб'єктів спільного інвестування
Бондаренко Є. П., Дмитренко Д. М.	I етап (1991–1994 рр.)	Ринок регулювання Міністерством фінансів України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національним банком України, серед яких головним регулятором виступало Міністерство фінансів
	II етап (1995–1998 рр.)	Створено Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, прийнято Концепцію функціонування та розвитку ринку цінних паперів, комплекс перших ринкових законів, у яких визначено принципи та шляхи розвитку вітчизняного фондового ринку

	III етап (1999 р. і до сьогодні)	Прийнято ряд нормативних і законодавчих актів з регулювання діяльності цінних паперів та похідних цінних паперів, головним розробником яких є ДКЦПФР
Бражник Л. В., Дорошенко О. О.	1991–2000	Розвиток ІСІ розпочинається з 1994 р., зі створенням інвестиційних компаній та фондів за Указом Президента «Про інвестиційні фонди і компанії». Першочерговим завданням цих установ було обслуговування процесу масової приватизації, адже вони могли залучати у населення тільки приватизаційні папери
	2001–2008	Ухвалено Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 15 березня 2001 р. № 2299. Створена можливість формування та поширення системи професійних інституціональних інвесторів. На ринку ЦП розпочалась діяльність КУА, які здійснювали управління фінансовими активами ІСІ. Було введено поняття «венчурний фонд» України
	кінець 2008–2013	Внесено зміни до Закону «Про інститути спільного інвестування» у зв'язку з введенням в дію Закону України «Про акціонерні товариства», оскільки саме цим документом продовжували регулюватись особливості діяльності корпоративних інвестиційних фондів, тому виникли практичні проблеми, які були пов'язані перш за все з їх діяльністю. У кінці 2008 р. ВРУ внесла зміни до Закону № 2299, а також зміни до законодавчих документів щодо професійних торговців фондового ринку
	2014–2016	Прийнято Закон України «Про інститути спільного інвестування» № 5080-VI, що визначав правові та організаційні основи особливостей управління активами суб'єктів спільного інвестування, обґрунтовував вимоги до структури та збереження активів, засади створення, введення та ліквідації таких суб'єктів, процесу емісії ІСІ, а також механізм розкриття інформації
	2017– до сьогодні	НКЦПФР ухвалено зміни у напрямі регулювання функціонування ІСІ. Зокрема, щодо контролю взаємовідносин між зберігачем, аудитором, оцінювачем майна, з якими укладаються договори на обслуговування ІСІ та процедури реєстрації випуску цінних паперів ІСІ

Джерело: сформовано автором на основі праць Ю. М. Коваленко (2020), В. В. Мороз (2011), Є. П. Бондаренко (2010), Л. В. Бражник (2020).

Наголосимо, що до суб'єктів ринку інвестиційних фінансових послуг відносимо: посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг; індивідуальних та колективних інвесторів; реципієнтів інвестицій; суб'єктів допоміжної інфраструктури; органи нагляду. При цьому посередниками ринку інвестиційних фінансових послуг в Україні є: інститути спільного інвестування (ІСІ) (зокрема, венчурні фонди), компанії з управління активами (КУА), недержавні пенсійні фонди (НПФ) та страхові компанії (СК) з активами в управлінні КУА, банки, які здійснюють інвестиційні операції, а також фінансові інститути розвитку. Останні наразі не здійснюють свою діяльність в Україні.

Зауважимо, що за досліджуваний період значно змінилась структура інвесторів ІСІ. Якщо 2008 року основними інвесторами ІСІ були юридичні особи резиденти – 86,7 %, то станом на 01.10.2021 – фізичні особи-резиденти – 98,87 %, зокрема відкритих ІСІ – 98,43 %, інтервальних – 99,99 %, закритих – 91,02 %, венчурних – 35,46 %. Це свідчить про більш активне залучення домогосподарств до функціонування посередників на ринку інвестиційних фінансових послуг. Зауважимо, що 56,36 % інвесторів венчурних ІСІ становили юридичні особи-резиденти.

У структурі учасників НПФ переважає частка чоловіків (30,7 %) та жінок (22,9 %) віком від 25 до 50 років включно, частка яких припадає 45,8 та 28,2 % пенсійних внесків, відповідно.

Основні зміни структури активів невенчурних ІСІ упродовж 01.10.2008 – 01.10.2021 полягають у збільшенні частки облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) і зменшенні частки акцій, банківських депозитів у структурі їх портфелів. Зокрема: у відкритих ІСІ частка ОВДП зросла на 31,56 %, у закритих ІСІ – 8,78 %, в інтервальних – 59,25 %; частка акцій скоротилась – на 2,73 %, 41,83 %, 7,69 %, відповідно. Варто додати, що 85,84 % венчурних ІСІ становили інші активи, частка яких за останні 10 років збільшилась на 26,82 %, за рахунок скорочення портфеля акцій. Цьому сприяли переважно нижчі ставки за банківськими депозитами і зниження фондового ринку. Суттєвих

змін зазнала також структура активів ІСІ за галузями інвестування. За досліджуваний період найбільше зменшилася частка промисловості, споживчих товарів та фінансів.

Таблиця 2

**Зведений портфель цінних паперів та деривативів ІСІ станом на
01.10.2011, 01.10.2021**

Тип ЦП	01.10.2011		01.10.2021			Зміна за 10 років
	Сукупна вартість, млн грн	Частка, %	Сукупна вартість, млн грн	Частка, %	млн грн	%
Корпоративні облігації	9806,7	21,9	14972,6	38,1	14972,6	52,7
Акції	18217,3	40,6	8602,2	21,9	8602,2	-52,8
Векселі	16030,7	35,8	5792,2	14,8	5792,2	-63,9
Облігації державні (ОВДП)	311,2	0,7	2909,0	7,4	2909,0	834,8
Облігації місцевих позик	35,4	0,1	363,2	0,9	363,2	927,3
Інші ЦП та деривативи	434,1	1,0	6629,4	16,9	6629,4	1427,1
Разом	44835,5	100	39268,5	100,0	39268,5	-12,4

Джерело: сформовано за даними УАІБ (2022).

Найбільшу частку в портфелі цінних паперів та деривативів ІСІ станом на 01.10.2021 займали корпоративні облігації – 38,1 % (або 14 972,6 млн грн), акції – 21,9 % (або 8 602,2 млн грн), векселі – 14,8 % (або 5 792,2 млн грн), облігації державні – 7,4 % (або 2 909 млн грн) (табл. 2). За останніх 10 років скоротився обсяг зведеного портфеля цінних паперів і деривативів ІСІ на 12,4 %, за рахунок скорочення частки акцій на 52,8 %, векселів – на 63,9 % та збільшення частки корпоративних облігацій на 52,7 %, ОВДП – на 834,8 %, облігацій місцевих позик – на 927,3 %.

Щодо 2022 року, то повномасштабне вторгнення росії на територію України – це безпрецедентний виклик для будь-якого сегменту економіки, а особливо такого чутливого, як ринок інвестиційних фінансових послуг. Як відомо, 24 лютого НКЦПФР запровадила обмеження на здійснення операцій на ринках капіталу, переслідуючи мету запобігти панічним та спекулятивним

діям, не допустити дефолти за низкою цінних паперів, а також задля забезпечення безпеки даних про права власності. Водночас за період дії воєнного стану регулятор дозволив доступ на ринки 20 випусків державних облігацій для залучення коштів у бюджет та підтримки нашої економіки.

На наше переконання, ознакою раціональності та своєчасності зазначених обмежувальних заходів став факт скасування на початку серпня більшості тимчасових обмежень. Реакцію ринку на введення та зняття обмежувальних заходів подано на рис. 1.

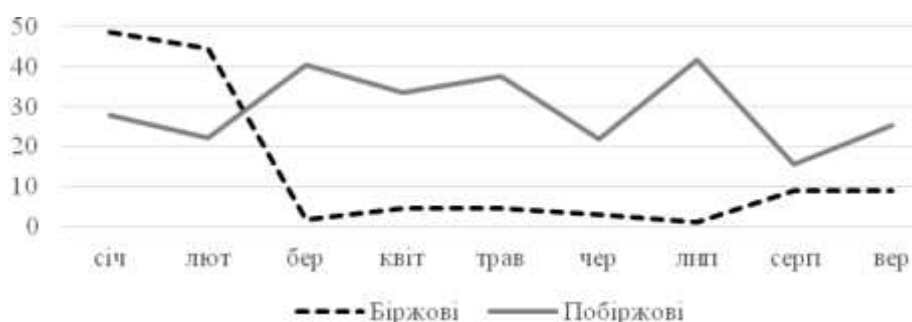

Рис. 1. Обсяги торгів цінними паперами 2022 року, млрд грн

Джерело: НКЦПФР.

Поряд з цим варто наголосити, що хоча наразі повернення до довоєнного стану функціонування ринку інвестиційних фінансових послуг можна сприймати як поновлення його діяльності, водночас йдеться про «зародковий стан» цього сегмента вітчизняної економіки.

Так, після відміни обмежень не відбулася масова торгівля цінними паперами вітчизняних компаній, корпоративними та муніципальними облігаціями. Особливо це стосується спроб нових гравців залучити фінансування через розміщення своїх акцій, що взагалі наразі не спостерігається. Як і раніше, лєвова частка операцій на фондовому ринку пов'язана з купівлею-продажем облігацій внутрішньої державної позики України (зокрема, й військових). Проте якщо раніше продавати цінні папери могло лише Міністерство фінансів – на спеціальних аукціонах, — то тепер працює ще й вторинний ринок ОВДП, коли ті, хто свого часу купував їх у

держави, пропонують облігації іншим. Хтось розраховує більш вигідно розмістити свої гроші – приміром, придбавши валюту, а для багатьох бізнесів продаж ОВДП є єдиним шансом отримати «тут і зараз» хоча б якісь обігові кошти для забезпечення поточних потреб бізнесу, не чекаючи на настання передбаченого умовами первинного розміщення цінних паперів терміну розрахунків держави із кредиторами.

Висновки. Те, наскільки ефективно реалізується роль ринку інвестиційних фінансових послуг у конкретній країні, залежить від багатьох чинників, серед яких макроекономічна та політична ситуація, специфіка правового забезпечення, ситуація на міжнародних ринках капіталу тощо. Формування прийнятних умов для ефективного функціонування ринку інвестиційних фінансових послуг сприятиме фінансовій стабілізації та прискоренню економічного розвитку країни.

Переконані у тому, що найближчим часом матиме місце ще більш суттєве скорочення ринку інвестиційних фінансових послуг. Водночас позитивно оцінюємо зняття обмежень, не чекаючи, на відміну воєнного стану, оскільки ринки капіталу, навіть якщо наразі більшою мірою йдеться про державні облігації, є одним з найдієвіших інструментів відновлення ділової активності. Подальші наукові дослідження будуть присвячені розвитку економічних механізмів сприяння ринку інвестиційних фінансових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Є. П., Дмитренко Д. М. Механізм державного регулювання ринку фінансових послуг. *Вісник Української академії банківської справи*. 2010. № 2 (29). С. 38–42.
2. Босак А. О., Дойнік Ю. В. Фондовий ринок України: перспективи розвитку і світовий досвід державного регулювання. *SMEU*. 2021. Випуск 3, номер 2. С. 290–303.

3. Бражник Л. В., Дорошенко О. О. Діяльність інститутів спільного інвестування в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 42. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/42-2020>
4. Іоргачова М. І., Ковальова О. М. Інвестиційно-інноваційна модель фінансового ринку України в умовах трансформації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 10. С. 22–26.
5. Квартальні та річні огляди ринку / офіційний сайт Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart> (дата звернення: 01.11.2022).
6. Коваленко Ю., Коваль І., Близненко Є. Вплив моделі сектору фінансових корпорацій і ринку цінних паперів на інвестиційні процеси в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 2(22). С. 117–130. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/219416/219173>
7. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 1(23). С. 92–97.
8. Коваленко Ю. М., Коваленко І. І. Еволюційні тренди в системі інвестиційних і пенсійних фондів України. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 4. С. 53–62.
9. Ковальчук К. Ф., Архирейська Н. В., Валенюк Н. В. Ринок фінансових послуг: навч. посібник. Дніпро: НМетАУ, 2018. 135 с.
10. Колодізев О. М., Лозинська О. І. Особливості визначення та структуризації ринку фінансових послуг в умовах діджиталізації економіки. *Банківська справа*. 2020. № 2(152). С. 41–57.
11. Лаврик О. Інноваційна стратегія розвитку міжнародних ринків фінансових послуг. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30, № 3. С. 284–290. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.03.284>.
12. Мацук З. А. Фінансові послуги на ринку цінних паперів України: теорія та практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2018. 367 с.

13. Мороз В. В. Ринок спільного інвестування в Україні: тенденції розвитку та державного регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 6. С. 98–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_6_27

14. Письменна Т. Актуальні проблеми функціонування ринку фінансових послуг в Україні. *Вісник Економіки*. 2019. № 2. С. 57–70.

15. Реверчук С. Теоретико-методологічні та практичні аспекти фінансового бізнесу на ринку послуг в інформаційній економіці. *Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 84–87.

16. Статистика фінансових ринків / офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 01.11.2022).

17. Черкасова С.В., Басюк О.О. Розвиток системи фінансового посередництва в Україні. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2019. № 58. С. 115–121.

REFERENCES

1. Bondarenko, YE. P., Dmytrenko, D. M. (2010). Mekhanizm derzhavnoho rehulyuvannya rynku finansovykh posluh [The mechanism of state regulation of the financial services market]. *Visnyk Ukrayinskoyi akademiyi bankivskoyi spravy*, 2(29), 38–42 (in Ukrainian).

2. Bosak, A. O., Doynik, YU. V. (2021). Fondovyy rynek Ukrayiny: perspektyvy rozvytku i svitovyy dosvid derzhavnoho rehulyuvannya [The stock market of Ukraine: development prospects and world experience of state regulation]. *SMEU*, 3, 2, 290–303 (in Ukrainian).

3. Brazhnyk, L. V., Doroshenko, O. O. (2020). Diyalnist instytutiv spilnoho investuvannya v Ukrayini [Activities of joint investment institutes in Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, 42. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/42-2020> (in Ukrainian).

4. Iorhachova, M. I., Kovalova, O. M. (2019). Investytsiino-innovatsiina model finansovoho rynku Ukrainy v umovakh transformatsii [Investment and innovation model of the financial market of Ukraine in the conditions of transformation]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 10, 22–26 (in Ukrainian).
5. UAIB (2022). Kvartalni ta richni ohliady rynku [Quarterly and annual market reviews]. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart> (in Ukrainian).
6. Kovalenko Yu., Koval I., Blyznenko Ye. (2020). Vplyv modeli sektoru finansovykh korporatsii i rynku tsinnykh paperiv na investytsiini protsesy v Ukraini [Problems and prospects of economics and management]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 2(22), 117–130. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/219416/219173> (in Ukrainian).
7. Kovalenko, YU. M. (2011). Sutnist instytutysynoho seredovyscha finansovoho sektora ekonomiky [The essence of the institutional environment of the financial sector of the economy]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, 1(23), 92–97 (in Ukrainian).
8. Kovalenko, YU. M., Kovalenko, I. I. (2020). Evolyutsiyni trendy v systemi investytsiynykh i pensiynykh fondiv Ukrayiny [Evolutionary trends in the system of investment and pension funds of Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuvannya*, 4, 53–62 (in Ukrainian).
9. Kovalchuk K. F., Arkhireiska N. V., Valeniuk N. V. (2018). Rynok finansovykh posluh [Financial services market]. Dnipro: NMetAU (in Ukrainian).
10. Kolodiziev, O. M., & Lozynska, O. I. (2020). Osoblyvosti vyznachennia ta strukturyzatsii rynku finansovykh posluh v umovakh didzhitalizatsii ekonomiky [Peculiarities of defining and structuring the market of financial services in the conditions of digitalization of the economy]. *Bankivska sprava*, 2(152), 41–57 (in Ukrainian).
11. Lavryk, O. (2020). Innovatsiina stratehiia rozvytku mizhnarodnykh rynkiv finansovykh posluh [Innovative strategy for the development of international

financial services markets]. *Ekonomichnyi analiz*, 30(3), 284–290. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.03.284> (in Ukrainian).

12. Matsuk, Z. A. (2018). *Finansovi posluhy na rynku tsinnykh paperiv Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Financial services on the securities market of Ukraine: theory and practice]. Kyiv: KNEU (in Ukrainian).

13. Moroz, V. V. (2011). Rynok spilnoho investuvannya v Ukrayini: tendentsiyi rozvytku ta derzhavnoho rehulyuvannya [The joint investment market in Ukraine: trends in development and state regulation]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 6, 98–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_6_27 (in Ukrainian).

14. Pysmenna, T. (2019). Aktualni problemy funktsionuvannya rynku finansovykh posluh v Ukraini [Actual problems of functioning of the financial services market in Ukraine]. *Visnyk Ekonomiky*, 2, 57–70 (in Ukrainian).

15. Reverchuk S. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta praktychni aspekty finansovoho biznesu na rynku posluh v informatsiinii ekonomitsi [Theoretical, methodological and practical aspects of financial business in the market of services in the information economy]. *Problemy stanovlennia informatsiinoi ekonomiky v Ukraini: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 84–87 (in Ukrainian).

16. NBU (2022). Statystyka finansovykh rynkiv [Statistics of financial markets]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (in Ukrainian).

17. Cherkasova, S. V., Basiuk, O. O. (2019). Rozvytok systemy finansovoho poserednytstva v Ukraini [Development of the financial intermediation system in Ukraine]. *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky*, 58, 115–121 (in Ukrainian).

УДК 331.5:004.67/005,95(0,96)
JEL C80, L86, M12
DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.155-172

В. О. Ніжегородцев,
канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри
комп'ютерних та інформаційних
технологій і систем,
Державний податковий університет
e-mail: nizhegorodcev@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-9434-0564;
Л. М. Петренко,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
інформатики та системології,
ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана»
e-mail: lpetrenko@kneu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-4794-2566

ЦИФРОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КАДРОВОЇ СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Кадрова безпека є однією зі складових економічної безпеки підприємства разом з іншими, такими як: фінансова, силова, інформаційна, технологічна, правова, екологічна. Об'єктом кадрової безпеки підприємства варто вважати негативні внутрішні ризики підприємства та загрози, пов'язані з діяльністю персоналу, а також зовнішні фактори, що знижують рівень кадрової безпеки. Сьогодні доцільно приділити увагу питанню управління безпекою персоналу як комплексу організаційних та технічних заходів, що знижують загрози безпеці персоналу на підприємствах. Серед існуючих засобів забезпечення безпеки підприємства можна виокремити інформаційні засоби. Корисними для поліпшення засад кадрової складової системи економічної безпеки підприємства, на нашу думку, можуть стати програмні інструменти з підтримки прийняття рішень. Серед програмного забезпечення підтримки прийняття рішень досить популярними є засоби аналізу рішень (Decision Analysis) та методи і програмне забезпечення

«видобування даних» (Data Mining) – способу аналізу інформації у базі даних з метою відшукування аномалій і трендів без з'ясування значеннєвого змісту записів. На сьогодні вже доступні деякі основні державні електронні сервіси через мережу «Інтернет» за допомогою пошуку даних з різноманітних реєстрів, де можна отримати уніфіковані дані кадрової складової системи економічної безпеки підприємства. Запропоновані складові цифрового інструментарію щодо побудови ефективної системи економічної безпеки підприємства дозволять досягти найбільш високого рівня економічної безпеки.

***Ключові слова:** інформаційні технології, економічна безпека, підприємство, персонал.*

V. Nizhehorodtsev,

PhD in Pedagogy,

*Associate Professor of the Department of
Department of computer and information
technologies and systems,*

State Tax University

e-mail: nizhegorodcev@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9434-0564;

L. Petrenko,

PhD in Economics,

*Associate Professor of the Department of
Informatics and systemsology,*

*NNI IITE Kiev National Economic University
named after Vadym Hetman*

e-mail: lpetrenko@kneu.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-4794-2566

DIGITAL TOOL OF SKILLED COMPONENT SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE

Skilled safety is one of constituents of economic security of enterprise, together with other, such as: financial, power, informative, technological, legal, ecological. It follows to consider the negative internal risks of enterprise and threat, related to activity of personnel, and also external factors that reduce skilled strength

security, the object of skilled safety of enterprise. On this time it is expedient to pay attention to the question of management of personnel safety as complex of organizational and technical events that reduce threat to safety of personnel on enterprises. Among the existent backer-ups of safety of enterprise it is possible to distinguish informative facilities. Useful to the improvement of principles of the skilled component system of economic security of enterprise, to our opinion, programmatic instruments can become from support of making decision. Among support of making decision software popular enough are facilities of analysis of decisions (Decision Analysis) and methods and "booty of data" (Data Mining) software – to the method of analysis of information in a database with the aim of searching for of anomalies and trends without finding out of value maintenance of records. For today some basic state e-services are already accessible through a network the Internet, by means of retrieval of data from various registers where it is possible to get compatible data of the skilled component system of economic security of enterprise. The constituents of digital tool offer in relation to the construction of the effective system of economic security of enterprise will allow to attain the most high economic strength security.

Key words: *information technology, economic security, enterprise, personnel.*

Постановка проблеми. Кадрова складова відіграє домінуючу роль у системі безпеки підприємства, оскільки це робота персоналу з первинними кадрами, які потенційно можуть нанести підприємству небезпеку. Система економічної безпеки підприємства в напрямі ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення кадрової служби обумовлені не лише наявністю інформаційним розривом, який перешкоджає одержанню потрібної інформації, а й дефіцитом часу в діяльності роботи підприємства. Проблема покращення роботи зводиться до оцінювання ефективності праці працівників, зміни їх чисельності, витрат часу на удосконалення організації інформаційно-аналітичного забезпечення. Вирішення таких проблем вимагає глибокого і

грунтовного аналізу всього обсягу зібраної інформації про стан процесів та явищ. Пріоритетними напрямками удосконалення організації складової системи економічної безпеки підприємства можуть стати заходи з реалізації інформаційної комп'ютерної системи підтримки кадрових рішень щодо зниження подальших факторів економічної безпеки підприємства, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків підприємства як зовнішніх, так і внутрішніх. На підставі вищесказаного актуальність цієї роботи на сучасному етапі розвитку економіки очевидна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням щодо забезпечення економічної безпеки підприємства присвячені численні роботи авторів: Г. Андрощука, О. Архипова, О. Герасименко, З. Живко, Н. Логінової, І. Чумаріна, І. Бурда, О. Литовченко, Н. Реверчук, С. Кондратьєва, Н. Марени та багато інших.

Теоретичні підходи до управління кадровою безпекою стали об'єктом вивчення вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема: А. Алавердова, О. Ареф'євої, В. Белова, І. Бурди, Е. Гречко, А. Джобави, А. Кібанова, Л. Любавської, Н. Мехеди, І. Мойсеєнко, М. Петрова, Н. Реверчука, І. Чумаріна тощо.

Метою дослідження є висвітлення можливості застосування цифрових продуктів щодо поліпшення засад кадрової складової системи економічної безпеки підприємства.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження були використані системний підхід та методи аналізу питання цифрового інструментарію кадрової складової економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Кадрова складова системи економічної безпеки підприємства побудована на трудових та етичних відносинах інтелектуального потенціалу, які забезпечують стабільну і прибуткову роботу підприємства. Професійно-кваліфікаційний склад і структура персоналу є найважливішими характеристиками міри розвитку персоналу підприємства,

що враховують рівень кваліфікації кожного працівника, який здійснює певний вид професійної діяльності. У разі здійснення якісної перевірки кандидатів, використовуючи цифрові засоби, під час прийому на роботу ймовірність будь-яких зловживань і махінацій знижується. Серед зловживань найчастіше зустрічаються випадки підробки документів, відряджень і представницьких нагород тощо, а так звані «відкати» (один з найпоширеніших способів) популярні у разі несанкціонованих продаж і використання майна підприємства.

Кадрова безпека є однією зі складових економічної безпеки підприємства разом з іншими, такими як: фінансова, силова, інформаційна, техніко-технологічна, правова, екологічна. Тому можемо однозначно стверджувати, що кадрова безпека підприємства є однією з найважливіх складових економічної безпеки, яка має на меті виявлення, нівелювання, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків як зовнішніх, так і внутрішніх.

Кадрова складова системи економічної безпеки підприємства є поняттям складним і багатогранним, тому цій тематиці присвячена значна кількість робіт вітчизняних та зарубіжних науковців.

Аналіз теоретичних походів до визначення сутності та змісту кадрової безпеки засвідчив, що процес забезпечення кадрової безпеки у більшості науковців асоціюється з процесом запобігання крадіжкам, псування майна і різних деструктивних дій із боку персоналу організації. Підходи до визначення поняття кадрової безпеки підприємства наведені в табл. 1.

На основі розгляду теоретичних підходів до сутності і змісту поняття кадрової безпеки можемо визначити її як сукупність умов і чинників, що створюють безпеку життєво важливим інтересам учасників соціально-трудоких відносин, сприяють ефективному та гармонійному розвитку людських ресурсів.

Під час прийому на роботу працівника роботодавець, як правило, зважає на ряд важливих факторів, а саме на:

- відповідність кваліфікації людини посаді, на яку вона претендує (стаж та досвід роботи);
- освіту за фахом (відповідність за дипломом);
- особистісні якості людини тощо (зовнішній вигляд, резюме, тести).

Таблиця 1

Сутність поняття «кадрова безпека підприємства»

Автор	Визначення поняття «кадрова безпека підприємства»
Бурда І. Я. [10]	складова частина економічної безпеки підприємства, пріоритетними завданнями якої є захист від загроз та ризиків для створення умов найбільш ефективного управління персоналом як визначальний ресурс забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства
Реверчук Н. Й [11]	полягає у попередженні та зменшенні небезпеки негативного впливу на економічну безпеку недостатньо кваліфікованих працівників підприємства, неефективного управління персоналом щодо збереження і розвитку інтелектуального потенціалу підприємства
Мехеда Н. та Маренич Н. [12]	кадрову безпеку підприємства можна досліджувати як комбінацію таких складових частин безпеки життєдіяльності, як соціально-мотиваційна, професійна та антиконфліктна
Петров М. [13]	це таке становище організації, як соціальної спільності й індивіда в ній, за якого вплив на них із боку природного, економічного і соціального середовища, а також внутрішнього середовища самої людини не здатен заподіяти будь-якої шкоди. Доцільніше стверджувати про мінімізацію збитку від можливої шкоди, а не про повну його відсутність
Кондратьєва С. В.[14]	комплекс дій, спрямованих на забезпечення процесу взаємодії співробітників для виконання основних кадрових робіт та заходів, що будуть зменшувати негативний вплив чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства.
Литовченко О. Ю. [15]	сукупність управлінських заходів, пов'язаних з ефективним формуванням і використанням кадрового потенціалу підприємства для забезпечення та підтримки економічної стійкості та результативності господарської діяльності підприємства

Серед методів підбору персоналу роботодавці часто застосовують проведення тестів на виявлення професійної орієнтації, тесту IQ, психологічного сприйняття, ерудиції, інтелекту, здібностей і розуміння тощо.

Проведення діагностики економічної безпеки бізнесу вимагає залучення

значного масиву інформаційних даних. Інформація, що використовується, повинна комплексно характеризувати діяльність самого суб'єкта господарювання та його навколишнього середовища, відображаючи стан і тенденції розвитку явищ та процесів, які здатні впливати на рівень його економічної безпеки. Забезпечення безперервності та системності діагностики економічної безпеки бізнесу відбувається за рахунок запровадження моніторингу, під яким розуміється процес систематичного або безперервного збору інформації про параметри суб'єкта господарювання та його зовнішнього середовища для виявлення тенденцій зміни чинників економічної безпеки [6, с. 332].

Кадровою складовою системи економічної безпеки сучасного підприємства є проведення роботи з опрацювання документів переважно у паперовому вигляді, що значно ускладнює оперативне вжиття заходів для вирішення проблемних питань. Водночас потрібно зазначити, що чинні нормативно-правові акти, незважаючи на їх певну декларативність, створюють правові підстави для широкого використання в кадровому управлінні ІКТ-технологій (інформаційно-комунікаційних технологій), електронного документообігу та електронної взаємодії. Проте можливості обробки інформаційних масивів обмежені, адже жоден професійний аналітик не в змозі проаналізувати, настільки величезні потоки інформації.

Розвиток сучасних цифрових ресурсів наразі в Україні відбувається загалом у перспективному напрямі – поступовому впровадженні інноваційних технологій цифрових послуг і сервісів, розрахованих на конвергенцію інформаційних, мультимедійних, комп'ютерних форматів та сервісів.

Ціль кадрової безпеки підприємства – це захист підприємства від існуючих зовнішніх і внутрішніх загроз стосовно персоналу й забезпечення якості персоналу, завдяки чому мають підвищуватись обсяги товарообороту підприємства, його прибутковість і конкурентоспроможність [1].

Економічна безпека підприємства являє собою досить широке поняття,

яке включає в себе матеріальну, фінансову, силову, інформаційну, техніко-технологічну, правову, а також кадрову безпеку, що є одним з основних факторів економічної безпеки підприємства [4, с. 302].

Основними цілями забезпечення кадрової безпеки підприємства є: запобігання ризикам, небезпекам і загрозам; захист інтересів і майна підприємства від протиправних дій; запобігання втрати матеріальних та нематеріальних ресурсів; забезпечення нормального функціонування всіх підрозділів підприємства тощо. Створення системи кадрового забезпечення на підприємстві вимагає вирішення комплексу заходів економічного, правового, інформаційного і правоохоронного характеру з метою захисту економічних інтересів, майна та прав власності підприємства [2].

Доцільно приділити увагу питанню управління безпекою персоналу як комплексу організаційних та технічних заходів, що знижують загрози безпеці персоналу на підприємствах.

Основною загрозою безпеці є витік конфіденційної інформації про клієнтів. Відповідно, головною групою суб'єктів загроз виступають конкуренти не самої організації, а її клієнтів. Для отримання відповідної інформації суб'єкти загрози використовують різноманітні методи вербування та підкупу ділових службовців, у деяких випадках прямі загрози на їх адресу. У разі витоку інформації, що становить комерційну таємницю, комерційна організація несе відчутні втрати немайнового характеру, а саме різке зниження свого іміджу як довіреної особи клієнта, що зі свого боку може призвести до втрати частини клієнтів.

Іншою особливістю в галузі кадрової безпеки є небезпека переманювання конкурентами провідних спеціалістів організації. Крім своїх професійних компетенцій, вони несуть до конкурента конфіденційну інформацію про діяльність свого колишнього роботодавця. Але основною загрозою є висока ймовірність скорочення клієнтської бази, оскільки фахівець організації, що часто йде до конкурента, приводить за собою частину

обслуговуваних ним особисто клієнтів.

Значну загрозу для організацій становлять посадові злочини, скоєні власними співробітниками. Маючи доступ до управління грошовими потоками організації, вони можуть зловживати довірою роботодавця в різних формах. Класифікація загроз кадрової безпеки підприємства наведена в табл. 2.

З метою ефективного використання кадрового потенціалу підприємства та здійснення кадрової безпеки необхідно мати сучасну та потужну службу роботи з персоналом. Вона повинна мати, крім традиційних кадрових працівників, також фахівців з підбору та тестування кандидатів, психологів, соціологів та інших сучасних спеціалістів.

Таблиця 2

Класифікація загроз кадрової безпеки підприємства

Ознака класифікації	Форми прояву загроз
За характером втрат від реалізації загроз	Загрози інформаційної безпеки, пов'язані з діяльністю персоналу та реалізовані у формі розголошення конфіденційної інформації, а також спотворення або знищення будь-яких відомостей та баз даних; погрози майнової безпеки, пов'язані з діяльністю персоналу та реалізовані у формі розкрадання чи умисного пошкодження (знищення) різних елементів майна організації від елементів її основних фондів до готівкових коштів
За економічним характером загрози	Загрози матеріального характеру, що завдають організації прямих фінансових збитків, наприклад викрадені кошти та товарно-матеріальні цінності, зірваний контракт, застосовані штрафні санкції; загрози нематеріального характеру, точний розмір шкоди від реалізації, яких зазвичай неможливо точно визначити, наприклад, скорочення обслуговуваного ринку, погіршення іміджу організації
За джерелом загрози	Загрози з боку конкурентів, які прагнуть посилення власних позицій на відповідному ринку шляхом використання методів недобросовісної конкуренції, наприклад, ділової розвідки, переманювання висококваліфікованих співробітників, дискредитації суперника в очах партнерів та держави; погрози з боку кримінальних структур та окремих зловмисників, які прагнуть досягти власних цілей, що перебувають у протиріччі з інтересами конкретної організації роботодавця або її клієнтів. Наприклад, захоплення контролю за організацією, розкрадання майна, заподіяння іншої шкоди; погрози з боку

За ймовірністю практичної реалізації загрози	Потенційні загрози, практична реалізація яких на конкретний момент має лише імовірнісний характер; реалізовані загрози, негативний вплив яких на діяльність організації перебуває у конкретний момент у різних стадіях розвитку; реалізовані загрози, негативний вплив яких вже закінчився та збитки фактично нанесено
--	--

У кожній фірмі також має бути власна служба внутрішньої безпеки. Її завдання багатогранні – від охорони території і пропускну режиму до інформаційно-комп’ютерної безпеки і кадрової безпеки. За деякі складові кадрової безпеки відповідає одна із цих служб, інші складові забезпечуються їх спільними зусиллями. Крім того, керівники усіх рівнів також опікуються питаннями кадрової безпеки. Розгляд шляхів забезпечення багатогранних завдань кадрової безпеки виходить за межі цієї роботи [3].

Основна мета системи інформаційного кадрового забезпечення підприємства полягає в тому, щоб на базі зібраних вхідних даних одержати первинну, оброблену інформацію, що є основою для подальшої економічної безпеки бізнесу підприємства. Досягнення цієї мети складається з вирішення низки часткових завдань, таких як збір первинної інформації, її класифікація і збереження, розподіл між структурними підрозділами органів управління та його працівниками, підготовка до опрацювання, власне опрацювання (перетворення), надання органам управління в опрацьованому вигляді, забезпечення прямих і зворотних зв’язків у її циркуляції тощо.

Система безпеки підприємства – це комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на кількісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз. Основними елементами системи безпеки підприємства є: захист комерційної таємниці та конфіденційності інформації; комп’ютерна безпека; технічна безпека; інформаційно-аналітична робота тощо [5]. Сучасні обсяги інформації не завжди дають змогу керівнику контролювати все особисто, звідси виникають і негативні моменти. У

підтвердження цього без регулюючого впливу залишається багато, інколи найбільш істотні аспекти діяльності установи чи підприємства [7, с. 180].

Серед існуючих засобів забезпечення безпеки підприємства можна виокремити інформаційні засоби. Передусім це друкована і відеопродукція з питань збереження конфіденційної інформації. Крім того, важлива інформація для прийняття рішень з питань економічної безпеки зберігається на комп'ютерах.

Цікавими та корисними для поліпшення засад кадрової складової системи економічної безпеки підприємства, на нашу думку, можуть стати програмні інструменти з підтримки прийняття рішень.

Серед програмного забезпечення підтримки прийняття рішень досить популярними є засоби аналізу рішень (*Decision Analysis*) та методи і програмне забезпечення «видобування даних» (*Data Mining*) – способу аналізу інформації у базі даних з метою відшукування аномалій і трендів без з'ясування значеннєвого змісту записів [8].

На світовому ринку програмного забезпечення існує низка систем підтримки прийняття рішень. Серед інструментів аналізу рішень можна виділити:

– *Criterion Decisionplus* – інструмент використовується урядовими і діловими менеджерами для полегшення досягання згоди та структурування процесу вирішення проблем;

– *Esteem* – інструмент міркування на ґрунті прецедентів, який призначено для того, щоб будувати рішення і вирішувати проблеми, застосовуючи міркування, які спираються на попередній досвід;

– *Cubicalc* – інструмент побудовано на методах обробки нечітких запитів та аналізу;

– *Nuggets* – інструмент для автоматичного просіювання даних користувача і розкриття схованих фактів та відносин;

– *Visual Insights* – «візуальна інтуїція» – саме так можна перекласти

назву цього інструменту, який являє собою інтерфейс користувача нового покоління для прийняття ділових рішень [9, с. 86–87].

Серед існуючих комп'ютерних засобів забезпечення засад кадрової складової системи безпеки підприємства можна виокремити також і поширені системами електронного документообігу.

Megapolis.Документообіг – комплексне програмне рішення для створення систем управління документами та автоматизації ділових процесів органів державного сектору. *Megapolis.Документообіг* є однією з кращих українських систем електронного документообігу, що активно впроваджується в органах державної влади України.

Optima Workflow – комплексна платформа для створення автоматизованих систем управління документами. Система *Optima Workflow* призначена для управління процесами створення, обробки, тиражування і зберігання документів або інших інформаційних об'єктів, а також для автоматизації основних процедур сучасного діловодства та організації документообігу. Вона автоматизує процеси реєстрації документів за правилами діловодства, реалізує механізми анотування і збору резолюцій, доставки звітів про виконання доручень.

ДОК ПРОФ – ця система електронного документообігу автоматизує весь комплекс потоків документообігу: введення у систему документів, їх реєстрацію, розподіл і розсилання, редагування, оперативне збереження, пошук і перегляд, відтворення, контроль виконання, розмежування доступу до документів, прискорення термінів опрацювання документів, удосконалення механізмів зберігання та виконання документів тощо.

АСКОД – системна програма, яка автоматизує ділові процеси організації і відповідну ділову логіку щодо створення та обліку проєктів документів, реєстрації та опрацювання вхідної, вихідної і внутрішньої службової кореспонденції, організаційно-розпорядчих документів і нормативно-

правових актів, звернень громадян, запитів на інформацію, заявок, договорів та інших комерційних документів, прийняття рішень і формування резолюцій, доручень, завдань, використання запитів на узгодження / візування, забезпечуючи при цьому контроль виконавчої дисципліни, скорочення термінів проходження документів та покращення ефективності роботи персоналу.

Оцінювання рівня економічної безпеки бізнесу проводиться на основі критеріїв і показників. Спеціально підібрані, відповідно до обраного критерію, ключові показники для проведення діагностики рівня економічної безпеки бізнесу часто називають індикаторами економічної безпеки.

Наймісткішим джерелом інформації для проведення діагностики економічної безпеки є вхідна кадрова інформація підприємства. Серед засобів інформування вагому роль відіграє глобальна мережа «Інтернет» як сучасний засіб, через який можливо отримати необхідні дані через будь-яку точку доступу на планеті й у будь-який час (табл. 3).

Таблиця 3

Електронні ресурси перевірки кадрової складової підприємства

№ з/п	Електронний ресурс	Основні елементи безпеки	Вебпосилання
1	2	3	4
1.	Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України	– отримання документів з державних реєстрів Міністерства юстиції України в режимі онлайн; – користування електронними системами звітності тим особам, які здійснюють спеціалізовану професійну діяльність	<i>kap.minjust.gov.ua</i>
2.	Онлайн будинок юстиції	– отримання документів про державну реєстрацію актів цивільного стану: свідоцтва про народження, шлюб, розірвання шлюбу, смерть, зміну імені, а також відповідні витяги з Державного реєстру актів цивільного стану громадян	<i>online.minjust.gov.ua</i>

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
3.	Портал електронних послуг Пенсійного фонду України	<ul style="list-style-type: none"> – отримання виписок з індивідуальними відомостями про застраховану особу; – перегляд даних електронної пенсійної справи; – звернення з будь-якого питання та отримання відповіді, не відвідуючи адміністративну установу Пенсійного фонду; – отримання запиту на попередню підготовку документів (довідок, виписок, інших документів); – отримання актуальних текстів законодавчих актів, зразки бланків, заяв, інших документів, необхідних для призначення та перерахунку пенсій, отримання допомоги на поховання тощо 	www.pfu.gov.ua
4.	Електронний кабінет платника податків	<ul style="list-style-type: none"> – отримання сформованих електронних документів, у тому числі податкової звітності; – отримання запитів на інформацію, заяви для реєстрації платником окремих податків; – отримання зареєстрованих податкових накладних / розрахунків з Єдиного реєстру податкових накладних та Єдиного реєстру акцизних накладних 	cabinet.tax.gov.ua
5.	Єдиний державний реєстр декларацій	<ul style="list-style-type: none"> – отримання декларацій майнового стану; – виявлення порушень та ризик-факторів, які можна збагатити у деклараціях посадовців «неозброєним оком»; – отримання недостовірних відомостей тощо 	https://portal.nazk.gov.ua
6.	Єдиний державний реєстр судових рішень	<ul style="list-style-type: none"> – отримання даних для перевірки судимостей; – пошук та перегляд документів Єдиного державного реєстру судових рішень 	https://reyestr.court.gov.ua
7.	Єдиний реєстр ліцензій України в системі Youcontrol	<ul style="list-style-type: none"> – перевірка ділового партнера на порушення закону про ліцензування; – отримання повного досьє, яке містить інформацію про всі аспекти роботи підприємства: фінанси, історію, судові позови, відносини з податковою, зв'язки з юридичними і фізичними особами, зовнішньоекономічну діяльність та багато іншого 	https://youcontrol.com.ua

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
8.	Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань	– отримання даних про найменування, організаційно-правову форму, місцезнаходження юридичної особи, її ідентифікаційний код, види діяльності; – отримання даних про місце знаходження та ідентифікаційний код юридичної особи або ім'я, місце проживання, ідентифікаційний номер фізичної особи; – отримання даних про дату постановки на облік та дату зняття з обліку в органах статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування	https://usrreg.minjust.gov.ua

Наразі українцям уже доступні деякі основні державні електронні сервіси через мережу «Інтернет» за допомогою пошуку даних з різноманітних реєстрів, де можна отримати уніфіковані дані кадрової складової системи економічної безпеки підприємства.

Якісна перевірка кандидатів під час прийому на роботу знизить ймовірність зловживань зі сторони решти. Серед зловживань найчастіше зустрічаються випадки підробки документів, фальсифікації витрат, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків (відрядження, представницькі витрати), так звані «відкати» (один із найпоширеніших способів), що популярні при несанкціонованих продажах і використанні майна підприємства.

Висновки. Аналіз цифрового забезпечення кадрової складової системи в контексті реалізації економічної безпеки підприємства дозволив нам виділити ряд новітніх інформаційно-технологічних інновацій, спрямованих на досягнення глобальних цілей кадрової служби. Електронні петиції, Єдиний державний портал адміністративних послуг, Кабінет державних електронних сервісів, інші електронні сервіси є потужними інструментами доволі масштабних суспільних перетворень сьогодення.

Забезпечення кадрової безпеки підприємства є важливим напрямом у підвищенні рівня загальної економічної безпеки, а також засобом досягнення підприємством стійких конкурентних переваг.

Запропоновані складові цифрового інструментарію щодо побудови ефективної системи економічної безпеки підприємства дозволять досягти найбільш високого рівня економічної безпеки, якісної зміни формату уніфікації інформації, зміни функціональної й організаційної структур кадрового управління, зміни складу й структури всієї кадрової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калініченко Л. Л., Шуміло О. С., Кулімякін Я. Ю. Кадрова складова економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі. *Проблеми економіки*. 2020. № 1 (43). С. 138–143.
2. Коптева Г. М. Кадрова безпека підприємства: сутність, складові та забезпечення. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер.: *Економічні науки*: зб. наук. пр. Харків: НТУ «ХПІ», 2020. № 2. С. 119–124.
3. Чередниченко Н. В. Кадрова безпека як складова частина економічної безпеки підприємства. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8570/1/579.doc>
4. Кравченко В. О. Кадрова безпека – основа економічної безпеки підприємства. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 301–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_50
5. Рибальченко Л. В. Ідентифікація загроз безпеці підприємництва. *Лекції для денної / заочної форм навчання*. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 79 с.
6. Економічна безпека бізнесу: навч. посіб. / Г. О. Швиданенко, В. М. Кузьомко, Н. І. Норіцина та ін.; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. К.: КНЕУ, 2011. 511 с.
7. Харченко В. В. Підходи до трактувань інформаційного забезпечення. *Науковий вісник Нац. університету біоресурсів і природокористування України*. 2011. Вип. 168, ч. 3. С. 145–148.
8. Ситник В. Ф. Системи підтримки прийняття рішень: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2004. 614 с.

9. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / С. Г. Соловійов та ін.; заг. ред. Н. В. Грицяк; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К.І.С., 2015. 320 с.
10. Бурда І. Я. Економічна безпека підприємства та місце в ній кадрової безпеки. URL: <http://economy.nauka.com.ua/index.php>
11. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур. Львів: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.
12. Мехеда Н. Г., Маренич А. І. Соціально-мотиваційні складові кадрової безпеки. *Фінансовий простір*. 2012. № 2(6). С. 38–45.
13. Петров М. І. Економічна безпека підприємства: сутність, трактування, точки зору. *Менеджер*. 2002. № 1(17). С. 67–71.
14. Кондратьєва С. В. Генезис поняття «кадрової безпеки» підприємства. *Наукова дискусія. Економіка: реалії часу*. 2015. № 5(21). С. 194–198.
15. Литовченко О. Ю. Формування кадрової безпеки підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ, 2010. 26 с.

REFERENCES

1. Kalinichenko L. L., Shumilo O. S., Kulimiakin Ya. Yu. Kadrova skladova ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva rozdribnoi torhivli. *Problemy ekonomiky*. 2020. № 1 (43). S. 138–143.
2. Koptieva H. M. Kadrova bezpeka pidpriemstva: sutnist, skladovi ta zabezpechennia. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "KhPI". Ser.: Ekonomichni nauky: zb. nauk. pr.* Kharkiv: NTU "KhPI", 2020. № 2. S. 119–124.
3. Cherednychenko N. V. Kadrova bezpeka yak skladova chastyna ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8570/1/579.doc>
4. Kravchenko V. O. Kadrova bezpeka – osnova ekonomichnoi bezpeky

pidpriumstva. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 2014. № 1. S. 301–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_50

5. Rybalchenko L. V. Identyfikatsiia zahroz bezpetsi pidpriumnytstva. Lektsii dlia dennoi/zaочноi form navchannia. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2019. 79 s.

6. Ekonomichna bezpeka biznesu: navch. posib. / H. O. IIIvydanenko, V. M. Kuzomko, N. I. Noritsyna ta in.; za zah. ta nauk. red. H. O. IIIvydanenko. K.: KNEU, 2011. 511 s.

7. Kharchenko V. V. Pidkhody do traktuvan informatsiinoho zabezpechennia. *Naukovyi visnyk Nats. universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*. 2011. Vyp. 168, ch. 3. S. 145–148.

8. Sytnyk V. F. Systemy pidtrymky pryiniattia rishen: navch. posib. K.: KNEU, 2004. 614 s.

9. Informatsiina skladova derzhavnoi polityky ta upravlinnia: monohrafiia / S. H. Soloviov ta in.; zah. red. N. V. Hrytsiak; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, kaf. inform. polityky ta elektron. uriaduvannia. Kyiv: K.I.S., 2015. 320 s.

10. Burda I. Ia. Ekonomichna bezpeka pidpriumstva ta mistse v nii kadrovoi bezpeky. URL: <http://economy.nauka.com.ua/index.php>

11. Reverchuk N. I. Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriumnytskykh struktur. Lviv: LBI NBU, 2004. 195 s.

12. Mekheda N. H., Marenych A. I. Sotsialno-motyvatsiini skladovi kadrovoi bezpeky. *Finansovyi prostir*. 2012. № 2(6). S. 38–45.

13. Petrov M. I. Ekonomichna bezpeka pidpriumstva: sutnist, traktuvannia, tochky zoru. *Menedzher*. 2002. № 1(17). S. 67–71.

14. Kondratieva S. V. Henezys poniattia «kadrovoi bezpeky» pidpriumstva. *Naukova dyskusiiia. Ekonomika: realii chasu*. 2015. № 5(21). S. 194–198.

15. Lytovchenko O. Iu. Formuvannia kadrovoi bezpeky pidpriumstv APK: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. Kyiv, 2010. 26 s.